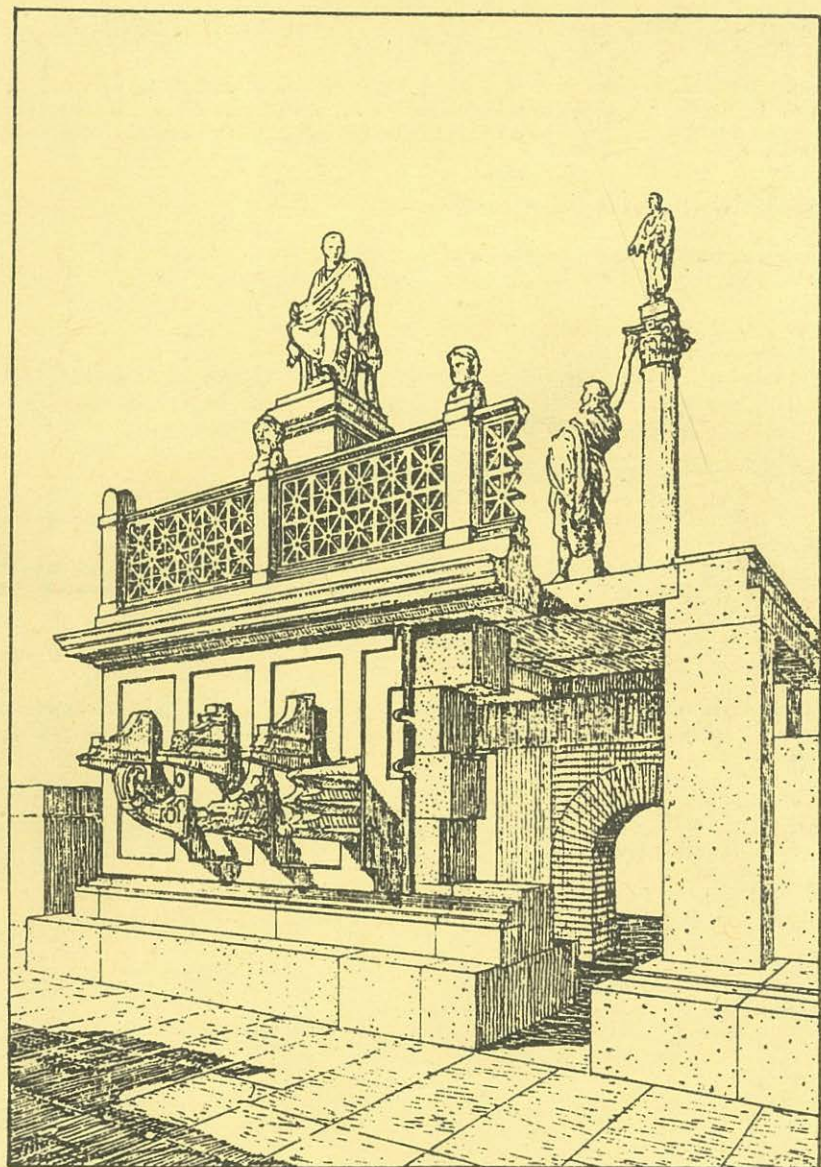

KLASSISK FORUM

1991:2

REGLER

for manuskriptskrivning til Klassisk Forum

«Innmatingen» av manuskriptene til Klassisk forum går via en scanner som leser inn arkene maskinelt. Deretter må det innscannede bildet av arket «oversettes» til tegn som maskinen kan oppfatte som bokstaver og andre tegn. Det sier seg selv at «støy» i teksten gjør slik tolking vanskelig.

Manuskript kan leveres fra følgende utskrifts-utstyr:

- 1) Helst manuskript skrevet på *skrivemaskin*, eller også
- 2) manuskript skrevet ut med *laserskriver* fra datamaskin eller PC

Regler for hvordan manus bør se ut:

- 1) **VIKTIG:** Ingen flekker, håndskrevne rettelser, deling av ord på slutten av linjer eller understrekninger av ord! Bruk heller **tykkere tegn** for utheving. *Skråskrift* for utheving går også, men kan gi «støy» ved tolking. Har man ikke mulighet for å bruke **tykkere tegn**, kan man:

- a) Skrive inn hele teksten uten understrekninger.
Ta en ekstra kopi av manuskriptet og markér uthevelsene der med understrekninger.
Da scanner vi inn den første kopien, og bruker den andre som mal for uthevelser av tekst.
- b) Sette et markeringstegn (f.eks. tegnet understrek «_» foran det første tegnet som skal understrekes, og sett samme markeringstegn etter det siste tegnet som skal utheves.
Eksempel:
«... man ikke _tilfeldigvis_ har samme editor.»

- 2) Helst vil vi ha manus uten rettelser. Men har du et skrivemaskinskrevet manus og ingen rettetast, så sett en tynn strek over ordet/ordene som skal rettes. Skriv korrekturen ute i margen (godt unna tekstbildet!)

Vi håper disse nye reglene vil gjøre manuskript-skrivingen enklere for dere, og også enklere for oss ved innlesing til databehandling.

Følgende utstyr/programvare blir nå brukt ved produksjon av Klassisk forum:

Maskin:	Macintosh fx
Scanner:	Abaton Scan 300/FB
Utskrift:	Apple LaserWriter II
Programvare:	For gjenkjenning av innscannet tekstbilde: Read it
	For lay-out arbeid: PageMaker

KLASSISK FORUM

1991:2

Klassisk Forum er medlemsorgan for *Norsk klassisk forbund* og utkommer 2 ganger årlig.

Forbundet er en landsomfattende organisasjon som har til formål å fremme forståelsen for antikken og den antikkpåvirkede tradisjon i europeisk og nasjonal kultursammenheng.

Medlemskontingenten er kr. 100,- pr år og inkluderer abonnement på *Klassisk Forum*.

Medlem blir du ved å sende navn og adresse til redaksjonen (se nedenfor). Innbetalingsblankett blir da tilsendt.

Styrets medlemmer:

Hugo Montgomery (leder), Oslo
Heid Gjøstein Resi, Oslo
Bjørgulv Rian, Oslo
Hilde Sejersted, Oslo
Jan Songstad, Bergen
Einar Weidemann (kasserer), Trondheim.

Redaktør: Bente Lassen

Lay-out: Alice Pettersen

Redaksjonens adresse:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Pb 1026, Blindern
0315 OSLO 3

Innholdsfortegnelse

FRA STYRET

Hugo Montgomery orienterer om Euroclassica 7

REFERAT FRA ÅRSMØTET I TRONDHEIM

av *Ingvild Pharo* 9

REFERAT FRA PAUSANIAS-SEMINAR

av *Jan Songstad* 13

REFERAT FRA NKF's EKSKURSJON TIL SICILIA

av *Kristin Heffermehl* 16

ANTIKVITETEN

Det norske institutt i Roma er eier av et løvehode i relieff som opprinnelig har prydet en sarkofag. Med utgangspunkt i dette hodet forteller *Siri Sande* om løven i gresk og romersk kunst, om lenos-sarkofager, løvejakt-sarkofager og sirkusløve-sarkofager, og drøfter bl. problemene omkring datering og motivsymbolikk. 18

REISEBREV FRA PROVINSEN AFRICA

Kunsthistorikerne *Olaf Steen* og *Kirsti Gulowsen* har simpelthen vært der. 28

RELIGION, POLITIKK OG RETTSSIKKERHET I ATHEN

Noe av det eiendommeligste ved det athenske demokratis rettsystem var mangelen på profesjonalisme og juridisk sakkunnskap. Også det at det var basert på privat påtale. *Johan H. Schreiner* forteller om de to institusjonene ostrakisme og jurydomstoler og spør om sistnevnte egentlig innebar større retts-sikkerhet for den enkelte borger. 33

HELLIGDOMMEN FOR ATHENA ALEA I TEGEA

Erik Østby rapporterer fra annen utgravningssesong og kan fortelle om interessante funn - ikke minst en vrimmel av stolpehull - som gir spennende perspektiver. 35

SKRIFT, STRUKTUR OG FIKSJON

Det har vært sagt at Sparta hadde to særskilte historier, historien slik den var og historien slik den ble oppfattet utenfra («hildringen» av den). *Jørgen Bakke* er opptatt av dem begge. 39

ROMA I TEKST

Laokoons dramatiske rolle i forbindelse med Trojas fall til -
hører den litterære tradisjon etter Homer og har stått sentralt i alle
senere versjoner av historien om trehesten. Betydningen av offerprestens
grufulle død (hos Vergil) som følge av at han så sannheten og advarte mot
den har vært – og er – gjenstand for ulike tolkninger. Det er også en
kunsthistorisk Laokoon , den kjente gruppen i Vatikansamlingene ,
og den reiser problemer som opptar såvel filologer og historikere
som kunsthistorikere. *Egil Kraggerud* presenterer nye bidrag , egne
og andres , til denne vidtfavnende Laokoonforskningen.44

DET LÅNGSAMMA LÄSANDETS KONST

Hugo Montgomery filosoferer over den lange
og møysommelige vei til de antikke språkene som ikke lenger tales , og
hvis nytteverdi for mange synes lik null.54

INTERNASJONAL, NORDISK OG NORSK NYLATIN

Inger Ekrem forteller fra en internasjonal kongress for nylatinske
studier i København59

TAPT OG GJENFUNNET

Egil Kraggerud løser et tekstkritisk problem63

RAPPORT FRA CONVENTUS DOCENDI PRAECEPTORUM

Einar Weidemann har vært på internasjonal konferanse for skole-
lærere i gresk og latin i Sønderborg66

LATIN I SKOLEN68

OM Å LÆRE ANTIKKENS SPRÅK DER DE BLE TALT

Jan Songstad har arbeidet videre med prosjektet sommerkurs i
gresk/latin på klassisk grunn76

LITTERATUR

Bokomtaler og anmeldelser ved *Kyrre Vatsend* og *Hugo Montgomery*77

RES COQUINARIA ved *Gunn Haaland*84

Fra Styret:

Euroclassica!

Som jag berättat i tidigare nummer av Klassisk Forum, har vi under drygt ett års tid arbetat med att bilda en europeisk förening, som fått det klingande namnet *Euroclassica*. Där skall vi samla våra europeiska organisationer för lärare i klassiska språk och klassisk kultur och andra intresserade för att tillsammans lösa våra gemensamma problem och uppgifter. Tanken kastades fram av professor Klaus Sallman från universitetet i Mainz för snart två år sedan. Det var också han som kallade samman till det första sammanträdet i Hamburg i slutet av april 1990. Den kommitté, som då fick i uppdrag att förbereda statutter för föreningen, lade fram resultatet av sitt arbete på ett möte i Cambridge i december för ett år sedan. Inte alla uppskattade det förslaget, bland annat därför att ett alltför stort inflytande lades i händerna på den belgiska klassikerföreningen. Denna föreslogs nämligen bli ständig medlem av den styrelse, som skulle ha hand om den dagliga ledningen av föreningen. Också andra problem, bland annat de ekonomiska, var olösta.

Arbetet fortsattes därför med att diskutera fram statutter, som alla kunde acceptera. I början av september detta år samlades delegater från 11 länder till Nîmes för att ta en slutgiltig ståndpunkt till det förslag, som kommittén denna gång lagt fram. De länder, som var representerade, var: Belgien, Danmark, England, Frankrike, Luxemburg, Nederländerna, Norge, Rumänien, Schweiz, Spanien och Tyskland. Vi saknade en del länder, bland annat Italien, Grekland, Österrike, Sverige, Finland och flera

östeuropeiska stater, men vi hoppas att de ansluter sig längre fram när Euroclassica fått mer vind i seglen. Att Norge kunde vara med i Nîmes berodde på att Kirke-, undervisnings- och forskningsdepartementet välvilligt betalat resepengarna för NKFs ledar. Årssagiften på 300 ECU kom dock från vår förenings egen kassa.

Som framgår av Euroclassicas statutter, som alla kommer att kunna läsa i nästa nummer av Klassisk Forum, skall delegaterna från medlemsföreningarna samlas till generalförsamling en gång om året. Varje land får då två röster vid val och andra göromål. Dessa möten skall helst arrangeras på platser med rika minnen från den grekiska och romerska antiken. Själva högkvarteret skall förläggas till Luxemburg, där föreningslagarna är mer liberala än i Belgien, varför oenigheten från tidigare sammanträden numera fallit bort. Den instans, som står för de löpande ärendena, är föreningens styrelse, som skall förbereda ärendena till generalförsamlingen och utföra de beslut, som då fattas. Till styrelsen, som består av sju personer, valde vi representanter från England, Frankrike, Holland, Luxemburg, Danmark, Holland, Spanien och Rumänien. Vi var alla glada över att den franskt värtaliga representanten från detta intressanta romanska språkområde kunde delta så aktivt.

John Thorley, som är den dynamiske formannen för den engelska klassikerföreningen JACT (= The Joint Association of Classical Teac-

hers), blev vald till Euroclassicas förste leder. Han formulerade också det program, som föreningen skall försöka förverkliga. Latin och speciellt grekiska har på grund av konkurrensen med moderna språk gått åtskilligt tillbaka också i de länder, där de klassiska språken traditionellt haft en mycket starkare ställning än hos oss i Norden. Styret skall därför söka få kontakt med bl.a Europaparlamentet och Europarådet för att göra våra språks intressen gällande. Vidare skall extra intresse ägnas undervisning på gymnasienivå, där således de norska vidaregående skolorna har sin plats. Också de problem, som är förknippade med vuxenutbildning i klassiska språk och andra antika ämnen, skall uppmärksammas. Slutligen skall föreningen försöka bidra till att stärka de klassiska språkens ställning i de gamla östblocksländerna. I Polen och Ungern har åtminstone latinets hela tiden haft en relativt stark position. I Tjeckoslovakien och gamla DDR däremot har läget varit ett annat. Euroclassica kommer således att förmedla influenser på det fagdidaktiska och pedagogiska området också till länder, där de klassiska studierna av något skäl legat lågt. Också Norge har skolans antikfag på en ur central-europeisk synpunkt låg profil. Just för oss är det därför viktigt att komma med i ett klassiskt – pedagogiskt samarbete för att kunna få liv i «den gamla latinskolan» och göra den mer attraktiv än i gamla dagar, då sannerligen inte allt var lika gott.

Ett resultat av detta samarbete kan vi troligen se redan till våren, då nederländaren Anton van Hooff, en av eldsjälarna i Euroclassica, skall besöka Norge. I samband med hans besök i början av mars 92 skall vi anordna en pedagogisk dag i Oslo, eventuellt också på annan ort. Anton van Hoof skall också hålla ett föredrag, «From autothanasia to suicide», på den temadag, som Norsk Klassisk Forbund arrangerar lördagen den 7 mars 1992. Ämnet kan kanske tyckas vara alltför dystert, men hör så avgjort till de existentiella problem, som även antikens människor var tvungna att ta ställning till. Vi

skall söka kontakt också med andra föredrags-hållare för att få till ett väl sammansatt program om synen på döden hos de gamla grekerna och romarna.

Mötet, då denna europeiska klassiska förening grundlades, hölls i samband med att vår franska systerorganisation, CNARELA (=Coordination Nationale des Associations Régionales des Enseignants des Langues Anciennes), anordnade ett symposium med titeln «Antiquité et image». Hela den praktiska uppläggningsen av mötet var professionell, men så var det också en privat firma, Thalassa, som stod för arrangemangen. Denna «association culturelle» sålde sina tjänster bland annat till skolor och universitet, som ville företaga exkursioner till antika mål. Tänk så mycket lättare det skulle vara om vi i Norge haft en liknande organisation! Allt kontorarbete och alla sonderingar med resebyråer osv måste vi i styret själva ta oss av, när vi planlägger en ny resa, och det tar tid. I bland undrar man litet hädiskt om det inte finns några bland medlemmarna, som skulle vara beredda att ge oss en hjälpande hand med sådana saker!

Det var för övrigt en upplevelse för ledaren att efter nästan trettio år kunna återuppleva bekantskapen med Sydfrankrike. Kanske Rhône-dalen skulle vara ett lämpligt rese-mål 1993, nu när vi betat av både Roma, Athen och Sicilia? Efter de rapporter, som inströmmat om vårt sicilianska äventyr i början av oktober, var för övrigt den resan hellyckad. Siri Sande och Gunn Haaland har verkligen all ära för sina insatser på Trinakias ö!

Också andra resor har stått på dagsorden, främst för föreningens styrelse, eftersom NKF:s årsmöte för 1991 var förlagt till Trondheim. Arrangementskommittén, med den entusiastiska lektor Inger Marie Molland Stang i spetsen, hade lagt ned ett stort arbete på att göra programmet omväxlande och intressant. Det lyckades hon också med. Professor Grethe Authén Blom talade medryckande om hur kung och

kyrka i samarbeide hadde lyckats göra Trondheim till den betydande handelsstad som den blev under högmedeltiden. Vidare fick vi intressanta inlägg både om Det Kongelige Norske Videnskapers Selskab och om Katedralskolans historia. Helt stilriktigt var det att våra trønder-ska medlemmar dessutom lyckades trolla fram ett så vackert väder, med sol och blå himmel, när vi på lördagseftermiddagen under förstea-manuensis Axel Christophersens kompetenta ledning traskade runt i Olav Tryggvasons fotspår vid Nidelvens mynning. Det var vidare en läro-rik, och med verkligt god pedagogisk entusi-asm framförd, omvisning i Domkirken och Erkebispegården som Egil Mogstad, lektor på Katedralskolen, bjöd på under söndagen. He-der och tack för alla goda insatser, som vårt folk i Trondheim har gjort i samband med detta minnesvärda årsmöte. Jag vill också hänvisa till Ingvild Pharos entusiastiska referat i detta

nummer av Klassisk Forum från detta lyckade årsmöte i Trondheim.

Så hoppas vi i styret att initiativet från Bergen att starta en feriekurs i gammalgresk lockar många deltagare. Idéen att taga fram ett sådant erbjudande, som skall gälla både äldre och yngre medlemmar i föreningen, har vi fått från England. Vår systerorganisation JACT arrangerer nämligen sedan några år tillbaka flera sådana kurser, för att det skall vara möjligt för folk att ta igen det skolan också där förvägrar att ge många skolelever. Dessa kurser skall inte bli några latmanskurser utan kräver att man arbetar hårt både under själva uppehållet på ferieorten och sedan i väntan på nästa ferie. Varför inte göra ett försök att skaffa sig kunskaper motsvarande ett Semesterfag i gammalgresk? Det är inte säkert att tillfället kommer åter!

Hugo Montgomery

Referat fra Norsk Klassisk Forbunds årsmøte 1991

Årsmøtet fant sted i Trondheims Katedralsko-les gamle festsal lørdag 21. sept.kl.10.20. Det var 15 medlemmer tilstede. Før den offisielle åpningen orienterte Inger Marie Molland Stang om dagens program og praktiske opplysninger fra arrangementskomiteen. Ingvild Pharo på- tok seg å referere.

Hugo Montgomery åpnet møtet; en femårspe-riode dvs.. et lustrum var tilbakelagt siden

grunnleggelsen. I løpet av siste år var to av foreningens medlemmer gått bort og de ble minnet.

Årsberetningen, som var utsendt på forhånd, ble lest opp og godkjent. Forbundets regnskap 1/9 90-31/8 91 ble lagt frem av kassereren Einar Weidemann. Regnskapet ble godtatt og vedtatt, men et lite underskudd, det første i forbundets historie, ble bemerket.

Valgkomiteen innstilte det sittende styre samt varamedlemmene til gjenvalg. Alle tok gjenvalg. Styret består fortsatt av: Hugo Montgomery (leder), Bente Lassen (redaktør), Heid Gjøsstein Resi, Bjørgulv Rian, Hilde Sejersted, Jan Songstad, Einar Weidemann (kasserer). Varamedlemmer: Astri Ryen, Bjørn Helge Sandvei, Helène Whittaker.

Hugo Montgomery orienterte om sin deltagelse i opprettelsen av Euroclassica i Nîmes 2/9-91.

Einar Weidemann rapporterte fra møtet til *Conventus docendi praeceptorum* på Sandbjerg slott, Søderborg 4-7 april 91.

Jan Songstad orienterte om forberedelsene til et eventuelt feriekurs i klassisk gresk i Hellas sommeren 92. (Nærmere om disse innslag antetsteds i dette nummer.)

Det ble bestemt at neste årsmøte holdes i Oslo september 1992. I mellomtiden skal man arbeide for å få latin inn som c- språk i skolen.

Eventuelt: Spørsmål om hvorfor innkallingen til årsmøtet var så overveldende forseglest at den nesten ikke var til å få opp, ble besvart av Bente Lassen. Posten på Blinderen nekter å sende noe som er åpent langs kanten.

Årsmøtet ble avsluttet ca. kl.11.00

Deretter fulgte åpent arrangement i tilknytning til årsmøtet. Det var 25 tilstede.

Inger Marie Molland Stang ønsket velkommen og redegjorde for arrangementet. Så fulgte den historiske delen av programmet tilknyttet Trondheim by. Hovedforedraget ble holdt av professor Grethe Authen Blom med tittelen «Trondheims kontakter i middelalderen». Hun understreket hvor liten bybefolkningen i Norge var i middelalderen bare ca. 20.000 på 1100-tallet. Nidaros ca. 3000, Tønsberg 3000, Oslo 3000, Bergen ca. 7000.

Den nære forbindelsen mellom engelsk område og Nidaros i middelalderen ble grundig gjort rede for, både økonomisk såvelsom åndelig. Etterat Nidaros ble erkebispesete i 1152/53 kan det registreres mer direkte tilknytning til paven først i Roma og senere (fra ca. 1270) i Avignon. Erkebiskop Eystein hadde studert i Paris, Jon Raude møtte frem i Avignon 1270, Pål Bårdson (ca. 1330) hadde langvarige studieopphold i Orleans. Undertegnede opplevde det som utrolig at et så lite samfunn som Nidaros i middelalderen, ca. 3000 mennesker, så langt mot nord, så langt fra de store sentra i Europa, hadde åndelig og materielt overskudd til å bestyre et kjempemessig erkebispedømme, derav 6 bispedømmer utenfor landets grenser, og til å manifestere sin tro i en praktkatedral, et byggverk fullt på høyde med de store blant Europas gotiske katedraler.

Etter en kort pause viste teknisk konservator Anne Sommer- Larsen maleriene i Katedralskolens festsal. Motivmessig kan maleriene grupperes i tre kategorier 1) kongeportretter 2) store vitenskapsmenn i Europa 3) erverdige medlemmer av Det Kgl. Norske Videnskabers selskab. Her er også en skulptursamling, vesentlig portretter, utført av billedhuggerne Hans Michelsen og Julius Middelthun, dessuten et par marmorrelieffer fra Thorvaldsens verksted i Roma samt en gipskopi av Berthel Thorvaldsens selvportrett utført av Jørgen Knutson. Her er mye interessant, men tiden begynte å løpe, så vi får håpe på en annen anledning til større fordypelse.

Lektor Einar Weidemann orienterte deretter om Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab. Han åpnet med et sitat fra 1761: «intet land i Europa er i slettere forfatning enn Norge når det gjelder videnskaberne» (fritt sitert). De velutdannede embetsmenn i Norge følte seg mer knyttet til sine fag – standsfeller i Europa enn til Norge. Embetsmennene var ofte av innvandringsfamilier fra Nordtyskland og Sønderjylland som hadde slått seg opp på handel. I denne

velutdannede klasse oppsto behovet for en norsk vitenskapelig organisasjon. Dette var også et uttrykk for opplysningstidens idealer, men det er interessant at det var i Trondhjem en norsk akademisk institusjon fikk mulighet til å blomstre.

Johan Ernst Gunnerius, Gerhard Schønning og Peter Fredrik Suhm skrev i 1767 statuttene for Det Kongelig Norske Videnskabers Selskab, i 1772 ydet kongens bror økonomisk støtte, og selskapet ble et offisielt akademi. Donasjoner var viktige for oppbygningen av et vitenskapelig bibliotek. Biblioteket har vært i drift siden stiftelsen, i 1950 eide det 200.000 bind, nå er det overført til U.B. i Trondheim. Gunnerius' egne samlinger av urter, herbarier, preparerte sjødyr etc. ble overført til museet på Kalvskinnet 1860.

Det høye akademiske nivå i vitenskapsselskapet var en viktig forutsetning for utbygningen av universitetet i Trondheim i de siste tjue år.

Lektor Astri Ryen gav oss til slutt en oversikt over katedralskolens historie. Hun mente at en sjelden fant raskere aldring av en institusjon enn omtalte skole. Dette skyldes at forskyvelse bakover i tiden for grunnleggelsen har skjedd tre ganger i løpet av en førtiårsperiode. Første gang skolen er nevnt i skriftlige kilder er i Håkon Håkonsons saga fra 1217. Da var Ivar Bodde rektor og lærer for Håkon Håkonson. Det er imidlertid gode grunner til at skolen må være grunnlagt samtidig med at erkebisepesetet ble lagt til Nidaros 1152, og det er også dem som kan forsvare at skolen ble grunnlagt samtidig med at kong Olav Kyrre bygget Kristkirken, påbegynt i 1030.

Skolen har vært drevet siden den ble grunnlagt, når dette enn må ha vært; de største endringene før nyere tid synes å være ved innføring av ny skolelov og kirkeordinansen ved reformasjonen 1536. 1700-tallet så de store rektorer, Peter Dass, Gerhard Schønning, i 1787 ble den gamle bygningen (med festsalen) innviet.

Hermed var programmet for formiddagen over, og årsmøtet begav seg nedover mot sjøfartsmuseet ved Royal Garden Hotell. Det var mildt, vindstille og sol, ikke slik det som oftest er under byvandring. Her overtok førstemannensis Axel Christophersen med sin omvisning. Han hadde et datategnet kart som viste hvorledes topografien må ha vært i Trondhjem fra 1000-tallet. Dette kartet viste at områder som i dag er tørt land dengang har vært under vann, at Nidelvens løp har hatt en noe annen form enn den har idag, og at de skriftlige kilders beskrivelser av de gamle forhold stemmer med datakartet. Datakartet er riktignok dels utarbeidet på grunnlag av de samme kilder, men vel så viktig er de siste års arkeologiske utgravninger i Trondheim og nye kunnskaper om landheving og oppsilting i elvens utløp.

I alle fall fulgte vi Krabugatas slingrete løp etterat vi var kommet over på «tørt» middelaldersk land. Vi kunne tydelig se hvor både kongsgård og Clemenskirke lå, det var opplagt at noen uforklarlige grøfter må ha vært tomteskille, vi kjente lukten av tørrfisk nede fra buene ved elva. Kirkeruiner etter både Nicolai-kirke og Gregoriuskirke er sannsynligvis funnet. Vi kunne muligens ane en polemikk mot Grethe Authen Blom, som hadde hevdet at byens fremvekst var nært knyttet til kongemakten. Kongen gav kjøpstadsrettigheter, og med hærmakt bak seg kunne han beskytte byen, men likemeget kreve inn skatter. Axel Christophersen mener å kunne fastslå at der var en betydelig handelsvirksomhet allerede fra 900- årene, og en viss bymessig bebyggelse forut for Olav Trygvassons grunnleggelse av kaupangen Trondheim i 997.

Hverken Grethe Authén Blom eller Axel Christophersen sa noe særlig om kirkens stilling. Det ble nevnt at Hellig Olav kan oppfattes som en dynastihelgen etter anglo-saxisk mønster i og med at Magnus den Gode plasserte Hellig Olavs skrin i kongsgårdkirken. Men allerede da begynte valfarten og byen ble et viktig pilgrims-mål helt frem til reformasjonen. Pilgrimene var vel også en del av Trondhjems kontakter i middelalderen? Hellig Olavs kult må ha hatt stor betydning for byens utvikling, også økonomisk, og det var sannsynligvis av den grunn at Nidaros ble valgt til erkebispesete i 1152. En kunne ellers kanskje lure på hvorfor ikke Bergen fikk denne posisjon siden kongen tidlig på 1100-tallet hadde flyttet dit.

Etableringen av erkebispesetet og den sterke ekspansjonen i kirken i Norge må ses i sammenheng med den reform som hadde funnet sted i vestlig kristenhet i løpet av 1000-tallet med utspring i Benediktinerklosteret Cluny i Burgund. Det er ellers ikke mulig å fatte hvorledes Nidarosdomen kunne bygges hvis den ikke sees som en del av den overnasjonale, høy middelalderlige kristendomsidé. Den er ikke et prakt-skrytebygg bekostet av kongen eller erkebisen.

Kl.16.00. ble byvandringen avsluttet utenfor Nidarosdomen og Axel Christophersen høstet stor applaus for omvisningen.

Arrangementskomiteen hadde bestilt felles måltid på italiensk restaurant der de aller fleste ønsket å delta. Vi hadde en storartet middag med festtale på alexandriner, isprengt en aldeles fremragende rekke latinske sitater, forfattet og fremført av lektor Jens Henrik Jæger ved Trondheim Katedralskole.

Søndagen deltok årsmøtet i familiegudstjeneste i Nidarosdomen. Umiddelbart etterpå la vi ned blomster på den gamle klassikers, Søren Peder Kleists grav, født i Roskilde 1732 og død i Trondhjem 1781. Kanskje han døde av en-somhet og kulde.

Kl.12.30 begynte omvisningen ved lektor Egil Mogstad. Han følte nok at han var under et visst tidspress, og denne gangen var det folks flyvganger som dessverre innskrenket tiden til snau halvannen time.

Men vi begynte med vestfronten og allerede her dukket den kjedelige bismaken opp: dette er ikke middelalder, dette er moderne, tildels 1900-talls restaureringer. Det problemet lot vi imidlertid ligge, og vi gledet oss over det som ble vist oss. Domkirken forstås som kunsthistorisk monument innenfor engelsk katedralsbygging, først tverrskipene med normanniske elementer, siden hovedskip og kor i gotikk fra annen halvdel av 1100-årene og fremover 1200-årene. Men den er ingen kopi av noe annet bygg, den er et selvstendig individ innenfor en tradisjon. Også her ble en rekke spørsmål antydning, som det ikke ble tid til å gå inn på ;f. eks. hva billedprogrammet på vestfronten viser; om der hadde vært et St. Mikaelsskappel over nordre tverrskipportal; hvor er utgangspunktet for oktagonløsningen; hvilken funksjon og hvor kommer ideen om Mariakapellet fra etc., etc. Vi stoppet i Johanneskappellet i søndre tverrskip, her løper en fin latinsk dedikasjonsinnskrift rundt alle tre veggene.

Erkebispegården rakk vi også; vi fikk en rask innføring i dens bevegede historie før publikum måtte styrte til flybussen.

To ganger i sin 1000-årige historie har byen hevet seg opp fra å være provins til å bli et sentrum – det var i middelalderen og i annen halvdel av 1700-årene, de årene som førte frem mot 1814.

Arrangementskomiteen har all ære av de knappe to dager årsmøtet varte, både faglig og sosialt.

Tusen takk!

Ingvild Pharo

Det 4. norske tverrfaglige seminar for antikkforskere i Athen 4.-9. mai 1991

[4] «Der er bare én inngang til Akropolis, noen annen fins ikke, fordi den er bratt overalt og har en solid mur. Propyléene [inngangsportalen] har tak av hvit marmor, og har helt til våre dager utmerket seg ved stenblokkenes prakt og størrelse. Når det gjelder rytterstatuene, så er jeg ikke sikker på om de fremstiller Xenofons sønner eller ganske enkelt er laget til pryð. Til høyre for propyléene ligger et tempel for Nike Apteros [den vingeløse seier]. Derifra kan man se havet, og der var det Aigeus hoppet utfor og døde, sies det. [5]. Skipet som brakte de unge til Kreta hadde nemlig lagt ut med svarte segl, og Theseus, som seilte avsted med dristige planer mot den såkalte Minotauren, hadde sagt til faren at han ville benytte hvite segl dersom han kom tilbake med seier over oksen. Dette glemte han da han var blitt frarøvet Ariadne. Da Aigeus så at skipet kom tilbake med svarte segl, kastet han seg utfor og ble drept i den tro at sønnen var død. Athenerne har et heroon [helteminne] oppkalt etter Aigeus.»

(fra Pausanias, 1. bok, kap. 22, 4-5, Tormod Eides oversettelse).

PAUSANIAS SOM FORFATTER OG FORMIDLER

Program

Lørdag 4. mai

1930: Velkomst i Det norske institutt

Søndag 5. mai. (Det svenske institutt)

1. sesjon. Ordstyrer: Øivind Andersen

09.30: Åpning v/Øivind Andersen

09.45: Jostein Børtnes: Pausanias som perieget

10.30: Hugo Montgomery: Herodotos, Pausanias ock ekskursens sköna konst

11.15: Kaffe-Pausanias(?!)

2. sesjon. Ordstyrer: Kolbjørn Skaare

- 11.45: Marit Sauge: Pindar hos Pausanias
12.30: Øivind Andersen: Pausanias' kunnskapskilder
13.15: Pause

3. sesjon. Ordstyrer: Nils Berg

- 17.00: Tormod Eide: Pausanias og Thukydid
17.45: Tomas Hägg: Pausanias' stilistiske egenart

Mandag 6. mai

4. sesjon: Ordstyrer Egil Kraggerud

- 09.15: Bjørn Qviller: Pausanias og den første Messenerkrig
10.00 Johan Schreiner: Pausanias og maleriene i Stoa Poikile
10.45: Pause

5. sesjon. Ordstyrer: Jan Songstad

- 11.15: Erik Østby: Pausanias og Sikyon
12.00: Kolbjørn Skaare: Noen numismatiske kommentarer til Pausanias
12.45: Pause

6. sesjon. Ordstyrer: Jens Braarvig

- 17.00: Synnøve des Bouvrie: Pausanias om kultursymbolske ytringer
17.45: Anders Hultgård: Pausanias som förmedlare av mytiska och kultiska traditioner
18.30: Brit Berggreen og Kyrre Vatsend: Hva Pausanias skrev, hva de reisende så og hva vi ser nå

Tirsdag 7. mai

Dagen til disposisjon for museumsbesøk m.v.

(09.00-13.00: Møte i Nasjonalt fagråd for klassisk filologi)

7. sesjon: Ordstyrer:Hugo Montgomery

- 16.00: Helène Whittaker: Pausanias' forhold til Romerriket
16.45: Hemming Windfeld-Hansen: Tumulusgrave og herokult hos Pausanias
17.30: Pause
17.45: Oppsummering, oppfølging.
 - Seminarets foredrag vil bli søkt trykket i serien: Skrifter utgitt av Det norske institutt i Athen, redaksjonskomité: Øivind Andersen og Tormod Eide.
 - Nytt tverrfaglig seminar planlegges om 3 år, i 1994, muligens i Roma, forslag til tema mottas med takk.

19.00: Orientering om og besiktigelse av Det norske institutts boksamling: «Johannes Triantaphyllopoulos' bibliotek».

Onsdag 8.mai

- 09.00: Fremmøte utenfor inngangen til Kerameikos for vandring fra 13.30 Dipylon til Parthenon v/Erik Østby
- 19.00: Åpent møte i Akropolis Research Centre. Foredrag av Axel Seeberg: Pausanias as an Archaeologist. Deretter mottagelse av ambassadør og fru Nils O. Dietz i Det svenske institutts lokaler.

Torsdag 9.mai

- 07.00: Bussavgang fra Det svenske institutt for tur til Nemea, Argos og Megara, så å si i Pausanias' hjulspor under ledelse av dette kyndige og innsiktsfulle triumviratet: Øivind Andersen, Hugo Montgomery og Erik Østby.
- 21.00 Stor avslutningsmiddag i «Sokrates fengsel» hvor såvel de åndelige som timelige behov ble dekket til overmål.

Ca. 35 deltagere har all grunn til å takke Pausanias som gjorde dette seminaret til et møtested for filologer, arkeologer, kunsthistorikere, historikere og religionshistorikere. Like stor grunn er det å takke komiteén som besto av Øivind Andersen, Kolbjørn Skaare og Hugo Montgomery som hadde nedlagt et formidabelt arbeid.

Sist, men ikke minst skal Det norske institutt i Athen v/Øivind Andersen takkes som ypperlig vertskap både i egne lokaler og i Det svenske institutts med velvilje utlånte rom.

Dette seminaret vil det bli snakket om i lang tid fremover, for som instituttets styrer selv så treffende sa det:

«Det blir ikke mindre muntlighet om det blir mer skriftlighet».

Tusen takk igjen for utbytterike dager både faglig og sosialt!

Jan Songstad

NKFs studietur til Sicilia

2.–9.oktober 1991

NKF har fulgt opp den gode tradisjon med en utflukt annethvert år. Tradisjonen omfatter forberedende forelesninger på Blindern i vår halvåret for deltakerne fra Oslo-området og fremfor alt en tur spekket med faglig innhold og en festlig avslutningskveld der alle er med. Våre ledere denne gang, universitetsbibliotekaren Gunn Haaland (p.t. ved Det norske institutt i Roma) og kunsthistorikeren Siri Sande ved Universitetet i Oslo, ble da også behørig og meget velfortjent hyllet den siste kvelden på årets tur.

Siri Sande

Vi var en broget forsamling: foruten lederne 27 mennesker i moden alder med høyst ulik bakgrunn (bl.a. tannleger, arkeologer, jurister og lærere). Også geografisk var spredningen stor, fra Harstad til Drammen. Men vår felles glød for klassisk oldtid gjorde oss etter hvert til en sammensveiset gruppe til tross for at mange ikke kjente hverandre på forhånd.

Naxos var gruppens base. Vi bodde fem minutters gange fra den lavaodden der greske kolonister skal ha satt foten på siciliansk jord første gang i 735 f.Kr. Byen ligger bare 15 minutters busstur fra *Taormina*, dit naxianerne i 358 f.Kr.

ble fordrevet av andre greske kolonister fra *Siracusa*.

Turens faglige program fikk på denne måten av naturlig base i gresk kolonitid frem til romerne overtok, men med utløpere og paralleller helt frem til vår egen tid. Siri Sande åpnet våre øyne for den typiske greske byarkitekturen som preger mange av byene på Sicilia den dag i dag. Hun fikk

oss videre til å se likheten mellom de ilske spisskunder på en metope fra Selinunt og de vennligsinnede moderne utgaver som fulgte oss som gratis guider i utgravningsområdene. Gunn Haaland fulgte opp med en interessant og nyttig oversikt over øyas historie frem til vår egen tid. Vi ble betimelig minnet om en annen nordboers besøk på øya for nesten tusen år

siden, nemlig Harald Hårdråde som erobret by for by med atskillig mer finurlige midler enn de serberne i disse dager bruker mot Dubrovnic. (Jfr. Snorre og dagspressen).

Men vi nøyde oss ikke med å bese Naxos og Taormina. Deltakerne var vidt og bredt på Sicilia, mest i plenum, men to av dagene i mindre grupper. Mange var helt til *Reggio Calabria* på fastlandet og beskuet de to bronsestatuene som for få år siden steg opp av havet etter å ha ligget godt skjult siden Fidas tid. Den dagen valgte mindretallet å besøke nasjonalmuseet i *Messina* og hadde en interessant formiddag blant bysantinsk kunst og renessansemalerier.

De som hadde forestilt seg at keiser Diocletians medkeiser Maximian Hercules har vandret over de praktfulle mosaikkgulvene i *Piazza Armerina*, fikk tro omigjen etter Siri Sandes forelesning på stedet. (Argumentasjonen regner jeg med at hun selv og/eller andre vil komme

tilbake til i Klassisk Forum, så den går jeg ikke nærmere inn på).

Like overbevisende erklærte hun Dioskurenes tempel i *Agrigent* som en rekonstruksjon basert på søyler og stein herfra og derfra i Tempeldalen. Heretter vil et av Agrigents mest kjente motiver stå for oss som et klassisk legobygg i antikt materiale!

På vår todagers rundtur fikk vi videre med oss templene i *Selinunte*, og ikke bare det: Mette Berg og undertegnede snek seg til et bad uten lov før lunsjen. Vi angrer ikke! Rundturen ble avsluttet med en lang busstur nordom *Palermo*. Der var vi glad for at ingen insisterte på noen avstigning, siden byen kryr av medlemmer av en «organisasjon hvis forbokstav er M» (sitat fra våre turledere).

Det er i ettertid vanskelig å fremheve en enkelt opplevelse på denne turen. Men for noen står kanskje velsignelsen av *Siracusa*s utallige kjøledyr foran domen den 4. oktober (dagen for den hellige Frans av Assisi) som et høydepunkt. Nesten hele den domestikke delen av Edens hage var å skue: hunder, katter, fugler, reptiler, hester med sløyfe på halen og endelig gullfisker skvalpende rundt i sine glassboller.

Siden undertegnede ikke tidligere har vært med på turer i Forbundets regi, har hun ingen dekning for å påstå at denne har vært den mest effektive. Men hun kan innestå for at hun fremdeles er stinn av inntrykk som trenger å lagres i mange år før det går opp for henne hvor meget hun faktisk har lært. Tiden ble utnyttet maksimalt, men

Utenfor Nasjonalmuseet i Messina

programmet var likevel fleksibelt nok til å legge inn en fridag til slutt. Da var de fleste riktig nok så faglig oppglødd at de måtte se enda mer før de forlot denne deilige øya. Så når vi måtte tilbringe de første dagene hjemme med å sove ut, skyldtes det nok først og fremst at de obligatoriske ekskursjonene inspirerte oss til å

suge mest mulig klassisk luft også i den tiden som egentlig var satt av til hvile og avslapping.

Takk til dere som gjorde turen mulig, først og fremst Hugo Montgomery, Bente Lassen og våre eminente guider Gunn og Siri!

Kristin Heffermehl

Antikviteten:

Løvesarkofager

I bibliotekskarnappet på Det norske institutt i Roma, overfor kvinnestatuene som ble omtalt i *Klassisk Forum* 2, 1990, er et løvehode i relieff boltet fast til veggen (Fig. 1). Hodet er av marmor og måler 30.5 cm i høyden, 32.3 cm i bredden og 18.5 cm i dybden. I sin nåværende form omfatter relieffet bare løvehodet minus underkjeven, men det har åpenbart vært en del av en større sammenheng. Kikker man på baksiden, vil man se at relieffplaten er buet, og denne formen gir nøkkel til relieffets opprinnelige kontekst: det tilhørte en oval sarkofag, en såkalt lenos-sarkofag.

I motsetning til Roma-instituttets øvrige antikke skulpturer, som er skjenket av velgjørere utenfor universitetsmiljøet, er løvehodet en gave fra instituttets grunnlegger og første direktør, Hans Peter L'orange. At han valgte å donere et løvehode fra en sarkofag, er ikke tilfeldig, men henger sammen med hans personlige interesse for sarkofager dekorert med løver. Slike finnes det nemlig en del av, som vi skal se i det følgende. Når man var ute i Roma på omvisnin-

ger og forelesninger med L'Orange og han støtte på en løvesarkofag, pleide han å gi seg ekstra god tid foran den. «Dette er et emne for en magistergrad», sa han gjerne avslutningsvis og så seg håpefullt rundt.

Ingen norsk magistergradsstudent bet på dette forslaget (man kunne ha levd høyt på L'Oranges ideer, for de var for mange til at han kunne realisere dem alle), men det ville gledet ham å høre at det skal komme ut et eget bind om løvesarkofager i den tyske serien «Die antiken Sarkophagreliefs». I mellomtiden er det utkommet flere kortere arbeider om disse sarkofagene, og L'Orange selv bidro med en artikkel i festskriftet til den danske forskeren Per Krarup («The Apotropaic Lion Head and the Arena Lion on 3rd Century Sarcophagi», *Studia romana in honorem Petri Krarup septuagenarii*, Odense 1976, s. 132ff.).

Løven har en lang tradisjon i gresk og romersk kunst. I antikken hadde dyret en langt videre utbredelse enn i dag, og helt inn i historisk tid

Figur 1.

skal det ha eksistert løver nord i Makedonia. Da dette området gjaldt som en halvbarbarisk utpost, var ikke grekerne synderlig interesserte i folke- og dyrelivet der. Sitt første bekjentskap med løven stiftet de gjennom kunsten, og formidlerne var folk fra Midt-Østen, særlig fønikerne. En rekke fine fønikiske elfbenbearbeider med løvemotiver er bevart (særlig uttryksfullt er et relieff i British Museum med en løvinne som angriper en afrikaner), og det var nok slike gjenstander som satte grekernes fantasi i sving. Kanskje hørte de også beretninger om det store og majestetiske dyret. De eldste greske løvefremstillinger går tilbake til det 8. årh. f.Kr., og i det 7. årh. ble løven ganske hyppig fremstilt. Den ble populær i korintisk vasemaleri, hvor den er et innslag i dyrefrisene som smykker så mye korintisk keramikk. Den berømte Chigi-vasen i Firenze, som også er et korintisk verk, viser til og med en løvejakt, noe kunstneren vel bare kjente av omtale.

Selv om de færreste grekere hadde sett en løve, ble dyret et element i gresk mytologi bl.a. fordi et av Herakles' 12 arbeider omfattet nedleggelsen av en løve som holdt til ved Nemea på Peloponnes. Dette var den første av heltens 12 bragder, og Herakles iførte seg løvens avflådde skinn til minne om bedriften. Ved siden av klubben ble løveskinnet hans viktigste attributt, og derfor blir han forbundet med dyret også i en rekke fremstillinger som ikke har noe med hans nemeiske eventyr å gjøre.

Løver opptrer også alene i gresk kunst. Statuer av dem kan markere graver, og de er vel da å oppfatte som gravenes voktere. Vannspyere i form av løvehoder ble også populære og pryder simaen (takrennen) på mange templer. Om også disse hodene skal tolkes som voktere eller om de er rent dekorative, er vanskelig å si. Stundom kan en figurs symbolverdi bli så utvannet med tiden at man glemmer den opprinnelige betydningen, og funksjonen blir rent dekorativ.

Med Aleksander den Stores erobringer ble den greske verden utvidet til å omfatte deler av Midt-Østen, der løver og løvejakt hadde gammel tradisjon i kunsten (man kan tenke på de praktfulle assyriske relieffene i British Museum med kong Assurbanipals løvejakt, f.eks.). Aleksander var fremstilt på løvejakt i en stor statuegruppe reist av Krateros og utført av Lysippos og Leochares. Den stod oppstilt i Delfi (Plutark, Aleksander, 40). Lysippos' stil er muligens reflektert i relieffene på den berømte Aleksander-sarkofagen fra Sidon, nå i Det arkeologiske museum i Istanbul. Denne sarkofagens ene langside viser Aleksander på løvejakt.

Også de romerske keisere lot seg fremstille som jegere. Hadrian, som i det virkelige liv var glad i å gå på jakt, er avbildet sammen med sine ledsagere på en gruppe relieffmedaljonger med jaktmotiver som ble overtatt av Konstantin for å pryde hans triumfbue i Roma. Et av motivene er en løvejakt hvor det nedlagte byttet ligger i forgrunnen.

Slike keiserlige jaktframstillinger var det antagelig som inspirerte romerske jaktsarkofager der avdøde ble fremstilt som jeger. En viktig gruppe innen denne kategorien er nettopp løvejaktsarkofager, som var populære i 2. og 3. fjerdedel av det 3. årh. e.Kr. Disse sarkofagene ble fremstilt i Italia hvor løver ikke levde i vill tilstand, så jakten som er avbildet på dem reflekterer ikke noen situasjon i avdødes liv. Snarere symboliserer jakten på løven kampen mot de kaotiske og destruktive krefter, ja, døden selv, og den gir jegeren anledning til å vise sin virtus, d.v.s. sitt mannsnot. Ofte er Virtus legemliggjort i skikkelse av en kvinne i amazonedrakt. Hun kan bære hustruens trekk i tilfelle sarkofagen er beregnet på et ektepar.

Roma-instituttets løvehode kommer ikke fra noen jaktsarkofag, for det er altfor stort til å ha kunnet tilhøre en figurrik frise på et slikt monument. Der er figurene adskillig mindre. Når man ser et løvehode som det på Fig. 1, er det tre muligheter som melder seg:

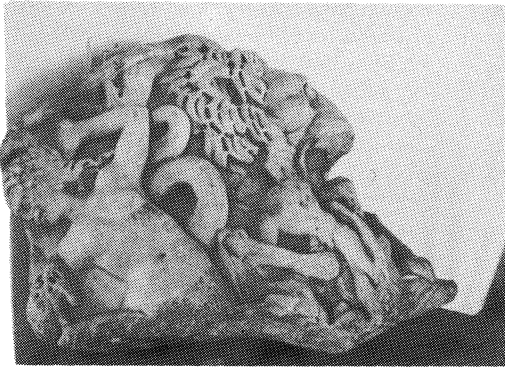
- 1) Løven kan ha tilhørt en sarkofag som viste løvehoder med ring i munnen (som regel parvis og plassert ut mot hjørnene på sarkofagfronten).
- 2) Sarkofagen kan ha vist løvehoder uten ring, men med samme plassering som type 1.
- 3) Løvehodet kan ha vært del av en hel figur. Også slike løver opptrer parvis, og de sees på lenos-sarkofager. De er plassert slik at kroppene dekker sarkofagens hjørner mens hodene befinner seg ytterst på sarkofagfronten. Løven har gjerne et bytte, f.eks. en antilope eller et villesel, i klørne.

Type 1 er kronologisk sett den eldste, Løvehodet med ring i munnen, et motiv som går tilbake til det 5. årh. f.Kr., forekommer i form av bronsebeslag på syriske tresarkofager alt i 2. årh. e.Kr. Siden blir det populært som et dekorativt element også på stensarkofager. Disse

sarkofagene er gjerne enkle, bare forsynt med kannelurer (rifler) i tillegg til løvehodene. Riflene er ofte S-formede, og da kalles sarkofagen for strigilsarkofag. Betegnelsen, som er moderne, har typen fått fordi de S-formede kannelurene i formen minner om en strigil, det metallredskapet som antikke atleter brukte når de skrapte av seg olje og skitt etter å ha vært på idrettsbanen (se Klassisk Forum 1, 1991, s. 50).

Hva de enkle løvehodene uten ring angår, forekommer de ofte på lenos-sarkofager. «Lenos» betyr vinperse, og framstillinger av vinperser i kunsten viser at de gjerne var prydet med løvehoder som saften rant ut av når man presset druene. Ideen med slike «vinspyere» i form av løvehoder stammer naturligvis fra de før omtalte vannspyere i arkitekturen. Løvehodene kan være plassert på enkle sarkofager av strigiltypen, eller de kan sitte på lenos-sarkofager med figurkomposisjoner hvor deres nærvarer påminner om lenos'ens opprinnelige funksjon. Et sarkofagfragment i Nasjonalgalleriet i Oslo stammer fra en lenos-sarkofag med store løvehoder. Av løven er intet tilbake bortsett fra en liten bit av manken, markert ved noen borrhiller, så man må gjette seg til dens eksistens ut fra bedre bevarte sarkofager av samme type. Nasjonalgalleriets sarkofagfragment viser dionysiske motiver: Herakles og den sovende Ariadne. Hun ble funnet av Dionysos, som sammen med sin thiasos, toget av satyrer og menader som ledsaget ham, fylte sarkofagens nå tapte front.

På dionysiske sarkofager er lenos-formen med løvehoder meningsfull fordi både form og innhold henspiller på fruktbarhets- og vinguden. «Vinperseformen fastholder tanken på Dionysos: sarkofagen inneholder Dionysos, eller rettere sagt det dionysiske menneske som lever, forløses og fornyes i guden», skrev H.P. L'Orange i sin publikasjon av Nasjonalgalleriets fragment (Kunst og kultur 2, 1961, s. 70, hele artikkelen s. 65-77).

Figur 2.

Det finnes også en annen type thiasos-sarkofager enn den dionysiske, nemlig den som viser en hav-thiasos der deltagerne er tritoner, najader, hippokamper og andre hav-vesener. Strengt tatt har løvehoder ikke noe å gjøre i denne sammenhengen, men under innflytelse av den dionysiske thiasos hender det en sjelden gang at de sniker seg inn, som på et sarkofagfragment i norsk privateie (Fig. 2). Det gir et inntrykk av hvordan det avslåtte løvehodet på Nasjonalgalleriets fragment kan ha sett ut. Begge fragmentene er severiske, sistnevnte kan stamme fra omkring 220 e.Kr. mens fragmentet med hav-vesener synes å kunne være et tiår eldre.

I tillegg til de sarkofagene som viser bare løvehodet med eller uten ring i munnen finnes det som nevnt nok en sarkofagtype hvor man ser løven i helfigur med et byttedyr under seg. Denne sarkofagtypen var populær i 2. og 3. fjerdedel av det 3. årh. e.Kr., samtidig med løvejaktsarkofagene, og ble vel influert av disse når det gjaldt selve løvefremstillingen. Mens løvene på jaktsarkofager sees ute i naturen, er løven med bytte en circus-løve, d.v.s. en løve som kjempet på arenaen. Dette er tydeliggjort dels ved at dyret kan ha en sele eller et magebelte og dels ved at det ofte har med seg en

bestiarius, en dyretemmer som blant annet passet på at løven grep tak i det riktige byttet (Fig. 3).

Disse løvesarkofagene har vakt forskningens interesse i langt høyere grad enn de som bare viser løvens hode. Man har diskutert både kronologien og symbolikken. Ifølge den vanlige oppfatning er det slik at hodene på de tidlige løvefigurene er i høyt relieff og relativt naturalistisk utført, mens de mot slutten av sarkofagtypens storhetstid blir flate og maskeaktige. Denne kronologien baserer seg på studiet av velbevarte sarkofager

hvor det i tillegg til løven er andre og lettere daterbare elementer med, såsom bestiarii eller andre menneskefigurer, f.eks. portrett av den avdøde. Disse er lettere å sammenligne med tilsvarende figurer på kronologisk sikrede monumenter.

Det er vanskelig å gå ut fra løven alene, det erfarer man når man har å gjøre med løsrevne hoder som Roma-instituttets. Forlater man den trygge kronologi som er oppstilt i forskjellige arbeider om emnet, blir man straks usikker, ja, selv godt bevarte sarkofager som synes å være lette å datere, avviker fra skjema.

I Termemuseet i Roma står sarkofagen til en viss Iulius Achilleus, funksjonær ved Romas viktigste gladiatorskole Ludus Magnus, hvis ruiner fremdeles kan sees nær Colosseum. Hans sarkofag ble funnet innenfor Aurelians murer, men må etter stilen å dømme ha vært en av de siste som ble satt ned før Aurelian (270-75 e.Kr.) forskjjøv pomeriet (byens religiøse grense) slik at det kom til å falle sammen med omkretsen av de nye bymurene han hadde under bygging. Alle bisetelser måtte fra da av foregå utenfor murene. En eller annen gang i første halvdel av 270-årene bør Iulius Achilleus' sarkofag derfor dateres. Man skulle vente at løvehodene på en såpass sen sarkofag var flate og maskeaktige; men det er de ikke: de er utført i temmelig høyt relieff og i en stil som er mer

naturalistisk enn den vi finner ellers på sarkofagen.

Et annet problem er at man som regel ikke kan være sikker på om et løvrevet løvehode hadde en kropp eller om det var plassert alene på en sarkofag som et dekorativt element. Det ser nemlig ut til at sistnevnte ofte var mer konservative enn førstnevnte. Om det forholdt seg slik, ville det ikke være merkelig, for dekorative elementer blir ofte gjentatt nokså slavisk og knytter seg derfor tettere til eldre modeller. Er løven derimot involvert i en handling slik løven i helfigur med byttedyr er det, ville det være større sjanse for at skulptøren var influert av samtidige billedverk som f.eks. løvejaktsarkofager slik at stilen ble mer «progressiv».

Like problematisk som kronologien er symbolikken i løvesarkofagene, for man kan tolke dem på helt forskjellig måte avhengig av om man identifiserer seg med løven eller dens offer. I førstnevnte tilfelle blir løven positiv, en seierherre og en makt som holder ond innflytelse borte fra graven (den gamle ideen om løven som gravens vokter), mens den i sistnevnte tilfelle kommer til å representere dødens sønderrivende kraft. Gerhard Rodenwaldt, som i 1930-årene skrev et pioner-arbeid om løvesarkofager, mente at løven hovedsakelig hadde apotropeisk (ondtavgjende) funksjon (G. Rodenwaldt, *La Critica d'Arte* 1-6 (1935-36), s. 228), og det samme mente L'Orange (Festskrift til Krarup, s. 132-33, 136-37).

Andre har understreket løven som metafor for død og ødeleggelse (F. de Ruyt, *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome* 17 (1936), s. 171-72; B. Andreae, *Die römischen*

Jagdsarkophagen, Berlin 1980, s. 26-27). Enkelte har modifisert begrepene noe: således har E.R. Goodenough, som skrev et stort verk om jødiske symboler, påpekt at siden løven er en circusløve og ofte utstyrt med magebelte eller bandolær, er den tam og viser at døden er gjort harmløs (E.R. Goodenough, *Jewish Symbols in the Graeco-Roman World* VII,1, New York 1958, s. 72ff.) C.R. Chiarlo (*Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa, Ser. III*, 4,4 (1974), s. 1337ff.) har bemerket at fullt bevarte løvesarkofager ofte har én eller flere «positive» figurer på forsiden, slik som den gode hyrde eller de fire årstider (sistnevnte symboliserer

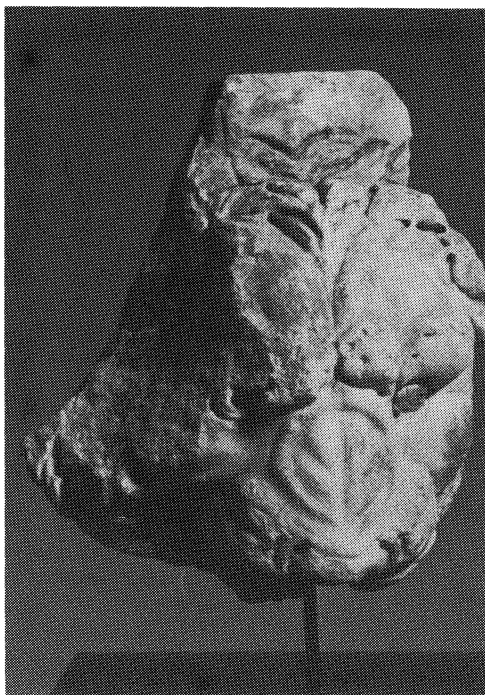
Figur 3.

livets evige fornyelse), og at disse figurene og de «negative» løvegruppene på kortsidene kan ha oppveid hverandre slik at sarkofagens samlede budskap likevel ikke blir så negative som løven alene lar formode.

Hvordan man skal tolke sarkofager med løvegrupper blir i stor grad avhengig av øyet som ser, og kanskje var det slik allerede i antikken, for mange symboliske figurer virker som om de er valgt nettopp på grunn av sin tvetydighet. Hva Romainstituttets løvehode angår, vet vi ikke en gang med sikkerhet om det var forbundet med en kropp. Det vi kan si, er at det ikke tilhørte den sarkofagtypen som viste løvehoder med ring i munnen, for da ville vi ha sett spor etter ringen i munnvikene. Derimot kan løven godt ha holdt et byttedyr i klørne, for ofte sperrer den kjeften opp rundt dyret uten å berøre det eller berører det bare med fortennene (som her er brutt av). Statistisk sett er det størst sjanse for at vårt løvehode kan ha tilhørt en gruppe med løve og bytte, for løvehoder som er plassert alene på sarkofager, er gjerne utført i høyere relieff og mangler den markerte dreiningen. Unntak finnes imidlertid, så ettersom vi ikke finner spor av noen annen figur, kan vi ikke være sikre.

Som ovenfor antydnet er dateringen av løvsrevne løvehoder ikke enkel. Skal vi gå ut fra vanlig kronologi (som er basert på studiet av løve/byttedyr-sarkofager), blir perioden 240-50 den mest sannsynlige.

Litt senere, vel fra 250-årene, er et løvehode i norsk privateie (Fig. 4). I likhet med Romainstituttets løvehode har det nesebor som markeres av doble borrhull, og rynkene over nese-roten danner på begge løvehodene en rombeformet figur. Hodet i privateie har over øynene to fortykkelser som kan minne om bringebær og som er artikulert med små borrhull. Lignende, omenn mindre fremtredende «bringe-

Figur 4.

bær» har Roma-instituttets løvehode hatt over øynene, men der er disse detaljene så utvisket at det er vanskelig å registrere dem.

På løvehodet i privateie er den øvre kanten på sarkofagen bevart, og vi ser av den buede formen at den var en lenos-sarkofag. Fragmentet skal være funnet i Tiberen nær Ostia, en proveniens som passer til det vi vet om løvegruppe-sarkofager. I de tilfelle proveniensens er kjent, er den enten Roma eller Ostia. Antagelig var det begge steder verksteder som spesialiserte seg på slike sarkofager. At det privateide hodet stammer fra en løvegruppe-sarkofag, kan riktignok ikke bevises, for i likhet med fragmentet i Roma har det ikke bevart spor av noe byttedyr.

Figur 5 og 6.

Med sine brede kinn peker løvehodet i privateie hen mot keiser Gallienus' tid (253-68 e.Kr.). Det er antagelig tidlig gallienisk, d.v.s. fra 250-årene. Et eksempel på en sengallienisk løvefigur viser et siste løvesarkofag-fragment i norsk eie (Fig. 5-6). I sin tid ble det kjøpt av skipsreder Nils Astrup senior. Dette fragmentet er så stort at man med sikkerhet kan si at det tilhørte en løvegruppe-sarkofag fordi løvens bytte (et villsvin) delvis er bevart. Som vi ser av Fig. 6 har løven akkurat satt tennene i sitt offer. Scenen utspilles på arenaen, hvilket løvens sele viser.

Dette fragmentet er det største og fineste av de norskeide løve-fremstillingene. Løven har en ekspressiv kraft som kan måle seg med samtidens beste sarkofager, slik som den praktfulle lenos-sarkofagen i Belvedere-gården i Vatikanet (Fig. 3). Begge løvene har det samme brede ansikt med dype pannerynker omgitt av en dobbel vulst og sterkt markerte «bringebær» over øynene. Manken er stor og kraftig og

tårner seg opp over ansiktet, som av den grunn er plassert lenger nede på sarkofagsiden enn i de tidligere eksempler, hvor løvehodet sitter nærmere kanten på sarkofagen.

På Vatikanets sarkofag står en bestiarius bak løven. Hans venstre hånd er utstrakt mens den høyre (ikke synlig på bildet) holder et redskap som minner om en båtshake, og som han bruker til å dirigere løven med.

Også Astrup-fragmentet viser spor av et menneske idet en hånd til høyre for løven holder en flettet kurv fylt av runde gjenstander som skal forestille frukter eller blomster. Hånden og kurven tilhører en årstidspersonifikasjon. De fire årstider, representert som fire ynglinger med attributter passende til de forskjellige årstidene, var populære motiver på sarkofager fra det 3. årh. e. Kr. I flere tilfelle finner man kombinasjonen løvegrupper/årstider, noe som styrker C.R. Chiarlos før nevnte teori om løvesarkofagenes dualistiske budskap. Årstidsge-

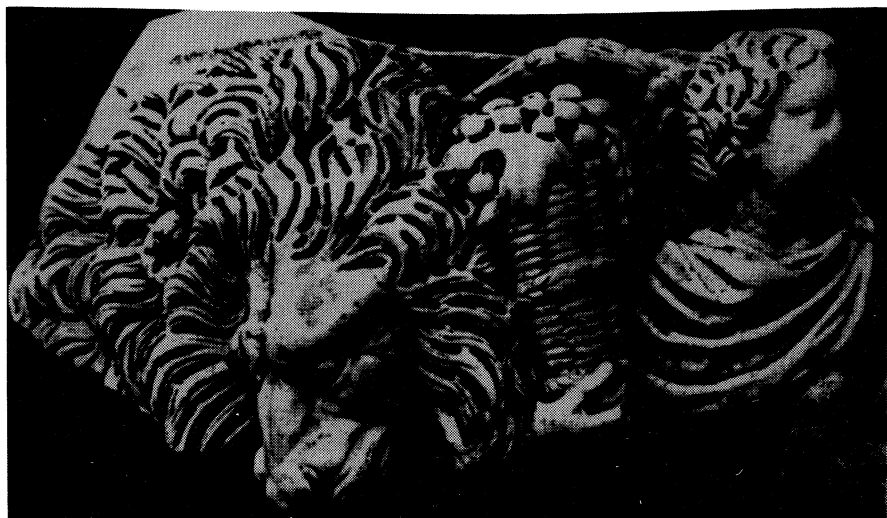

Figur 7.

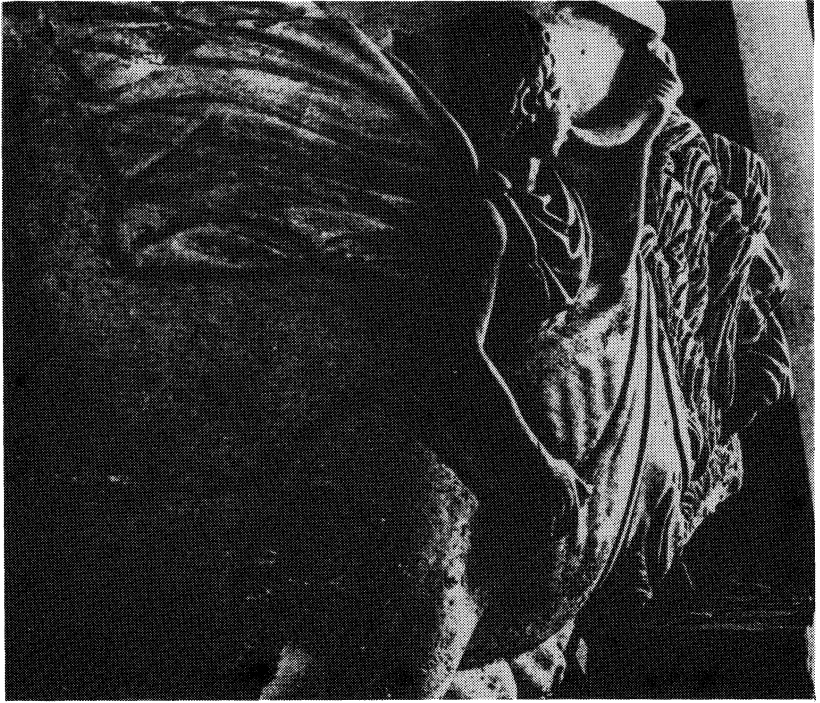
nier med kurver i hendene lik den på Astrup-fragmentet finnes det flere av i sen-gallienisk tid; særlig nær beslektet er en sarkofag med slike figurer i København (Fig. 7) (P. Kranz, *Jahrezeiten-Sarkophage*, Berlin 1984, nr. 65, s. 203, Pl. 42,4).

I sin artikkel om løvesarkofager i festskriftet til Per Krarup streifer L'Orange ganske flyktig et fragment i norsk eie. Det er avbildet i hans Fig.

7 (her Fig. 8) og sies å være i en privatsamling i Oslo. Som vi ser, er det svært likt Astrup-fragmentet. Årstidspersonifikasjonen, som er bedre bevart, har en hånd med kurv som helt ligner den på vårt fragment, og løvene på de to fragmenter er også av samme type. Åpenbart er det tale om to fragmenter fra samme sarkofag. Astrup-fragmentet kommer fra dennes venstre hjørne. Årstiden hvis hånd er bevart må være våren, for de fire pleier å være plassert slik at

Figur 8.

Figur 9.

rekken begynner med våren til venstre. Årstiden på fragmentet illustrert i Fig. 7 blir da høsten, for han har en drueklase og et vinblad i sin kurv. Midt på sarkofagen var sommeren og vinteren fremstilt.

Siden Astrup-fragmentet ble kjøpt av en nordmann, viser da L'Oranges Fig. 7 nok et fragment fra samme sarkofag i norsk eie? Antagelig ikke, for Fig. 36 i L'Oranges artikkel (ikke illustrert her) viser en detalj av Astrup-fragmentet, men i billedteksten heter det at det er i en romersk privatsamling. Under arbeidet med sin artikkel støttet L'Orange seg åpenbart på kunsthandlerfotos. Det ene viste et fragment som ble kjøpt av Nils Astrup og det andre et

som ble kjøpt av en romersk samler, men L'Orange må ha stokket de to slik at de ikke ble attribuert til de riktige eierne.

Studerer man L'Oranges illustrasjoner videre, ser man noe annet som heller ikke stemmer. Hans Fig. 8 (her Fig. 9) viser venstre side av en løvesarkofag. Løven, som er sett i profil, åpner gapet om et villsvin hvorav bare øverste del er bevart. Bak løven, som er en circus-løve utstyrt med sele, står en bestiarius og blåser i et krumt horn mens han holder løven i en lærrem. Både kappen han bærer, en chlamys, og hornet er typiske for jaktscener, så dette må være en av disse meget naturtro jaktene som ble arrangert på arenaen og som antikk litteratur beretter om.

I følge L'Oranges billedtekst skal sarkofagen befinne seg i Belvedere-gården i Vatikanet. Åpenbart har han trodd at den var identisk med den som er avbildet i denne artikkels Fig. 3. Sarkofagen på vår Fig. 9 er imidlertid en sarkofag som ikke finnes i Vatikanet, og ser man nøyere på bildet, blir man i tvil om det overhodet er tatt i et museum. Oppstillingen med en bjelke som støtte har noe temporært over seg, som om sarkofagen var plassert i en bakgård eller på et lager, og det var sikkert også tilfelle, for det viser seg at løven er den samme som den på Astrup-fragmentet. Profilen er nøyaktig lik, og bruddflaten gjennom villsvinet har presis det samme forløp.

Sammenligner vi løvens bestiarius med årstidspersonifikasjonen på fragmentet på Fig. 8, ser vi hvor like de to figurer er. Kappen og håret er utført på samme måte, og ansiktene viser samme grad av slitasje.

Ut fra L'Oranges illustrasjoner kan vi rekonstruere handlingsforløpet slik: L'Orange har fått tak i fotografier som viste sarkofagen som den så ut da den stod på kunsthandlerens lager. Åpenbart var den allerede da slått i biter, men kunsthandleren har fragmentert den ytterligere med henblikk på salg. Det er lettere å selge fragmenter enn hele sarkofager. De færreste har råd til å kjøpe en hel sarkofag eller plass til en i sitt hjem, og hvis det var snakk om muligheter for salg til utlandet, var det også langt mer gunstig å selge fragmenter. For å utføre et antikt kunstverk fra Italia måtte man ha eksporttillatelse, en omstendelig og kostbar affære. Gjenstanden måtte først undersøkes med henblikk på dens kunstneriske eller arkeologiske verdi. Hvis denne var for stor, ble det nedlagt eksportveto, men hvis man fant at gjenstanden ikke var av de mest betydningsfulle, fikk den passere grensen etterat kjøperen hadde betalt en avgift som stod i forhold til salgsverdien.

Den som søkte om eksporttillatelse for et fragment i stedet for en hel sarkofag, ville ha lettere

for å slippe gjennom nåløyet. Hvis man presenterte fragmentet som et løvsfunn uten å nevne at resten av sarkofagen var helt eller delvis bevart, ble det naturligvis mindre interessant for de italienske arkeologiske myndigheter. Sjansen til å få eksporttillatelse økte, og avgiften ble tilsvarende mindre siden pengeverdien for et fragment selvsagt ligger langt under verdien til en komplett sarkofag. Kunsthandleren visste nok hva han gjorde da han hugget sarkofagen opp i biter. Resten av løven med sin bestiarius ble nok kjøpt av en annen samler. Forhåpentligvis er denne delen av sarkofagen fremdeles i Italia, for rent bortsett fra vanskelighetene med eksporttillatelse har den en vekt som ville gjøre fraktkostnadene enorme hvis den skulle transporteres over lange avstander.

Hva L'Orange angår, har han neppe vært klar over Astrup-fragmentets opprinnelige kontekst. Hadde han sett sarkofagen så komplett som Fig. 9 viser den, ville han naturligvis ha skjønt sammenhengen, men sarkofagen var nok alt hugget opp da Nils Astrup viste seg på arenaen som potensiell kjøper. På grunn av sin interesse for løvesarkofager må L'Orange ha skaffet seg fotografier fra kunsthandleren i forbindelse med Astrups kjøp, og mange år senere brukte han disse bildene som illustrasjoner til sin artikkel i Krarups festskrift. Siden han ikke forbandt Astrup-løven med en hel sarkofag, er det forståelig at han trodde at skipsrederen hadde kjøpt det fragmentet som er avbildet på Fig. 8 i denne artikkelen, så meget mer som løvene er like bortsett fra at de er speilvendte. Noe nyere fotografi av Astrups fragment hadde L'Orange ikke, for det ble fotografert i Norge først etter hans død i 1983. Man kan spekulere på om det finnes enda fler fragmenter bevart av denne sarkofagen, som må ha vært et sen-gallienisk mesterverk. Kanskje vil nye biter dukke opp i kunsthandelen. Mange antikke gjenstander får man bare se mens de er i handelen på vei fra én eier til en annen, og derfor er kunsthandlerfotos så viktige fordi de viser hva som har vært på markedet og som kan komme dit igjen. Arbei-

det med romerske sarkofager kan være et rent puslespill hvor man finner bitene i forskjellige kontekster. Å finne nye biter er alltid spennende, men samtidig litt trist, for man ville naturligvis ønske at sarkofagen hadde vært hel.

Siri Sande

Liste over illustrasjoner:

Fig. 1) Sarkofagfragment i biblioteket på Det norske institutt i Roma.

Fig. 2) Sarkofagfragment med havvesener, norsk privateie.

Fig. 3) Side av løvesarkofag. Vatikanet, Cortile del Belvedere.

Fig. 4) Sarkofagfragment i norsk privateie.

Fig. 5-6) Fragment av sarkofag med løvegrupper og årstider, i sin tid kjøpt av Nils Astrup senior.

Fig. 7) Sarkofag med årstidspersonifikasjoner. København, Ny Carlsberg Glyptotek.

Fig. 8) Sarkofagfragment med løve og årstider, fra samme kontekst som fragmentet på Fig. 5-6. Romersk privateie.

Fig. 9) Astrup-fragmentet i sin opprinnelige kontekst, fotografert i romersk kunsthandel.

Spredte glimt fra en reise til provinsen Africa

Viderverdigheter for kunsthistorikerne Olaf Steen og Kirsti Gulowsen, p. t. Institutum Romanum Norvegiae.

Efter å ha slitt oss forbi en stor gruppe drosjehaier ved Tunis-Carthage International Airport, og inn i en drosje i den regulære køen, kostet vi med hjertet i halsen inn i Tunis, den franskpregede hovedstaden i Tunisia; innbyggertall 2 millioner. I dongeribukser med en liten sekk hver på ryggen ble vårt første møte med hotellet et prompte krav om forskuddsbetaling. Her skues altså hunden på hårene (noe vi senere kom til å kjenne på kroppen ganske kraftig).

Vi gikk på rommet, tok en velkomstdram av flyflasken, og vandret ut i byen. I medinaen – den gamle bydelen innenfor murene – blir man dradd i jakkeermet av ivrige salgsmenn. Veldig raskt (ca. 2 minutter) lærer man at det nytter ikke å stoppe et sekund for å se på noe som helst, eller ta en rask rådslagning. Dette er et problem som forfølger enhver utlending døgnet rundt. Alt er til salgs fra plastikkvannpiper til nylonkameler. Den store forretningsidéen viste seg å være å slippe turister opp på taket for

å se på utsikten, mot en klekkelig avgift. Den fikk vi i stedet med oss til lunsj.

Første dag skal man spise godt. Oppe i annen etage over medinaens liv og bråk og mas, i den svale og luftige restauranten M'Rabet med sine stille tøflende kelnerer hadde vi full utsikt ned til sjøen over alle hustakene. Couscous med fisk og deilig hvitvin. Maten synker og man får fred i sjelen. Så, i det fjerne, kalles det til bønn fra en minaret. Brått ble vi hensatt til svunne tider, da elegante, franske kolonialister satt i disse pseudoorientalske lokalene. Romerske mosaikker er plutselig en verden borte.

Neste dag besøkte vi Bardomuséet i Tunis. Der er samlet de fleste fine mosaikker fra utgravninger i hele landet. Vel vitende at vi skulle se mange utsøkte ting ble vi rett og slett svimeslått. Hvilke mengder, hvilken kvalitet, hvilken rikdom. Og alt sammen var i meget god stand. Da muséet åpnet om morgenen hadde vi gjort unna kapitèlene og stèlene i oppkjørselen. Første sal inneholdt det tidligkristne materialet, begges hjertebarne og arbeidsområde. Der ble vi i vel to timer. Her så vi blandt annet en mosaikk der kalken står direkte på klippen med de fire elver, flankert av en hjort og sannsynligvis et får. Vakten kom og så på oss flere ganger, han trodde nok vi hadde noe skummelt fore. Fem eller seks reiseselskaper rakk gjennom før vi gikk videre, og det første var allerede på vei ut av muséet da vi endelig gikk inn i neste sal.

Resten av salene (ialt 3 etager) er fordelt geografisk etter funnsted. Triklinier, atrier, peristyleer – vi druknet. Mesteparten var fra andre og tredje århundre e.kr. Det er trist å se gulfmosaikker spent opp på sterile vegger, løsrevet fra enhver sammenheng. Tappert tenkte vi høyt i to etager (3 timer), men i den tredje satte vi oss simpelthen ned og så på hverandre. Vi var mette. Vi bare gikk ferdig i taushet og på ren stahet.

Togturen ned til Sousse, Hannibals havneby og idag Tunisias tredje største by, var preget av

militære på vei hjem på perm. Togene holder en overraskende høy standard, og avgangene var etter vår erfaring helt presise. Man foretrekker faktisk å gå bortimot fem minutter før tiden. I Sousse tok vi inn på et snuskete hotell som i vår guide hadde fått karakteristikken «better for men than women». Det er greit nok, men dårlig råd og oppfattet som par blir man stort sett latt i fred. Vårt vindu viste seg å vende mot nabolagets moské, som vi fikk glede av klokken fire om natten. Da kalles det til morgenbønn, og med i orkesteret hører fire haner, et par – tre esler, og en due under hver taksten.

I Sousse ser man en liten katakombe. For Romafarere er den nærmest en vits, men det skal finnes flere og større. All innvendig dekor er løftet ut og bragt ned til Sousse arkeologiske museum. Med en blyantstump og en side fra en notisbok fikk vi gnukket over en replica av den gode hyrde som var satt inn i en nisje i veggen. Vi hadde akkurat avsluttet vår nidgjerning og drev og ryddet ned i sekken da vakten kom. Han syntes nok vi ble vel lenge borte, og lurte på om vi fotograferte eller drev med annen styggedom. Han glemte det helt da han så mavemedisinen som stakk opp av en sekk. Det eneste han sa var «Whiskie, Whiskie». Han var nok tørst, men ble ikke budt av våre surt medbårne dråper.

Det arkeologiske muséet i Sousse er litt mindre enn i Tunis. Men dersom mosaikkene her er hentet fra et annet distrikt enn de i Tunis (slikt må sjekkes) er det meget spennende. Vi så helt andre ting. Her som på Bardomuséet er det en sterk overvekt av maritime motiver, men stilen

og teknikken er mer hellenistisk, mindre romersk. Dessverre stengte de tidlig, og vi ble satt på landeveien igjen. Det er nemlig slik at busser og tog stort sett går fra 0600 til 1500. Derefter kan man få leilighetsbiler, Louager, til rundt klokken fem om ettermiddagen. Overskrides disse tidene er man strandet for natten. Disse Louage-bilene er ombyggete Peugeot stasjonsvogner som tar fem passasjerer, og kjører med en gang de har samlet nok personer som skal til samme by. Systemet fungerer utrolig bra. Men denne gangen rakk vi siste tog videre sydover til El Djem. Vi rakk tilmed å bade på en vakker sandstrand (18-20°C i vannet), full av motorsyklister og lommetyver, kamelturselgere og turister.

El Djem vil si en liten husklynge av en by som klamrer seg rundt et enormt amfiteater. Dette har rommet over 50 000 tilskuere, og er i tillegg meget godt bevart. Vi brukte hele kvelden på å gå rundt det. Fasaden er bygget opp av tre horisontale bånd, alle tre er likeverdige med korintiske kapiteler, altså ingen hierarkisk oppbygning av elementene som hos den mer berømte motpart i Roma. Selvfølgelig finnes det et museum også i El Djem. Det er lite, men inneholder utrolig fine mosaikker i hellenistisk stil, med høylysbruk og fysiognomiske trekk av østlig karakter.

Fra El Djem hadde vi tenkt oss videre nordover og innover i landet til Thuburbo Majus. Denne gangen rakk vi ikke frem i tide før den offentlige transporten tok kvelden, og strandet halvveis, i den hellige by Kairouan. Syv pilgrimsferder til Kairouan tilsvarer én til Mekka. Den er muslimesnes fjerde helligste by, ved siden av Mekka, Medina og Jerusalem. Vi for vår del syntes at dette bidraget til vår frelse var mer enn nok.

I en slik by er det ikke spøk å ha avsluttet sitt flybrennevin. Vi vandret fra hotell til hotell i håp om å få kjøpe en flaske Bokha (uttales så langt nede i strupen som overhode mulig), som

er det lokale daddelbrennevin. Alle ristet på hodet og så på oss som om vi hadde horn og hale. Neste morgen lyktes det oss å oppspore dette sterke og klare brennevin med en distinkt eftersmak av sauefjøs. Det ble umiddelbart omdøpt til kamelbrennevin.

Sidi Oqba moskèen var en studie i gjenbruk og kopiering fra romerske og bysantinske monumenter. Det er visstnok også her at Paul Klee i 1914 fikk inspirasjon til sine abstrakte temaer. Inne i medinaen passerte vi en liten moské av mye større interesse for oss. Av spolier hadde man bygget opp en «keiserportal», Over denne var det stilt tannsnitt, astralborder, eggstaver osv., alt sammen flettet inn mellom kalligrafiske sitater fra koranen.

Vi kom oss tidlig videre til Thuburbo Majus. Denne byen ligger på toppen av en lav åskam, helt innhyllt i kornblomster, anemoner og gule prestekraver. Mange søyler var det ikke som sto, og de flotteste mosaikkene hadde vi allerede sett i Bardomuséet i Tunis. Det var nok å se til å gi inntrykk av en meget rik by, med store villaer, forum og capitol og en tidligkristen basilika med baptisterium, og ciborium over alteret.

Thugga ligger fire togstasjoner og en Louage-tur lengre vest. Vi overnattet i nærmeste by med

hotell (det finnes ikke overalt), og neste morgen gikk vi til fots de seks kilometrene opp bakkene til denne best bevarte av de romerske byene i Tunisia. Thugga ligger luftig til, med utsikt over en enorm, fruktbar dal med sort, rik jord og bugnende kornåkre. At Africa har vært Romernes kornkammer er lett å forstå når man står og ser utover en dal som denne. Selve byen er liten, men eksklusiv. Det gjelder også monumentene; forum, capitol, termer, og et meget godt bevart teater. Muligheten for at dette har vært en slags sommerresidens slo oss, men det er ren spekulasjon. Dalførene rundt har iallfall vært godt befolket under romertiden.

Vi nærmet oss nå det nordvestlige hjørne av Tunisia, og Atlasfjellene. Neste stasjon, Bulla Regia, lå selvfølgelig over et fjell, det ville med andre ord bli en meget vanskelig tverrforbindelse. Vi satte oss ned på parkeringsplassen i Thugga og ventet på turister i leiebil. En høflig forespørsel fra to nordboere avvises sjelden. En japaner på dagstur fra Tunis, med sjåfør, plukket oss opp, og lurte igrunden på hvor vi ville, for han hadde ingen planer for dagen. Vi bet oss i leppen og unngikk å se på hverandre for ikke å le – dette var for utrolig. Og det var det. Hans sjåfør ble meget sur. Haiking oppfattes i Tunisia som rent snylteri, og er ulovlig. Han var dessuten den som var betalt for å gjøre jobben. Han foreslo et par andre steder å se nærmere Tunis, og det endte med at han plutselig hadde en avtale i byen. Det var det. Men vår vennligsinnede omreisende japaner spanderte lunsj på oss (poulet grillé for nte gang), og han kjørte oss over fjellet til Bou Salem, en by der det fantes forbindelser videre vestover.

Denne kvelden rakk vi også Bulla Regia. Det er lite å se over bakkenivå. Søylebaser og grunnmurer slåss med blomsterhavet om sollyset. Vi måtte vasse til knes utenfor stiene. Dette er noe av det mest utrolige i sitt slag. Romerne hadde overtatt hovedstaden i et lite Numidisk rike, og bygget ut, og ned. Det vil si at villaene lå i to etager, med den ene under bakken. Åpne, svale

triklinier med de aller fineste mosaikker. Ingenting er som å se slike ting in situ, funksjon og estetikk oppleves direkte. Også her ble vi forbauset over den utpreget hellenistiske stilen. Vi fant tilmed en del greske innskrifter. Det kvadratiske gatenettet med brede veier og dype vognspor ga klart inntrykk av at dette har vært en meget stor by. Den kristne basilikaen er så godt som umulig å finne, man ser den bare hvis man vet akkurat hva man skal lete etter.

Selv om buss- og Louagetafikken var slutt for kvelden (klokken er fem om ettermiddagen må vite) klarte vi å bestikke en sjåfør til å kjøre oss de 75 svingete kilometrene ned til sjøen, til Tunisias nordvestlige hjørne; Tabarka. Dette er byen der franskmennene holdt den tunisiske nasjonalhelten Habib Bourguiba fanget i 1952. (Hans navn bæres av *alle* byens hovedgater.) Vi tok inn på Hotel de France, hvor også Habib Bourguiba var blitt tvunget til å bo. (Vi, fordi det er det eneste hotellet i byen uten stjerner.) Det vakreste ved Tabarka er beliggenheten, og et stort genoesisk fort fra 1512. Idag er det en støvete by, og først og fremst et dykkersenter. Vi kom for å se en oldkristen kirke som var bygget inn i en cisterne, altså ingen basilika. De mest spennende mosaikkene i Bardomuséet for oss paleocristianere stammer herfra, og det var også derfor vi kom hit. Det rent faglige utbyttet var dessverre magert.

Kronen på verket skulle være å avslutte vår ekskursjon i Carthago, Hannibals og Augustins hjemby. Flybilletter hjem hadde vi til klokken syv om kvelden. Fra Tunis tar man T-banen ut til et meget fornemt villastrøk. Punerne visste hva de gjorde da de la byen her, for denne beliggenheten tar virkelig prisen. En palme- og pinjekledd åsside fører opp til et platå med utsikt over hele bukten. Det asurblå havet smelter i øynene og går i ett med himmelen langt ute.

Så veldig meget er det egentlig ikke å se, men med litt fantasi kan man lett mane frem hva det en gang må ha vært. Den sirkulære puniske

havnen er det bare en håndfull sten igjen av, men det enorme sirkulære havnebassenget er der like fullt idag. Spredt oppover åssiden ligger den såkalte arkeologiske parken; rike villanlegg, templer, gater, og oppe på platået på toppen har det kneiset et tempel. Der ligger idag et innholdsløst museum. Videre et lite stykke bortover strandkanten, helt nede ved sjøen, troner Antoninus Pius' termeanlegg. Det skal visstnok ha vært like stort og rikt som Caracallas i Roma. Her vandret vi mellom blankpolerete, veltede søyleskaft i hvit marmor, 'grå marmor' og rosa granitt. Endel kapitèler ligger slengt omkring, men det finnes ikke spor av den indre kledning av vegger og hvelv. Bak termene, litt lengre inn fra sjøen, ligger et lite kristent kapell. Det var selvfølgelig stengt da vi kom dit.

På vei ut til flyplassen satt vi og fablet om de store spaghettimåltidene vi skulle spise når vi

kom hjem til Roma. Etter en uke med poulet grillé to ganger om dagen blir slikt viktig. Men den gang akk, for reisebyrået hadde skrevet fire timer feil på våre billetter, og flyet var selvfølgelig for lengst i Roma. Å krangle seg til nye billetter er ikke lett for to som har reist en hel uke i mer eller mindre de samme klærne, og med sterkt vekslende dusjmuligheter. Vi hadde tilmed loppestikk på armer og hals fra siste hotell. Den som vil hjem kommer hjem, og nå gjenstår det å få erstattet business-class flybilletter fra reisebyrået.

Til tross for disse (og flere andre) vidervedigheter var Tunisiabesøket verd både penger og anstrengelser. I løpet av en uke så vi en mengde mer eller mindre upubliserte romerske og tidligkristne monumenter, og fikk oppleve både folk og land på nært hold.

Kirsti Gulowsen

Frist for innlevering av stoff til neste nummer er

1. mars 1992

men vi tar gjerne imot innlegg før den tid!

Manuskripter som leveres til *Klassisk forum* må følge bestemte regler. Dette for å spare tid og arbeid i forbindelse med innleggingen av teksten. Vær snill og følg disse reglene, som er listet opp på innersiden av permen.

Religion, politikk og rettssikkerhet i Athen

På Akropolis i Athen sto det ifølge taleren Lykourgos en bronsestele med overskriften *hoi aliterioi kai hoi prodotai*, «de religiøst forbannede og forræderne». Under overskriften fulgte ei liste med navn. Første mann var en viss Hipparchos, så fulgte andre som var føyd til seinere. «De forbannede og forræderne» lyder som to kategorier forbrytere, men jeg våger å tro at Lykourgos gjengir overskriften unøyaktig, at den i virkeligheten var *aliterioi kai prodotai*, forbannede og forrædere. Mennene på lista var altså begge deler, forrædere var automatisk religiøst forbannede – ett av mange uttrykk for hvor uløselig religion og politikk var knyttet sammen.

Den aller første atener som ble landsforvist ved ostrakisme het Hipparchos. Noen bevarte ostraka kaller kandidaten for «forræder», og selveste dronningen blant ostraka sier på en eller annen måte – på haltende vers og med dunkel syntaks – at Xanthippos er *aliterios*. Dette må bety at bronsestelen på Akropolis var ei liste over de ostrakiserte i kronologisk rekkefølge, først Hipparchos, neste år neste mann osv. Når atenerne skulle stemme med potteskår og ostrakisme, lød kanskje spørsmålet: «Hvem av borgerne skal gå i landflyktighet som religiøst forbannet og forræder?» De fleste atenerne skrev bare navn, farsnavn og/eller deme på ham de ønsket dit pepperen gror for ti år. Men noen led altså av skrivekløe og oppga hvorfor kandidaten fortjente landsforvisning: Han var religiøst forbannet og forræder.

Ostrakisme foregår slik: Først avgjør folket om man skal arrangere ostrakisme det året. Hvis

flertallet stemmer ja, kommer dagen for ostrakonvotering noen uker seinere. Diskusjonens bølger går sikkert høyt mann og mann imellom i disse ukene. Den ene skal kaste potteskår mot Kimon, den andre mot Themistokles, den tredje mot Aristides osv. Et gestikulerende høy-røstet lurveleven! Men ingen innleverer tiltale mot noen og holder anklagertale, ingen er anklagd som forbannet og forræder, og ingen som føler seg utsatt kan forsvare seg med en tale for folket. Hver borger tar bare sitt potteskår og går og stemmer mot hvem han vil av de tretti tusen medborgerne. Ingen spør om han virkelig stemmer mot Kimon som en religiøst forbannet og forræder, og ikke fordi han har et horn i sida til ham av høyst private grunner. Det athenske demokratiet gir borgerne frihet til å stemme presis som de vil, og krever dem ikke til regnskap. Men for den enkelte er rettssikkerheten lite imponerende.

Ostrakismen var i bruk fra 487 til 417 (men ikke slik at det ble arrangert ostrakisme hvert år). Institusjonen var gått av bruk da tre mann ville bli kvitt Sokrates i 399. Derfor kom saken opp for en folkedomstol. Av to grunner burde dette bety større rettssikkerhet. For det første var det ikke hvem som helst av borgerne som stemte, men en jury trukket ut med lodd, i Sokratessaken 501 mann, De var over tretti år gamle og hadde avlagt en spesiell dommered. De sverget å dømme etter loven, og hvis det ikke var noen positiv lov på området, etter «rettferdigste overbevisning». Og de skulle høre upartisk på begge partene. For det andre var det en formell tiltale og menn som trådte fram som anklagere. Hvis de ikke fikk et rimelig antall dommere

med seg og tapte saken med glans, vanket det sanksjoner, for grunnløse anklager skulle man ikke ha noe av. Tiltalte hadde tid til å forberede sitt forsvar, og han kunne betale en ekspert til å skrive forsvarstalen for seg. Også andre kunne hjelpe ham og holde sine taler for domstolen.

I vårt tilfelle var hovedanklageren en viss Meletos, og for å gi tiltalen mer tyngde fikk han den kjente og respekterte Anytos og en mann til med som medanklagere. Anklagen gikk ut på at Sokrates gjorde urett ved å ikke tro på statens guder, men å innføre nye guddommer. Dessuten gjorde han urett ved å ødelegge ungdommen. Vi kjenner ikke anklagernes motiver for å ville ramme Sokrates, og vi veit ikke hvorfor de akkurat gjorde det i året 399. Men anklagen var sikkert nøye gjennomtenkt. Det går fram av to forhold.

For det første, det heter «Sokrates gjør urett», ikke «Sokrates bryter loven». Det betyr at Meletos & Co ikke anklagde Sokrates for å ha brutt en bestemt positiv lov, noe som kunne være vanskelig å vise. Nå gjaldt det bare å skape den «rettferdigste overbevisning» hos dommerne at de skulle dømme Sokrates skyldig. Fordet andre, anklagerne kunne ha anklagd Sokrates for både det ene og det andre, men de valgte en dobbeltanklage, dels for noe som har med gudene å gjøre og dels for å ødelegge ungdommen. Dersom du vil ramme en motstander, bruker du gjerne mot ham noe som har med religion å gjøre. Tenk bare på tida umiddelbart før utbruddet av Peloponneskrigen. Spartanerne ville ha athenerne til å kvitte seg med krigshisseren Perikles, og hva brukte de mot ham? At han var religiøst besmittet på grunn av noe en forfader på morssida hadde gjort to hundre år tidligere! At spartanerne ikke hadde hellet med seg og at Perikles ble sittende, se det er en annen sak. Siden den gang hadde det skjedd at pesten hadde rammet Athen – sikkert en straff fra Apollon. Den kjempemessige ekspedisjonen til Sicilia hadde endt i katastrofe – sikkert fordi noen unge aristokrater hadde dre-

vet gjort med Demeters hellige mysterier og skamfært de hellige hermene. Og hvem kunne være i tvil om at gudenes vrede var noe av årsaken til det endelige nederlaget for Athen i 404? «De kristne til løvene», het det når ulykkene rammet Romerriket i en seinere periode. En intellektuell systemkritiker som Sokrates var ikke stort bedre ute når ulykkene falt over Athen.

All den stund det var en prosess for *asebeia*, for gudløshet, helligbrøde eller hva vi skal si, burde anklagen om å ødelegge ungdommen logisk bety at Sokrates fikk de unge med på å la være å tro på statens guder. Men slik logikk duger ikke, for anklagere generelt brukte alt de kunne mot tiltalte, likt og ulikt, sant og usant. Og vi veit at anklagerne i Sokratesprosessen brukte det mot Sokrates i talene sine at han var venn med flere av demokratiets fiender. Han var nær knyttet til flere av de tretti tyranner, den bloddryppende juntaen som styrte Athen etter nederlaget i 404. Selv om det var en prosess for *asebeia*, dreide det seg altså i høy grad om politikk – nok et uttrykk for hvor uløselig religion og politikk var knyttet sammen.

De tre anklagerne holder sine taler, Sokrates og hans hjelpere holder sine. Vi har ikke pålitelig referat av noen av talene, men det var nok en skjønn blanding av saklige og usaklige argumenter. Når talene er til ende skal dommerne dømme, etter «rettferdigste overbevisning». Det som nå skjer er svært likt ostrakisme, for dommerne går rett bort og kaster stemmesymbolet i urnen, én urne for skyldig og én for uskyldig. Det er ingen jurist eller embetsmann til å gi dem en rettsbelæring, ingen til å gå gjennom saken, ingen til å se på partenes argumenter og be dommerne skjelne de saklige fra de usaklige. Ingen ber dem ta hensyn til sedvane, til presedens fra liknende saker, ingen sier noe om lovens ånd eller om positiv lov på områder nær det Sokrates er tiltalt for. Heller ikke sitter de 501 dommerne sammen og drøfter det de har hørt, og hvilken kjennelse de skal komme fram

til. Nei, hver enkelt dommer gjør seg opp sin egen mening, akkurat som ved ostrakisme, og går og stemmer. Spørsmålet om man skal praktisere ostrakisme i år, og i så fall hvem man skal stemme mot som religiøst besmittet og forræder, det er et politisk spørsmål som hver borger i folkeforsamlingen avgjør selv. Om man skal dømme Sokrates skyldig i religiøs forbrytelse og ødeleggelse av ungdommen, det er også et politisk spørsmål. Forskjellen er bare at nå er det 501 edsvorne dommere over tretti år som representerer hele folket. Alt i alt var det vel større rettssikkerhet ved jurydomstol enn ved ostrakisme. Men den ostrakiserte fikk vende hjem etter ti år; Sokrates hadde ingen vei tilbake når dommen var eksekvert og han hadde tømt giftbegeret.

Tenk vanlige borgere som dommere, uten noen lovkyndig aristokrat til å rettlegge dem! Dette er

et hav unna Roma, der den sindige rettskyndige mann med høy byrd og personlig prestisje blir rådspurt av høy og lav, og alle naturligvis følger hans svar. Jurisprudensen personlig vurderer nok saken ut fra positiv lov som folket har vedtatt. Men han trekker også inn presedens, sedvane, rimelighet, sunt vett og mer til, og han går ikke av veien for å la lover få sove i fred, selv om folket aldri så mye har gitt dem og aldri har opphevd dem. Han praktiserer kort sagt jus, et begrep som grekerne ikke kjente og som ikke kan oversettes til det gresk Meletos og Sokrates talte. Greske filosofer og diktere tenkte sublimet tanker om hva rettferdighet er, og Platon var ikke den eneste som skrev et filosofisk verk om lovene. Men ett er de intellektuelles tenkekammer, noe annet er daglig praksis i det demokratiske Athen.

Johan Henrik Schreiner

Helligdommen for Athena Alea i Tegea – annen utgravningssesong 1991

Det norske Athen-instituttets utgravningsprosjekt i helligdommen for Athena Alea i Tegea, som etter lengre tids forberedelser ble innledet i 1990 (se *Klassisk Forum* 1990:2, s. 43-49), gikk med en fire uker lang kampanje i juli i år inn i sin annen sesong. Sesongen varte en uke lenger enn den første (selv om utgravningene i nordfeltet, hvor vi brukte greske arbeidere, også i år måtte avsluttes etter tre uker), og gruppen hadde også økt noe til 17 personer,

herav 6 norske, 3 svenske og 4 amerikanske deltagere. Vi hadde i år for første gang støtte i en langtidsbevilgning fra NAVF, som kom godt med fordi bidragene fra andre kilder ble spinklere enn ventet: en søknad om driftsstøtte fra National Geographic Society i USA førte ikke frem i første omgang, og den svenske delttagelsen lyktes det bare i siste liten å redde gjennom et bidrag fra det private, svenske Anér-fondet. Vi fikk også et uventet problem med

innkvarteringen, fordi det viste seg at den skolen vi hadde brukt forrige sommer og fått løfte på også i år, i mellomtiden var blitt disponert til andre formål en del av perioden. Heldigvis lyktes det på kort varsel å få tak i et par ledige hus i landsbyen – det ene viste seg å være det gamle, for lengst nedlagte landsbyhotellet hvor de franske ekspedisjonene ved århundreskiftet hadde bodd, og hvor det ikke var skjedd stort med inventar og innredning siden den tid.

De to utgravningsteamene som hadde arbeidet i det nordlige feltet i 1990, ledet av Jean-Marc Luce fra den franske skolen og av den italienske Chiara Tarditi, fortsatte arbeidene i 1991 med stort sett de samme deltagerne, pluss noen nye fra Norge og USA. Tarditis team fortsatte undersøkelsene i den sonen like nord for den dypeste sjakten etter de eldre, greske gravningene hvor overflatenivået for helligdommen etter klassisk tid var blitt påvist i 1990, og hvor de første sonderingene under dette nivået hadde gitt så lovende funn mot slutten av sesongen. Utbyttet av årets undersøkelser i disse lagene kunne ikke helt innfri forventningene, men ga oss igjen en god del smågjenstander fra tiden 8.-6. årh. f.Kr. av den typen vi nå begynner å kjenne – bronsenåler, ringer etc., noen smågjenstander av ben, og et interessant fragment av en plastisk vase utformet som en apefigur. Betydelige funn av slagglumper, både jern og bronse, tyder på at en eller annen form for metallurgisk aktivitet må ha foregått like i nærheten. Kanskje det viktigste funnet var en stor, formløs leirmasse i den vestlige kanten av feltet som antagelig representerer en sammenrast vegg av soltørket leire, kanskje fra en bygning i nabofeltet hvor undersøkelsene ennå ikke er nådd så dypt. Her må vi vente på neste års utgravning i nabofeltet for å komme videre. Det samme teamet begynte også å arbeide i en ny rute mellom den dype sjakten og den hellige kilden, som antagelig var et av de eldste kultsentrene i helligdommen og hvor det burde være gode muligheter for å få frem dokumentasjon for de tidligste fasene. Dessverre viste det

seg at utgravningene rundt århundreskiftet hadde rotet opp uventet dypt i størstedelen av dette feltet, men det står igjen et hjørnefelt omtrent urørt i nordvest, og i resten av feltet er de nederste, eldste lagene godt bevart og klare til å undersøkes til neste år.

Dr. Luce og hans team hadde i 1990 måttet bruke det meste av tiden til å skuffe vekk moderne fyllmasse etter nedrevne landsbyhus på feltene nærmest veien, og en overflatesondering tydet på at vi måtte regne med den samme situasjonen i nabofeltene. Det var derfor ingen grunn til å fortsette arbeidet her oppe før det kunne bli ordnet med maskinfjerning av fyllmassen, noe vi håper å få gjort til neste år. I stedet ble gruppen hans flyttet ned til to nye felt nærmere templet, i forlengelsen av den eiddommelige sideinngangen midt på den nordlige langsiden av det klassiske templet. Undersøkelsen er ennå ikke nådd ned til nivået for den etterklassiske helligdommen, men det er klare spor etter senere faser, bl.a. en slags gårds plass hvor overflaten delvis består av marmorbiter som tydeligvis er hugget fra nedfalne blokker fra det klassiske templet; en slik blokk, fra frisen på nordsiden, ligger stadig tilsynelatende i sin opprinnelige posisjon og vil kunne gi en pekepinn om når denne ødeleggelsen fant sted. Også her vil undersøkelsene fortsette til neste år, og vi er særlig spent på de lagene hvor vi kan vente å finne den bygningen hvis sammenraste vegg vi har kunnet påvise i nabofeltet.

Om vi ennå etter annen sesong må si at de virkelig betydningsfulle resultatene oppe i nordfeltet lar vente på seg, har de undersøkelsene som i år ble startet inne i templet fra første stund gitt full uttelling. Hensikten var her for det første å få frem definitive bevis for at de fundamentene i og rundt den klassiske tempelcellaen som ikke hører til denne, skriver seg fra et tidligarkaisk tempel og ikke, som tidligere antatt, fra en bysantinsk kirke; denne hypotesen danner grunnlaget for hele prosjektet, slik det er gjort rede for i *Klassisk Forum* 1990:2.

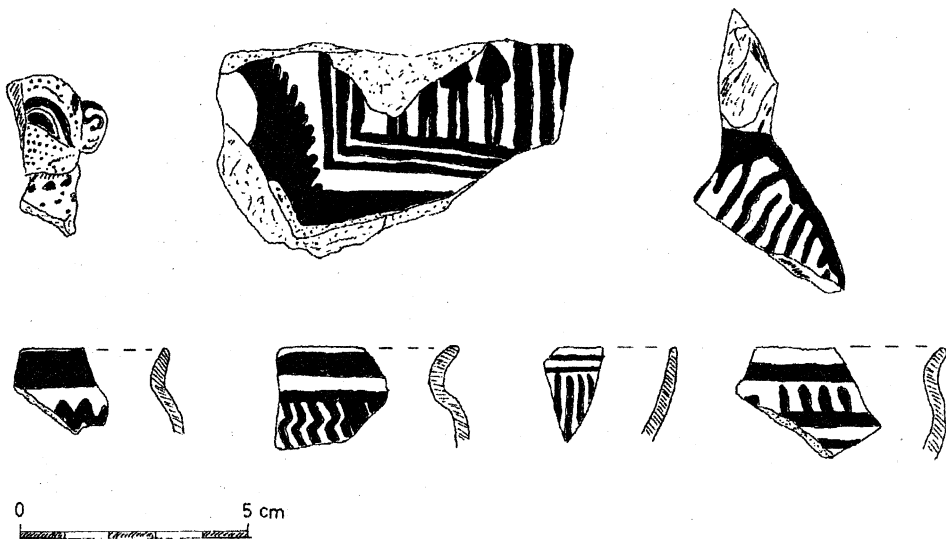
Om dette er korrekt, kunne man også håpe å finne spor etter ennå tidligere kultaktivitet, ettersom funnene av bronsejenstander, keramikk etc. tyder på at helligdommen var i bruk i alle fall tilbake til 8-9. årh. f.Kr., kanskje tidligere. Til å ta seg av disse problemene ble det satt inn et nytt utgravningsteam, ledet av fil. dr. Gullög Nordquist fra Uppsala, med assistanse av en amerikansk og en norsk student.

Det feltet som ble undersøkt i år, begrenser seg til en rute på 5 x 2 m i den bakre delen av cellaen, i hjørnet mellom det sydlige fundamentet for de arkaiske innersøylene og en eiddommelig stenplattform under disse fundamentene som har vært tatt for fundament for kultstatuen. Under et dypt overflatelag hvor keramikkskår fra omkring 700 f.Kr. var blandet opp med spor etter de franske gravningene rundt århundreskiftet, kom vi ganske raskt ned på rene arkeologiske lag fra overgangstiden mellom geometrisk og tidligarkaisk tid, omkring 700 f.Kr. Disse lagene hang sammen med en mur av soltørket leire, utenstensokkel eller noe annet fundament, som dukket opp umiddelbart under det sydlige innersøylefundamentet; den var støttet opp på innsiden av trestolper i ca. 70 cm avstand, og var kledd på den nederste delen av et system med oppstående stokker eller grener som har etterlatt seg spor i jordmassen. Denne muren krummer seg i en slags hårnål- eller hesteskoform inn under stenplattformen, som altså må være senere, og dukker opp igjen i den nordlige kanten av det 2m brede utgravningsfeltet slik at det faller sammen med bygningens indre bredde. Lengden kjenner vi ennå ikke, men den gikk ut over de 5 m som foreløpig er utgravd; til neste år vil vi antagelig kunne bestemme lengden, og konsentere oss om den nordlige veggen som det ikke ligger senere fundamenter over og som følgelig er lettere å studere. I området mellom de to veggene ligger det tett i tett med stolpehull som det foreløpig er umulig å få sammenheng i; en hel del av dem, kanskje de fleste, må høre til eldre bygninger på samme sted, uten at vi

ennå kan antyde noe om hvor mange de er og hvor langt tilbake i tiden de kan gå.

I de lagene som hører til den apsisformete bygningen, er det funnet en del fin, dekorert keramikk fra sluttfasen av geometrisk tid omtrent 725-700 f.Kr.; datering bekreftees av et par tidligprotokorintiske skår, en keramikktupe som vi har et godt dateringssystem for. Grov brukskeramikk, som dominerer i nordfeltet, finnes overhodet ikke. Små votivgjenstander av bronse – nåler, ringer etc. – er av velkjente typer, men de suppleres her av mer spesielle gjenstander som noen små terrakottafigurer og av en liten ørering i gull. Funnene har en karakter som gjør det naturlig å slutte at bygningen har hatt en religiøs funksjon, noe både dens plasering og fasong antyder, selv om dimensjonene er usedvanlig beskjedne; og den sikre datering som keramikkmaterialet gir, gjør den til den eldste kjente religiøse bygning i Arkadia. Den har dessuten hatt eldre forgjengere, som stolpehullene viser, og det er også blant keramikkmaterialet enkelte skår som ser ut til å høre hjemme i tidligere faser. Særlig spennende perspektiver gir et par funn som går helt tilbake til mykensk tid: et fragment av en terrakottastatuet, og et ørlite fragment av en stor og meget fin vase med en hestefremstilling. I den sammenhengen vi har funnet dem er de ute av sin opprinnelige kontekst, men de antyder at det kan ha vært aktivitet her allerede i bronsealderen, og at helligdommen kan ha vært i sammenhengende bruk helt siden da. Det vil i så fall kunne dokumenteres av de videre undersøkelser i de nedre lagene, som vi nå knytter helt spesielle forventninger til, og som antagelig vil gå ut over den femårsrammen prosjektet foreløpig er lagt opp etter.

Om problemet med tidligere kultaktivitet har vist seg å være mye større og mer komplisert enn vi på forhånd hadde regnet med, er spørsmålet om datering av de arkaiske tempelfundamentene i praksis nå allerede løst. I den sydlige sjaktveggen, som er lagt så tett opp til

Noen av funnene fra sesongen 1991. I øverste rekke, fra v.: fragment av en plastisk aryballos i apeskikkelse, korinthisk eller lakonsk fra tidlig 6. årh. (funnet i nordfeltet); et skår av en stor, sengeometrisk vase (sent 8. årh.) med fremstillinger av en hest og fugler; fragment av en terrakottastatuett fra mykensk tid (begge fra undersøkelsene i tempelcellaen). Under noen eksempler på dekorerte keramikkskår fra slutten av 8. årh. fra tempelcellaen. (Rentegnet etter Allan Klynnes fettegninger.)

det sydlige innersøylefundamentet som mulig, kan vi se at fundamentene er av svært ujevne dybde, men de ligger hele veien på homogen fyllmasse umiddelbart over restene av den sengeometriske bygningen, ikke i en nedskåret grøft slik man måtte vente det hvis de skulle være av senere dato enn det klassiske templet. Den bysantinske dateringen kan vi da definitivt se bort fra, og situasjonen gjør en datering til slutten av 600-tallet, som jeg har foreslått, helt rimelig og plausibel. Men dette er nå bare et innledende og begrenset delresultat i det som er prosjektets hovedmålsetning: en generell og systematisk undersøkelse av helligdommens

tidligste faser. Her vil nå oppmerksomheten i tiden fremover bli rettet mot de før-arkaiske fasene, som åpenbart har vært av stor betydning i denne helligdommen, og her får vi befatning med problemer som står sentralt i diskusjonen omkring disse periodene og omkring de greske helligdommenes og templenes opprinnelse. Det norske instituttet i Athen og det norske forskningsmiljøet i klassisk arkeologi har store og spennende oppgaver foran seg i årene som kommer.

Erik Østby

Skrift, struktur og fiksjon

Et essay til spartanernes forsvar

Dette essayet var egentlig utformet som et muntlig studentinnlegg ved det første høstkurset til Det norske institutt i Athen, oktober 1990. Alle studentinnlegg på kurset ble holdt «på stedet». Nærværet av det lakonske landskap og dets monumenter var derfor uunngåelig da innlegget ble holdt en varm oktoberdag. Den oppdragende virkning av en slik ramme kan neppe undervurderes. Når vi vandrer blant oliventrær og marmorblokker, lar vi oss umiddelbart forføre av vår menneskelige fantasi. En humanist med et godt øye til de gamle skal ikke ha vært lenge i Hellas før han ser hine grekere for seg i levende live. Det er som om vi kan høre dem tale til oss. Jeg talte også da jeg var i Sparta, men fordi min, og de fleste andre moderne menneskers, hukommelse er så mye dårligere enn hukommelsen til de antikke retorere, måtte jeg ha en stikkordsliste til hjelp. Nå har jeg kastet den listen, og de fantasifulle bildene av antikkens levende, lekende, spisende, elskende, sovende og talende athenere og spartanere blir svakere for hver dag som går. På samme måte som nærværet av landskap, monumenter og mennesker var uunngåelig da jeg stod på Spartas ruiner og talte, er fraværet av de samme tingene uunngåelig når jeg skriver. Desto lenger fra Hellas jeg befinner meg i tid og rom, desto klarere fremstår «grekerene» for meg som en fiksjon, som en tekst. Fordi vi er så romantiske i vår fortolkning av antikken, har vi

så alt for lett for å glemme grekerenes tekstualitet. Ikke minst gjelder det for arkeologien, som alltid har vært en tung disiplin i antikkforskningen.

Å snakke med steiner – arkeologiens retorikk

«Dersom det oppstår en hul lyd når man slår en bok mot et hode, er det ikke sikkert at den hule lyden kommer fra boken».

Schopenhauer

Da jeg var i Hellas i 1990, var det mye snakk om steiner, men heldigvis ble ingen slått i hodet med dem. Det er nemlig noe helt annet å bli slått i hodet med en stein enn med en bok. Det som imidlertid taktfast ble banket inn i våre unge hoder var arkeologiens stenharde retorikk; «å lytte til steinenes tale», eller i noe modifisert form; «å bringe steinene i tale i en dialog». Et retorisk uttrykk som etter min oppfatning er verdig en aldri så liten dekonstruksjon:

Steiner kan ikke tale. Ikke engang steiner med innskrifter taler. Innskrifter er skrift og derfor i seg selv kun døde tegn. Talen forutsetter en levende kropp. Skriften kan ikke lyttes til,

skriften kan bare leses. Det er skriftens lesere som er skriftens stemmer, han som skrev skriften er død og kan aldri vekkes til live til tross for arkeologiens gjenopplivingsforsøk.

Uansett hvor god hørsel en arkeolog har, skal han legge øret ganske tett inntil steinene i Sparta for å bringe dem i tale. Sparta er sannsynligvis det stedet på det greske fastland hvor klassiske arkeologer har falt ned i flere fallgruber enn de har rukket å grave. Allerede Thukydid skrev at Sparta sannsynligvis ikke var noe for arkeologer: «Dersom Sparta ble etterlatt, og bare helligdommer og annen arkitektur stod igjen, ville aldri kommende generasjoner tro at Spartas makt stod i forhold til Spartas rykte fordi spartanerne levde i landsbyer på den gamle greske måten» (Peloponneserkrigen I, 10, 2). Overfor denne største av de greske sofister må selv arkeologen bite i gresset og innrømme at steinene ikke har mye å berette. Den spartafiksjon som dette stedet hos Thukydid konstruerer har i ett og alt blitt den moderne arkeologiens egen fiksjon om Sparta.

Hvilken sofist er ikke Thukydid som samtidig som han spotter oss overbeviser oss om at han har rett?

Når arkeologen har snublet i Thukydids fiksjon og ligger død i den grøften han ville fange det virkelige Sparta i, må den kritiske leser heve blikket fra utgravningsfeltet og spørre om det finnes noe Sparta bak fiksjonen. Et av de dristigere forsøk på et svar er gitt av den engelske historikeren Moses Finley bl.a. i artikkelsamlingen, *The Use and Abuse of History*. Som så mye annet av det Finley skrev er hans artikkel om Sparta skrevet i polemikk med det empiristiske historiesyn; «wie es eigentlich gewesen». Det særegne ved Finleys spartafortolkning er at den er preget av det som empiristene hardest ville til livs; metafysikk. Hans artikkel er gjenomsyret av en tidsåndstenkning som gjør det maktpåliggende å vise at Sparta var i takt med resten av det greske samfunn, særlig det athen-

ske og derved også i takt med tidsånden. Som antitese til det han kaller «the spartan structure as an ideal type» fremsetter han en rekke punkter hvor spartiatsamfunnet åpenbart avviker fra «the ideal type». Ved hjelp av dette «spartan system in actual practice, filled with tension and anomie» trekker Finley følgende slutning; «not a single feature concerning the Spartans other than the kings can legitimately be called unique among the Greeks». Alt som for de empiristiske historikerene syntes merkelig og fremmed ved spartanerne, alle forskjeller mellom spartanere og andre grekere blir opphevet ved et dialektisk trylleslag. At spartanernes samtidige opplevde Sparta både som merkelig og forskjellig fra andre poleis, synes ikke å affisere den gode Moses Finley i nevneverdig grad. Allikevel håper jeg at han, som den gode hegelianer han var, tilga grekerne deres blindhet. Tidsånden kan jo ikke sees når den er der. Tidsånden kan bare sees i ettertid, når den ikke er der.

Siden Finley skrev om Sparta, har det vært ofret mye akademisk energi på å utpensle det som Finley i sin artikkel benevner «the spartan system in actual practice». Sist høst fikk norske lærere og studenter merke noe av denne energi på kroppen da Finley-elfven og spartaeksperten Stephen Hodkinson var på norgesvisitt. I 1986 skrev den samme Hodkinson en artikkel i *Classical Quarterly* hvor han bl.a. forsøkte å bevise at eiendomsretten til jord i Sparta var privat og ikke felles, som tradisjonen gjerne har villet. Denne artikkelen er dedisert til Moses Finley.

De som minnes Moses Finley ved å lese Hodkinsons artikkel husker dårlig. Selv om Finley var engelsk, hadde han det velutviklede teoretiske apparatet til en kontinental intellektuell, samt et til moderne historiker å være overmåte skarpt blikk for de retoriske og interpretative sidene ved historieskrivning. Hva Hodkinsons teoretiske og retoriske apparat angår, ser det ut til å begrense seg til det lille, men virkningsful-

le ordet «evidence» kombinert med en velutviklet spekulativ historisk fantasi. Hos Hodgkinson er fiksjonen «spartanerne» totalt opphevet som fiksjon. Det finnes ikke lenger rom for retoriske innlesninger i teksten «spartanerne». Det eneste som gjenstår av fortolkning er den binære motsetning: bevis – ikke-bevis.

Sparta og Babylon – blikket på strukturen

Et sentralt trekk ved strukturen til det spartanske samfunnet kan sammenlignes med en annen moderne litterær myte, om det gamle samfunnet i Babylon, mesterlig skildret av argentineren Jorge Luis Borges i novellen «Lotteriet i Babylon».

Hvis vi våger å stole på Borges, var Babylon en stat hvor lotteriet avgjorde alt, til og med et menneskes liv og død. «Straks han var initiert i Baals mysterier, deltok enhver fri mann i de hellige trekninger, som fant sted i gudens labyrinter hver sekstiende natt, og som avgjorde hans skjebne til neste trekning.» Hvordan lotteriet fikk full kontroll over Babylon, og når det skjedde, vet ingen sikkert. Det eneste som er sikkert er at det mystiske Lotteriselskapet stadig vedtok nye reformer som medførte at lotteriet fikk grep om større og større deler av det babilonske samfunnet, samt at disse reformene var ønsket av folket.

Hvordan spartanerne fikk sin konstitusjon, og når deres rigide utdannelsessystem, agoge, ble innført, vet vi heller ikke, men spartanerne selv og også andre grekere ville gjerne ha sagnkongen Lykurgos til å være opphavsmann til både konstitusjon og utdannelsessystem.

Lovgiveren Lykurgos er en skikkelse med mange litterære paralleller. Semittenes Moses er et eksempel på en slik lovgiver som innsetter den herskende orden og gir folket en lov å rette seg etter.

På samme måte som det rituelle systemet, lotteriet, som avgjorde babylonernes liv og død var innstiftet av Lotteriselskapet, var det rituelle system som avgjorde spartanernes liv og død innstiftet av Lykurgos. Det strukturelle brennpunktet i dette rituelle systemet er utdannelsessystemet.

De spartanske guttene (pikene kommer jeg tilbake til) var under statens oppsyn helt fra fødselen av. Det var staten, og ikke foreldrene, som avgjorde hvorvidt et spebarn skulle settes ut eller ikke. Fra guttene var 6 til de ble 30 var de i statens tjeneste, underlagt strenge og merkelige regler, som bl.a. inkluderte 2 års tjeneste (18-20) i spartanernes hemmelige politi, Krypteia, som bedrev regelrette terrordrap på heloter og ellers levde et liv på kanten av samfunnet hvor overlevelse var den eneste gjeldende regel. Krypteia representerer klimaks i det rituelle dramaet de spartanske guttene gjennomgår i løpet av sin utdanning. I Krypteia er de spartanske guttene, liksom de babilonske Baalmystene ved loddtrekningen, utstøtt i kaos hvor tilfældigheten råder. På samme måte som Baalmysten gjennomgår den spartanske gutten en rituell død i Krypteia. Denne rituelle døden gjentas ved at de unge spartanerne ble pisket til blods ved alteret til Artemis Orthia som straff for noe de var pålagt under krypteia-tjenesten, nemlig å stjele mat. En straff som er uten mening i vår forstand av straff, men hvis mening fremtrer naturlig ut av det rituelle system, det meningsproduserende språk, som dette overgangsritualet er en del av. I overgangsritualets klimaks destrueres individets tidligere

identitet, og ut av kaos oppstår en ny identitet; spartiaten.

Hos Borges babylonere, «Konsekvensene var uforutsigbare. Et heldig spill kunne medføre hans forfremmelse til de vises råd eller til at en fiende ble tilfangetatt, eller at han plutselig, i sitt roms mørke stillhet, finner den kvinnen som har fattet hans interesse, men som han aldri ventet å se igjen. Et uheldig spill; lemlesting, vanære, død.» Borges babylonere trekker denne formen for rituell terningsspill med liv og død som innsats ut i sin ytterste konsekvens, men strukturen på spillet er den samme hos spartanerne.

Etter Krypteia-tjenesten blir den unge spartiaten testet i hæren, når han fyller 24, kan han tjenestegjøre som rytter, og når han fyller 30, får han fullt statsborgerskap og kan delta i folkeforsamlingen. Alle nye oppgaver er del av hans ny-frem-spilte identitet, som understrekes ved at han nå kan la håret gro for første gang.

En stat trent for krig, men ikke for fred?

«Oppdragelsen (agoge) omfattet til og med de voksne. Ingen hadde frihet til å leve som han behaget, man levte i byen som i en feltleir» (Plut., Lykurg, 24). Å slutte av dette at Sparta var en krigshissig stat, er en historisk feilslutning som ikke tar hensyn til den arkaiske logikk som ordner det spartanske militærvesen. Krigshistorikere har ofte lett for å se forbi dette i sin lineære fremstilling av historiens store slag. I krigshistorikernes blick er slaget ved Leuctra et slag hvor tebaneren Epaminondas gjør et viktig fremskritt i strategiens historie. At slaget ved Leuctra er et fatalt slag i den europeiske krigshistorie er riktig nok, men først og fremst i den forstand at de krefter som styrer krigens logikk etter Leuctra er helt andre enn før. Slaget ved Leuctra representerer logos, fornuftens inntreden i krigens historie. Slaget ved Leuctra gjør krigsskue(spill)plassen til

slagmark. Slaget ved Leuctra slaktet den spartanske hæren, de vakreste og beste soldater Europa noen gang har sett: Hvilket fremskritt!

Det spartanske militærvesenet var en del av det rituelle system som var konstituert av Lykurgos, og ikke del av en rasjonelt krigførende statsmakts politiske verktøykasse.

Den minste enheten i den spartanske hæren, enomotia, besto av menn fra 2 syssitia, de offentlige måltidene spartiatene inntok hver dag. Å spise sammen med voksne spartiarer i en syssitia var en del av de spartanske guttenes initiasjon til deres nye identitet. Slik også med den institusjonaliserte homoseksuelle praksis mellom unge uinnviede spartanske gutter og voksne innviede spartiarer.

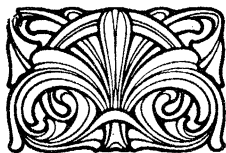
Det er i en viss forstand riktig at det spartanske samfunn i ett og alt, helt ned til de daglige måltider, var bygd opp som en hær i beredskap. Som vi har sett er imidlertid denne hærens funksjon en noe annen enn den man først venter av topprente elitesoldater. Spartanerne trengte ikke noe rituell teater som athenerne fordi de allerede hadde ett; krigsskue(spill)plassen.

De vakreste kvinnene i hele Hellas

Allerede Homer priste de spartanske kvinnenes skjønnhet (Od. XIII, 412: «Sparta, hin by med de deilige kvinner»). Foruten å være de vakreste kvinnene i Hellas var de spartanske kvinnene sannsynligvis også de frieste kvinnene i Hellas, og det var særlig dette den viktorianske histori-

keren Grote lot seg forundre over da han i sin *History of Greece* skrev følgende: «Of all the attributes of this remarkable community there is none more difficult to make out clearly than the condition and character of the spartan woman.» Grote er i godt selskap i det han forundres over de spartanske kvinnenens stilling. Aristoteles og andre samtidige kommentatorer hadde også meget vanskelig for å forstå spartanernes kvinnepolitikk.

Hva var det som var så merkelig med de spartanske kvinnene? De spartanske kvinnene fikk den samme opplæring som menn. De spartanske pikene skal til og med ha lekt nakne sammen med gutter på idrettsplassen, men de bodde hjemme og deltok ikke i krig. Det var tillatt for kvinner å eie jord, og det finnes eksempler på polyandri. Kvinner kunne imidlertid ikke møte i folkeforsamlingen eller inneha andre av statens embeder. Kvinnenes tvetydige posisjon i det spartanske samfunnet er helt i tråd med den arkaiske logikk som strukturerer dette samfunnet, og som vi har sett eksempler på i militærvesen og utdannessystem. Den av Zevs via Apollon innstiftede orden/kosmos var for grekerne en mannlig orden. Kvinnene omfattes ikke av den apollinske orden, kvinnene overskrider denne orden liksom menadene i Dionysos' følge.

Som en gest til sine kvinners skjønnhet, forsøkte aldri spartanerne å underkaste kvinnene en maskulin kontroll etter østlig mønster, slik atenerne gjorde. Mens de athenske kvinnene var innhyllet i en klesdrakt som begrenset deres herredømme over egen kropp og hemmet deres bevegelser, gikk de spartanske kvinnene rundt i ledige klær for lek og utfoldelse. Spartanernes aristokratiske livsinnstilling gjorde at de verdsette sine kvinners skjønnhet og ære høyt over alle borgelige dyder, dyder som både vi og atenerne setter høyt – ja, alt for høyt!

Ved å skrive dette essayet har jeg forsøkt å befri en by fra dens dårlige rykte. Jeg har holdt det løftet jeg ga i innledningen; jeg har forsøkt å løfte blikket fra Spartas ruiner og latt det hvile på noen av de merkelige fortellingene om Sparta, men mest av alt har jeg skrevet dette essayet som en forsvarstale for spartanerne og for min egen fornøyelses skyld.

Bibliografi

Thukydides, *History of the Peloponnesian War* (overs.: Rex Warner). London 1954

Plutarkhos, *Levnadsteckningar*, Stockholm 1947.

Grote, *History of Greece*, London 1869.

Michell, *Sparta*, Oxford 1968.

J.L. Borges, *Ficciones*, Buenos Aires 1956.

M.I. Finley, *The Use and Abuse of History*, London 1975.

M.I. Finley, *Early Greece, The Bronze and Archaic Ages*, London 1970.

S. Hodkinson, *Land Tenure and Inheritance in Classical Sparta*, *Class. Quart.* 36, 1986.

Oswyn Murray, *Early Greece*, London 1980.

Jørgen Bakke

Roma i tekst

X

Om Laokoon med filologisk hilsen

Hva man enn disponerer av tid i Vatikansamlingene – Laokoongruppen er og blir den store magnet. Expertus dico. Verslinjer fra annen bok av Aeneiden melder seg ubedt og gir en ekstra dimensjon til det hele. For Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) var møtet mellom Vergil og kunstverket utgangspunktet for en stor og inntrengende avhandling om forskjellen mellom billedkunst og diktning (Laokoon, oder über die Grenzen der Mahlerey und Poesie, 1766).¹ Fra jeg selv første gang fulgte L'Orange til sistgang forleden år i Berczellys følge har møtet med det velkjente betydd mangen uant innfallsvinkel. I 1961 var det Laokoons nye, for ikke å si gamle høyrearm som stod i fokus og med ett forandret inntrykket av den døende Laokoon. Idag preges gjensynet av Bernard Andreaes fascinerende nettverk av teser.

Andreaes Laokoonforskning

Og siden disse tolkninger og kombinasjoner etter alt å dømme vil sette dagsordenen en god stund fremover, tar jeg tyren ved hornene. Andreaes bok bærer den halvt gåtefulle tittel *Laokoon und die Gründung Roms*. Det faller vanskelig å legge den fra seg før den er lest til

ende. Forfatterens faglige ballast virker nærmest grenseløs og er i hvert fall grenseoverskridende. For her aktiveres litteratur- og historieforskning, filologi og feltarkeologi, estetisk analyse og resepsjonsforskning i mangslungen forening. Min egen oppmerksomhet er naturlig nok blitt skjerpet rundt bruken av diktere som Lykofron og Vergil og ikke minst av Plinius den eldre. Plinius har jo den eneste omtalen av kunstverket vi kjenner fra antikken. De respektive tekster får utfolde seg i sin egen rett som viktige pillarer for Andreaes argumentasjon. Ikke mindre detaljert er boken fra faghistorisk synsvinkel: Romersk middelhavspolitik i det 2. årh. f.Kr. trer levende frem; sentralt står kongeriket Pergamon og øya Rhodos. Men selvsagt er det arkeologien som får mest: Underveis finnes f. eks. en ypperlig presentasjon av Sperlonga-funnene (smlgn. også samme forskers Odyssevs-bok). Den gjenfunne kunsterinnskrift fra Sperlonga-grotten åpenbarte i 1957 at de rhodiske marmorskulptører, som ifølge Plinius stod bak Laokoongruppen, var ansvarlige også for keiser Tiberius' 'marmordysse'. For å gjøre Andreaes lange spenn kortest mulig for anledningen: I den nye fortolking blir Vatikanets Laokoongruppe å betrakte som en kopi fra senaugusteisk/tidligtiberisk tid, riktignok et briljant stykke arbeid, men

¹ Verket fyller nær 350 sider i en moderne utgave. For oversikt og bakgrunn smlgn. W.Richter, Lessing. Dichter – Kritiker – Philosoph, München 1978, 105-127.

muligens vil det skuffe mange av kunstverkets beundrere at det ikke er 'originalt'. De overleverte kunstnernavn knyttes nå til marmorkopien. Som original postuleres en bronsegruppe fra Pergamon som Andreae mener å kunne datere nærmest til året. Han setter den nemlig i nær ideologisk sammenheng med Scipio d.y.s² besøk hos Attalidene i Pergamon i 139 f.Kr.

Men intet referat yter boken rettferdighet qua stimulerende leseropplevelse, og den kan derfor bare anbefales Klassisk Forums lesere, myntet som den er på et større publikum. Medforskere må først og fremst henvises til den serie av publiserte enkeltundersøkelser som ligger til grunn for boken (smlgn. litteraturlisten).

Laokoon og Plinius d.e.

Andreae åpner sin bok med et motto formet som et filologisk fortolkningsproblem: Betyr Plinius 36, 37 opus omnibus et picturae et statuariae artis praeferendum så meget som: 1. (= mer eller mindre den tradisjonelle fortolkning) «*Et verk som er å foretrekke fremfor alle andre (kunstverk) i maleri og statuarisk kunst*» (hva nå det siste uttrykk måtte innebære) eller 2. (= Andreaes nytolkning) «*Som arbeide, dvs. utførelse i marmor, å foretrekke fremfor alle andre fremstillinger av Laokoons død) i maleri og bronseskulptur*»? I sitt viktige forarbeide «Plinius und der Laokoon» har Andreae gitt en

utførlig begrunnelse for denne siste måten å oppfatte Plinius' poeng på. Det tekstparti han tar for seg, er i sin kontekst følgende (med min egen forsøksvise inndeling og fremhevelse av de problematiske vendinger) :

I **a)** Nec deinde multo plurium fama est, (**b)** quorundam claritati in operibus eximiis obstante numero artificum, (**c)** quoniam nec unus occupat gloriam nec plures pariter nuncupari possunt, (**d)** sicut in Laocoonte, qui est in Titi imperatoris domo, (**e)** opus omnibus et picturae et statuariae artis praeferendum.

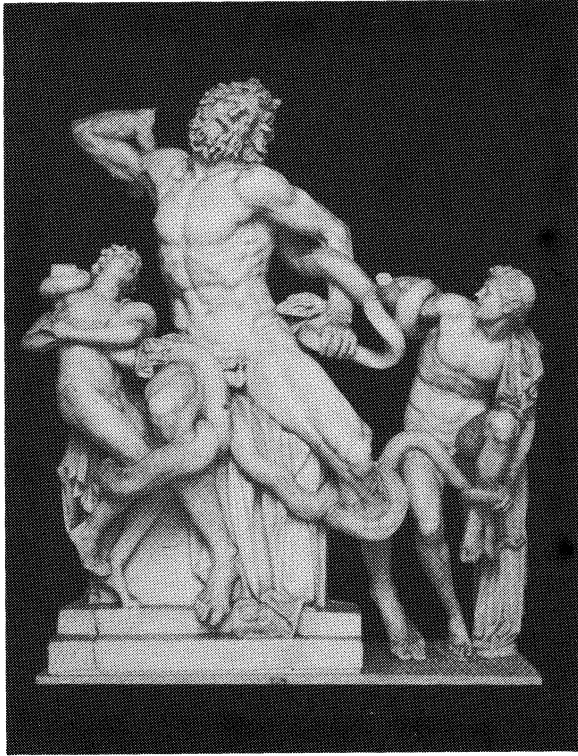
II Ex uno lapide eum ac liberos draconumque mirabiles nexus *de consilii sententia* fecere summi artifices Hagesander et Polydorus et Athenodorus Rhodii.

Uten tanke på problemstillingen ovenfor kunne man rent umiddelbart tenke seg følgende noe tydeliggjørende oversettelse (og uten å legge skjul på Plinius' knudrete syntaks) :

I **a)** Det er for øvrig ikke så mange flere (kunstnere innenfor marmorskulpturen) som har berømmelse, **b)** idet enkeltes ry når det gjelder ypperlige verk hindres av antallet (medvirkende) kunstnere, **c)** ettersom verken én enkelt innkasserer æren eller flere lar seg nevne på lik linje, **d)** slik tilfellet er med Laokoon som befinner seg i regenten³ (imperator) Titus' pallass, **e)** et kunstverk som er å foretrekke fremfor alle

² Om Scipio Aemilianus har jeg noe i etterordet til O. Fjelds oversettelse av Ciceros Om Staten (Thorleif Dahls Kulturbibl.), Oslo 1989, s. 115ff.

³ Plinius døde som kjent ved Vesuvus utbrudd 24. aug. 79 e.Kr., Vespasian døde den 23. juni samme år. Hvis oversettelsen 'keiser' skulle stå til troende, måtte Plinius ha skrevet akkurat dette partiet mellom de to datoer. Men 'imperator' inngikk i titulaturen, om ikke den mest offisielle, minst fem år før Titus ble keiser. 'Regent' er valgt i mangel av noe bedre.

både innen malerkunsten og den statuariske kunst. II Ham (Laokoon) og barna samt slangenes fabelaktige buktninger har de fremragende kunstnere Hagesander, Polydorus og Athenodorus fra Rhodos fremstilt av én og samme sten etter rådsvedtak.»⁴

Latinisten Woldemar Görler (Saarbrücken) har nå tatt opp hansken fra Andreaes tekstutlegning og har overbevisende avvist Andreaes subtile nytolkning av *opus* som «als Ausführung». Konklusjonen blir for så vidt en tilbakevenden til det tradisjonelle standpunkt, at *opus* her betyr 'kunstverk' rett og slett.

⁴ Jacob Isager gjengir nå passasjen på denne måte (Pliny on Art s.168) : «Not many more famous artists can be mentioned, for the fame of individual artists for genuine masterpieces is prevented by the very number of assisting artists, since it is not possible either for one to lay claim to all the honour or for several to be singled out as equals. This is the case with the Laocoon that is to be found in the palace of the emperor Titus. This is a work that excels anything in painting and bronze. Out of one stone the outstanding artists Hagesander, Polydorus, and Athenodorus from Rhodes have in accordance with a decision of the council made Laocoon and his sons and the snakes in marvelous fashion wrapping themselves around them.» Tidligere (i den danske Plinius-utg.) hadde han gjengitt 'de consilii sententia' med 'etter en fælles plan' (smlgn. nedenfor).

Hva er 'statuarisk kunst' ?

Dernest går Görler inn på Andreaes tolkning av vendingen *statuaria ars*, 'den statuariske kunst'. Andreae hadde hevdet at betydningen er 'bronseskulptur' (og dermed at *marmorskulptur* ikke er innbefattet). Görler tar derimot til orde for en omfattende betydning: Akkurat som ordet 'statua' ikke sier noe om materialet, slik må også 'statuaria ars' tas tilsvarende på vårt sted, hevder han. Men her kan jeg ikke gi den gode kritiker rett. Terminologisk kan det kanskje her og der være ett og annet å si på Plinius, men ser man på hans kunstkapitler under ett, er han knapt til å misforstå på vårt sted.⁵ Plinius opererer med følgende tre hovedområder innen kunsten (ved siden av flere mindre) og i følgende rekkefølge: bronseskulptur (bok 34), malerkunst (35) og marmorskulptur (36). Laokoon-partiet er en del av hans behandling av marmorskulpturen som dekker paragrafene 9 til 44 av bok 36. Marmorskulptur betegnes som 'scalptura' i hans terminologi (til verbet 'scalpere': 'meisle'). I den foregående boken (35) har han i et kort parti behandlet 'plastic' (gipsmodellering), men størstedelen av den opptas av 'pictura' (malerkunst). Hovedsaken i bok 34 er 'statuaria' –entydig lik 'bronseskulptur'. Det kan altså ikke være noen rimelig tvil om at 'pictura' og 'statuaria ars' er termini i vår passasje og sikter til de to hovedområder av kunsten: 'maleri' og 'bronseskulptur'.

Sammenligning av forskjellige Laokoon-versjoner?

Filologisk analyse har imidlertid mange trinn. De grunnleggende operasjoner, som omfatter den grammatiske og semantiske siden, kan

etter dette nedfelle seg i følgende litt omstendelige gjengivelse av setningsapposisjonen (I e): «– *et kunstverk som er å foretrekke fremfor alle (kunstverk) både i maleri og bronseskulptur*». Dette er i sannhet en bastant påstand om den skulle innebære at Laokoon i Plinius' øyne skulle være det ypperste kunstverk *overhodet*.

Andreaes hovedhensikt er imidlertid å komme bort fra en slik umåteholden implikasjon. Fra hans eget faglige ståsted virker det nærmest absurd at Laokoon-gruppen skulle slå alt annet i kunstens verden av marken. Han kan heller ikke tiltro Plinius en slik oppfatning. Plinius hadde både gjennom lesning og selvsyn en unik oversikt over det ypperste som er skapt av antikk kunstnerhånd. Her er en «Ehrenrettung» på sin plass i den ærlige nøkternhets navn, mener Andreae. Hvem kunne for alvor sette tre rhodiske kopister fra tidlig keisertid over de klassiske mestere?

Rent bortsett fra den overhengende *circulus vitiosus* må jeg her skyte inn en liten advarsel mot å blande kortene ved fortolkningen. Man må holde klart fra hverandre hva Plinius finner for godt å påstå på den ene side og hva som måtte være en rimelig faglig og estetisk oppfatning i den moderne diskusjon på den annen. Poenget må i første omgang være å prøve å forstå Plinius. Kanskje han likevel ikke trenger noe redningsforsøk fra vår side når det kommer til stykket.

⁵ Fortsatt har man en hendig og informativ innføring i: K. Jex-Blake og Eugenie Sellers, *The Elder Pliny's Chapters on the History of Art* (utg. på nytt av R.V. Schoder, Chicago 1982).

Andreae mener at han ikke får filologien mot seg når han hevder at Plinius ikke vil sammenligne Laokoon som kunstverk med helt usammenlignbare kunstverk generelt innen maleri og bronsekunst. Plinius har et langt mer begrenset sikte, hevder han: Det er selve motivet med den døende Laokoon og hans sønner som interesserer. Gruppen er i virkeligheten den ypperste fremstilling han (Plinius) kjenner av dette høypatetiske drama som Laokoons død er. Da kan han for den ene gangs skyld tillate seg å gjøre en sveip innom maleri og bronseksulptur. Omgitt som antikkens mennesker var av utallige versjoner av de mest kjente mytologiske skikkelser og scener er det i og for seg ikke vanskelig å tenke seg at Plinius har sett andre utforminger av den trojanske presten Laokoon og hans død. Og for så vidt det gjelder en slik motivrettet fortolkning har Andreae fått støtte av filologen Görler i nevnte artikkel, bare at sistnevnte, som vi har sett, reserverer seg når det gjelder rekkevidden av uttrykket 'statuaria ars'. Det som hadde vært et velkomment ekstrapoeng for Andreae, at Plinius implisitt sammenlignet marmorkopien av Laokoon med bronseoriginalen av det samme motiv gjennom uttrykket 'statuaria ars', blir dermed ifølge Görler ganske usikkert, men for øvrig tiltrer han altså Andreaes æresoppreisning av Plinius.

Plinius' vurdering – en forsøksvis tolkning

For min del tror jeg begge de ærede fortolkere er havnet i et uføre med tanken om at en sammenligning av flere versjoner av Laokoons død skulle være et hovedpoeng for Plinius da han skrev passasjen.

En utdypning av den nærmere og den noe fjernere kontekst kan være veien å gå når enkeltsetningen ikke så lett lar seg fange i fortolkningens garn.

For å ta den større kontekst først: Hvis vi ser hele partiet om marmorkunsten under ett, dreier det seg – for å bruke Plinius' egne ord i 36, 44 – om 'marmoris scultores', 'marmorskulptører', nærmere bestemt om de mest berømte på området. Det dreier seg tross alt om et ekskurs fra den naturhistoriske hovedlinjen i verket. Plinius' subjektive vurderinger i så måte spiller naturligvis hele tiden en stor rolle. Om han er aldri så mye et bokmenneske, er han også opptatt av det han selv har sett og fortsatt har anledning til å se, især i Roma. På sine steder uttrykker han hva vi kan kalle en ekte beundring. Han reflekterer nok i noen grad sine kilders dom, men ofte bygger han tydeligvis sin dom på selvsyn. «Klassikerne» får selvsagt sitt under denne synsvinkelen, f. eks. i paragraf 18: «At Pheidias er den mest berømte blant alle folkeslag som forstår seg på den olympiske Zevs' ry, er det ingen tvil om». Den store Pheidias kan aldri bli fullrost (19: numquam satis laudato). Så taler han (20 f.) om Praxiteles' Afrodite (Venus) som fortjener å fremheves «ikke bare blant Praxiteles' verk, men i hele verden. Mange har seilt til Knidos i den ene hensikt å se henne.» Og dermed beskriver han statuens plassering og livaktighet. Like høyt setter han en Eros-statue fra Parion ved Propontis av samme kunstner, for den er «like berømt som den knidiske Venus». En annen storhet er Skopas. I hans tilfelle fremhever Plinius havgudensemblet fra Neptuntemplet på Marsmarken, verket som Gnaeus Domitius Ahenobarbus hadde «anskaffet» fra provinsen Bithynia. Høyest av denne kunstners verker settes hans Afrodite (Venus) fra Marstemplet i nærheten av Circus Flaminius, «som overgår den av Praxiteles» (26: Praxiteliam illam antecedens). Men Plinius er på den annen side ingen Rosiflengius som slår om seg med superlativer i øst og vest. Innenfor den enkeltes produksjon forsøker han å rangere. Og viktigst med tanke på vårt problem: Ikke på noe sted kan jeg se at han bruker en rosende uttrykksmåte som tilsvarer, enn si overgår, omtalen av Laokoon-gruppen.

Hva så om vi tar hans dom etter pålydende (hva vi nå ellers måtte mene om den) ? Hva om vi antar at Laokoon er hans favorittkunstverk?

Hvordan står nå en slik dom innenfor den allernærmeste kontekst? Her ser det ikke ut til at tidligere kommentatorer helt har fått med seg resonnementet i passasjen. Jeg viser igjen til en nærgransking av teksten i begynnelsen av denne artikkelen. Plinius begynner som om det meste alt er sagt. Han konstaterer at det i grunnen er lite å tilføye til den listen over berømteter som han alt har presentert. Det finnes riktignok en kategori fremragende *kunstverk* (opera eximia), men disse faller normalt utenfor en betraktning av berømte *kunstnere*. Hvorfor? Det finnes nemlig ypperlige verk som ikke skriver seg fra enkeltkunstnere, men fra kunstner-team, og teamwork gir nå engang ikke den samme uttelling med hensyn til personlig kunstnerare som den individuelle utfoldelse gjør det. Det ligger åpenbart for Plinius i sakens natur. For 'berømmelsen' (fama, claritas og gloria er de begreper Plinius opererer med her) kommer i beknip når den skal utlignes på flere. Slike kollektivt arbeidende kunstnere har – jevnt over og ufortjent nok – ikke høstet et navn som svarer til kunstverkenes kvalitet. Det kan ha vært Plinius' erfaring at kunstnernavnene i slike tilfeller til og med var ukjente. Kort sagt: Teamwork er anonymiserende for de impliserte kunstnere. Innen rammen av den fremstilling vi har med å gjøre, virker jo ikke dette særlig lovende all den stund det er de *berømte* navn Plinius er ute etter. Et belegg på dette (smlgn. sicut etc.), for ikke å si hovedbelegget, er Laokoongruppen i Titus' palass. Riktignok kan han anføre navnene på kunstnerne i dette tilfelle, men han mener ikke at disse har vært særlig berømte, men si at de har hatt en berømmelse

som svarer til det fremragende kunstverk (opus eximium). Nettopp for å få frem dette misforholdet, forstår vi at det er et poeng ikke bare at det dreier seg om et fremragende arbeid, men at verket er eksepsjonelt i kunsterisk henseende. Det må være implisitt i sammenhengen at navnene Hagesander, Polydorus og Athenodorus fra Rhodos, selv om de er fremragende (summi), ikke kan ha vært særlig kjente utenom kunstspesialistenes krets og at de ikke tilnærmevis nådde opp til Pheidias, Praxiteles og Skopas i individuell berømmelse. Når det da dreier seg om et verk som ikke står tilbake for noen av de nevnte berømteters, skulle det være klart for alle å skjønne hvordan selve antallet (numerus) motvirker (obstare) berømmelsen (claritas) i deres tilfelle, denne berømmelsen som jo var premisset i sammenhengen.⁶

Det er ellers verd å merke at Plinius fremsetter sin dom i form av en gerundivkonstruksjon som på latin per definisjon gir til beste en subjektiv synsvinkel. Når så meget er sagt, må man gjerne fundere på om utenforliggende momenter kan ha virket inn på Plinius' vurdering. Plinius dediserer jo sitt store lærdomsverk til ingen annen enn tronpretendenten Titus. Det er kanskje ikke da tilfeldig at dette superkunstverk befinner seg i Titus' egen bolig? Hvem vet om ikke Plinius sogar reflekterer Titus' egen høye vurdering av et stort eie? Eller at han på denne måten ønsker å komplimentere herskeren.

Hvis denne oppfatning av partiet er riktigere enn den nyss lanserte om at det dreier seg om en mer snever motivsammenligning innen forskjellige kunstarter, kan vi vel også trekke en annen slutning som går på Andreaes tesekonstruksjon: Det er lite sannsynlig at Plinius kjen-

⁶ En mer utførlig analyse gir jeg i min Symbolae-art.

te til en identisk bronseoriginal av en annen eller av andre kunstnere når han ikke nevner saken med en stavelse.

Konklusjonen må dermed helst bli at Laokoon-gruppen slik vi har den, er blitt til på Rhodos og at *marmorverket* er det originale kunstverk. Da er vel heller ikke siste ord sagt om det omstridte dateringsspørsmålet: Etter Andreaes oppfatning skulle det lunensiske marmor⁷ i alteret være avgjørende for dateringen (post 30 f.Kr.). Figurgruppen er derimot som kjent i utsøkt parisk marmor. Men i stedet for at dette skulle bety at hele gruppen er blitt til etter Actium kan det vel like godt tenkes at altermarmoret er blitt føyet til på et senere tidspunkt, f.eks. i sammenheng med en ny oppstilling? Men vi får her kanskje sette en strek for de subversive spørsmål.

'De consilii sententia'

Jo, et lite punkt til forresten, og det griper over i neste avsnitt om den vergilske Laokoon og blir nå senest kommentert av Jacob Isager i hans verdifulle dr.avhandling *Pliny on Art and Society* (1991). Hvordan er 'de consilii sententia' å forstå (ovenfor: «etter rådsvedtak»)? Det er i hovedsak to måter å oppfatte uttrykket på: 1. at kunstnerne virkeliggjorde sitt verk «ifølge en felles plan» eller 2. «ifølge en beslutning i det keiserlige råd». Som man ser er den filologiske forståelse igjen helt avgjørende for den sentrale problematikk omkring kunstverkets tilblivelse. Til tolkning 1. er å si (som Isager) at det ikke godt kan være kunstner-teamet selv som utgjorde et 'consilium', at uttrykksmåten i så fall ville ha vært en annen og – først og fremst – at en slik opplysning er

ganske overflødig: Enighet om mål og midler er jo i alle fall et sine qua non når man arbeider sammen om å virkeliggjøre et kunstverk. Tolkning 2, som Isager nå går inn for, virker kanskje noe knapp, om det da ikke skulle dreie seg om et vedtak fra den flaviske periode. La gå at 'consilium' i keisertiden uten videre kan forstås som 'consilium principis'. Språklig sett er denne tolkning imidlertid på det riktige spor. Det viser parallellene, men etter min mening – og igjen ut fra konteksten – bør man overveie om ikke den naturligste forståelsen er denne: «etter vedtak i rhodiernes råd». Kunstnerne arbeidet altså etter offisielt oppdrag, men et lokalt sådant, lenge før romerne var inne i bildet. Da dreier det seg atter en gang om et stykke gresk kunst som romerne, disse nidkjære samlere, 'ervertet'. Det er for øvrig ingenting i veien for at denne ervervelsen kan ha skjedd i sammenheng med Tiberius' opphold på øya i årene rundt Kristi fødsel.

Laokoon og Vergil

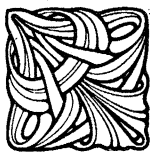
På vaskeseddelen til Andreaes bok heter det: «I sentrum står Vergil og den fra Rhodos hjemvendende keiser Tiberius, hvis kronråd lot hugge gruppen av marmor *til minne om offeret som måtte bringes for at Troja skulle fornye seg i Roma*» [min uthev.]. Dette er utlagt: Vergil hadde i sitt epos realisert en tolkning av Laokoons død som Tiberius ville minne om i monumental form og som intet mindre enn 'forklarer' tilblivelsen av de rhodiske kunstneres marmorkopi ved vår tidsregnings begynnelse.⁸

Andreae leverer samtidig en nytolkning av Vergils velkjente versjon av Laokoons død i

⁷ Dvs. fra Carrara i Italia. Utvinningen av marmor herfra skjøt først fart etter midten av det 1. årh. f.Kr.

⁸ Smlgn. også art. «Il gruppo del Laocoonte etc.».

Aeneiden. Tolkningen gir til beste en helhetsforståelse av Laokoons rolle og av betydningen av hans død i forbindelse med Trojas fall. Andreae påberoper seg især to verslinjer som clou for sin oppfatning, nemlig selve den kulminerende lignelsen i fortellingen etter at slangene har fullbragt sitt verk (2, 223-4). Jeg siterer disse linjene sammen med den nærmeste kontekst fra min oversettelse: «De (slangene) bandt ham med veldige ringer. Og snart har de to ganger favnet hans midje, to ganger lagt den skjullede rygg om hans hals og kneiser med hode og nakke; han kjemper imens for med hendenes hjelp å rive opp knutene, gjennomvætet av edder og blodlevret gift over hellige bånd; reddsomme skrik han løfter mot himmelen, *lik oksens brøl når den såret flykter fra alteret og ryster av øksen som feilet dens nakke.*»

Andreae peker på (s. 27) at det ikke er et hvilket som helst offerdyr Laokoon sammenlignes med, men nettopp tyren. Med en henvisning til Vergils skildring av den romerske triumffeiiring i Georgica (2, 146 f.) minner han om at tyren er det viktigste offerdyr, forbeholdt det romerske statsoffer. Ifølge Andreae skulle da linjene kunne tolkes som følger: «Lignelsen viser slående at Laokoon selv er et offer. De som forretter offeret er gudene: Jupiter, Juno og ikke minst Minerva som utfører rådsbeslutningen og sender slangene. De ønsker riktignok Trojas ødeleggelse, men de ønsker også å se

byen fornyet i Aeneas og hans etterkommere. Derfor ofrer de Laokoon som ville krysse deres planer; de lar imidlertid samtidig hans død bli det første tegn for Aeneas på at Venus' og Anchises' sønn kan redde seg og stå til disposisjon for den store oppgaven det er å fornye Troja i det romerske folk. Det alene gir mening til Laokoons og hans sønners urettferdige død.»

Det er ikke uten videre gitt at vi som Vergillesere slutter oss til Andreaes tolkning. Igjen jongleres det med kortene. Den uhyggelige ironien er riktignok på det rene: Laokoon, som er opptatt med å ofre en tyr til Neptun (ikke til Jupiter), v. 201-202, blir selv sammenlignet med en såret offerokse.

I varselsammenheng kan en litterær parallell belyse den underliggende mening: I Aischylos' 'Perserne', som handler om Xerxes' nederlag ved Salamis, forteller moren, Dareios' dronning, at hun – før noen melding om ekspedisjonen foreligger – med angst og beven har vendt seg til Foibos Apollon med et ondtavvergende offer. Under selve offerhandlingen skjer så et skremmende jærtegn på selve alteret: en majestetisk ørn, dvs. Xerxes, får dyktig stryk av en mindre, men aggressiv falk, dvs. grekerne. Det er vesentlige overensstemmelser mellom offersituasjonene og måten de utvikler seg på hos de to diktere. Hos begge vendes den ondtavvergende offerhandling om til et skremmende jærtegn, hos Aischylos i form av et forstyrrende innslag utenfra, hos Vergil brutalt og direkte ved at den forrettende prest selv går til grunne; han inkorporer jærtegnet (prodigiet) gjennom sin egen skjebne. I et slikt tegn kan den klartseende betrakter se en prefigurasjon av en forestående katastrofe.

I den litterære tradisjon om Trojas fall før Vergil finnes riktignok forestillingen om at Laokoons død tjente til å advare Aeneas om hva som var i ferd med å skje, og dermed bidro den grufulle hendelsen til å redde ham og en del av trojanerne. I det knappe resyméet vi har av

Arktinos' gamle epos 'Ilions ødeleggelse', blir trehesten hentet inn i byen med begeistring, og trojanerne feirer sin befrielse med en stor fest: «Men mens dette pågikk, viste to slanger seg som tok livet av Laokoon og den ene av hans sønner. Aineias' tilhengere ble så skremt av dette varsel at de trakk seg tilbake til Ida». Det er godt mulig at det var denne versjonen, dvs. Arktinos' episke dikt, som inspirerte Laokoonkunstnerne, men den er ikke Vergils. Han har faktisk ganske bevisst unngått enhver fremoverskuende, 'konstruktiv', side ved Laokoons og hans sønners undergang. Denne skremmende hendelsen setter *ikke* Aeneas på noe spor som peker fremover eller viser vei ut av den overhengende fare. Han oppfatter hos Vergil overhodet ikke advarselen i det som skjer. Tvertimot mistolker han tydeligvis hendelsen i likhet med alle de andre. Aeneas er i Vergils epos fortelleren (narrator) og bærer dermed den episke handling. Det gir i og for seg ekstra muligheter for å kunne distansere seg fra de andre trojanerne, men nei – Aeneas vil ikke legge skjul på at han har vært like blind for det tegn som lå i offerprestens voldsomme død som alle andre. Det betyr ikke at ikke han og de andre tilskuerne så et *tegn* i hendelsen, at de ikke forsto at 'freden med gudene' (pax deorum) var forstyrret, men de tolket det hele så aldeles feil. De trodde at det dreide seg om en straff for en skyld Laokoon hadde pådratt seg da han krenket Athenes offergave. Han hadde jo slynget sitt spyd i trehesten, og hvilken gud kunne se rolig på en slik behandling av en vigsels-gave. For at trehesten var en votivgave hadde grekerne og Sinon fått dem overbevist om. Det kommer nok senere spesielle tegn til Aeneas og hans nærmeste som staker ut en annen vei for ham og de overlevende, men de kommer først etter at byen er blitt inntatt av grekerne. Først da byens skjebne var beseglet, viste Hector seg for Aeneas i i form av et drømmesyn, og først da han selv hadde utkjempet en desperat, men forgyeves forsvarskamp, viser også moren Venus seg for ham og åpenbarer de dypere krefter som virker med ved

byens undergang. I siste instans er det så Jupiter selv som bringer de avgjørende tegn som overbeviser den gamle Anchises om at redning må søkes gjennom flukt.

Gudene er nyansert behandlet hos Vergil i pakt med tradisjonen: I annen bok er de fiendtlige guder først og fremst Neptun, Juno og Pallas Athene/Minerva. Laokoons tragedie er at han ifølge Vergils versjon er offerprest for Neptun, den Troja-fiendtlige gud, ikke for Apollon som det var sterkeste tradisjonsgrunnlag for. Apollon, Augustus' skyts-gud, koples av fra den militante gruppe av Troja-fiendtlige guder. Jupiter står med ett ben i hver leir, dvs. både vendt mot Trojas undergang og fremover mot det Roma som skal komme i stedet for Troja. Det er Neptun (gr. Poseidon) og Minerva (Athene) man vil assosiere med Laokoons død i Vergils utforming, i den grad man da kan tale om en medvirkning fra bestemte guders side ved et prodigium. Siden i boken står Jupiter bak det fremtidsrettede tegn, flammen fra Ascanius' hode (679 ff.) og kometen som viser vei (692 ff.). Tanken om at Laokoons undergang hos Vergil er å tolke som et slags offer for Romas fødsel, er derfor egentlig noe søkt og kan ikke stå som et utvetydig nasjonalromersk mytologem fra tiden rundt vår tidsregnings begynnelse slik det var ment i Andreaes tesekompleks. Noe av grunnlaget for den skarpsindige hypotese om Laokoongruppens genese, slik vi ser den i Vatikanmuséet, smuldrer derfor bort mellom hendene på oss.

Hvis jeg skal trekke noen ytterligere slutninger av disse betraktninger, blir også de helst å bokføre på tvilens konto. Det er ikke godtgjort at den nasjonale mytologi rundt Trojas fall og Romas opprinnelse har noe å gjøre med et kunstneroppdrag formulert av Tiberius' kronråd. Og Pergamons situasjon rundt år 140 f.Kr. er heller ikke synderlig overbevisende i sammenhengen. Denne tesen virker rett og slett som et fantasifoster. Derimot er det klart at de direkte vitnesbyrd fra antikken – i dette tilfelle

Plinius – har vært for lite påaktet i diskusjonen og fortsatt rommer interessante momenter i saken når man tar seg bryet med å endevende dem. Et forsøk i den retning var for øvrig hensikten med disse linjer. Ellers er jeg glad for nettopp nå å kunne vise til et førsteklasses skandinavisk bidrag med stor lydhørhet for denne kildens intensjoner, nemlig Jacob Isagers førnevnte bok.

Litteratur:

B. Andreae, *Odysseus. Archäologie des europäischen Menschenbildes*, 2. Aufl. Frankfurt 1984.

Idem, *Plinius und der Laokoon*. Trierer Winckelmannsprogramm 8: 1986, Mainz 1987.

Idem, «Das Schicksal des Laokoon», *Vorträge Betontag* 1985, Köln, 41-60.

Idem, «Il gruppo del Laocoonte, Semeion tes Iliou haloseos», *Rendiconti Pont. Acc.* 1986.

G. Daltrop, *Die Laokoongruppe im Vatikan*. Xenia: Konstanzer Althistorische Vorträge und Forschungen 5, 1982.

W. Görler, «Nochmals: Plinius und der Laokoon. Zu einer neuen Deutung von n.h. 36,37», *Rheinisches Museum* 133, 1990, 176-180.

J. Isager (utg.), *Gaius Plinius Secundus Græskromersk kunsthistorie. Malerkunsten og terrakottakunsten. Marmorskulptur og arkitektur*.

Stenartenes natur. 35. (1-173) og 36. bog af *Naturalis Historia* oversat af J. I., genoptryk Odense Univ. 1983.

Idem, *Pliny on Art and Society. The Elder Pliny's Chapters on the History of Art*, Lond./Odense 1991 (smlgn. også hans art. «Kunst og moral ifølge Plinius», *Klassikerforeningens meddelelser* 132 Jan. 1991, 15-32).

H. Kleinknecht, «Laokoon», *Hermes* 79, 1944, 66-111 (også i *Wege zu Vergil*, ed. H. Oppermann, Darmstadt 1963, 426-488).

E. Kraggerud, «Der Laokoon des Plinius. Eine Analyse von NH 36,37», *Symbolae Osloenses* 67, 1992 (under trykning).

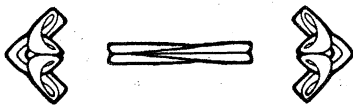
E. Simon, «Laokoon und die Geschichte der antiken Kunst», *Antike und Abendland* 1984, 643-672.

R.R.R. Smith, anm. av Andreae, *Laokoon u. die Gründung Roms*, *Gnomon* 63, 1991, 351-358.

C. Zintzen, *Die Laokoon-Episode bei Vergil* (Abhandlungen der Akademie Mainz Nr. 10), Mainz 1979.

O. Zwierlein, «Plinius über den Laokoon», *Festschrift N. Himmelmann* (Beihefte der *Bonner Jahrbücher*, Bd. 47), Mainz 1989, s. 434-443.

Egil Kraggerud

Det långsamma läsandets konst

eller

Varför blir man aldrig färdig med Tacitus?

Titeln på denna essay har jag lånat från ett föredrag, som hölls av H. S. Nyberg, professor i semitiska språk vid Uppsala universitet fram till 1956 och en storman inom svensk språkforskning. Denne lärde professor, som många teologer fruktade för hans rigorösa examinationer, betonade i detta föredrag att bibelhebreiskan inte skulle läsas som vilket språk som helst. Att läsa *Biblia Hebraica* krävde, påpekade han, en helt annan intellektuell koncentration än att läsa en modern text, låt oss säga på svenska eller engelska. När man skall ge sig i kast med en antik författare måste man på samma sätt ha en teknik, som skiljer sig från det mer slappa läsande, som man ägnar sig åt vid avnjutandet av dagens VG eller Dagblad.

Detta med det långsamma läsandet är också något som jag förbinder med min egen studietid. Man blev ju aldrig färdig med liadens 6. sång, och det dröjde alldeles för lång tid innan man klarat av Livius' skildring av Hannibals tåg över Alperna. Allt tog så lång tid, med ett ständigt slående i ordböcker, grammatiker och kommentarer, att en estetisk njutning länge lät vänta på sig. Samma känsla av meningslösheten med att lära sig döda språk speglas också av det berömda avsnittet i Kiellands *Gift* om hur samma dunkla textställe hos Tacitus lästes och tolkades av generationer lärda munkar, lärare och ovilliga elever i skuggan av domkyrkotornet i Stavanger. Alla stötte på samma problem, men ingen lyckades helt förstå vad den romerske historieskrivaren egentligen menat med sina ord. Sådana studier var meningslösa, me-

nade Kielland. De flesta i dagens Norge delar nog denna hans uppfattning, som många lärda uppfattade som stötande, när hans giftstämplade bok kom ut.

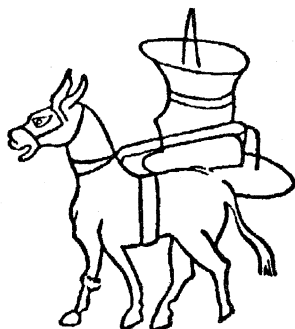
Varför är då vår väg till de antika språken så mödosam – och är det egentligen värt besväret att sätta ut så mycket tid till språk, som inte talas längre och har till synes lågt nyttovärde? Nu bör man nog först komma ihåg att alla språk är besvärliga, också engelskan, som i mycket blivit vårt andra språk. Det tar visserligen inte så lång tid att lära sig så mycket engelska att man kan både förstå och göra sig förstådd i en vardagssituation. Däremot är det få förunnat att behärska engelska, eller franska. Det finns också moderna språk som har en komplicerad formlära, som t.ex. tyska. Mark Twain har i en av sina många småartiklar (*The awful German language*) gjort sig lustig över hur löjlig den tyska meningsbyggnaden var. Han rekommenderar i denna sin förkastelsedom över detta dumma språk att man borde stå på huvudet under läsningen av en tysk text. Först då kunde man hitta predikatet (eller «verbalet»), som idiotiskt nog alltid står undagömt längst bak i meningen. Mark Twains avrättning av det tyska språket avslutas karaktäristiskt nog med «It is as bad as Latin!»

Nu finns det latinska nybörjartexter, som i princip inte skiljer sig mycket från artiklar i *The Sun* eller andra liknande pressorgan. Jag tänker bland annat på läsestyckena i den danska läroboken *Rem tene*, som har en enkel grammati-

kalisk struktur och där innehållet också är enkelt att sätta sig in i. När man dock lämnar nybörjarundervisningens trygga värld, kan man dock inte undgå att bli konfronterad med svåra författare, t.ex. Tacitus, som det alltid tar tid att komma igenom. Den stora skillnaden mellan våra klassiska, antika språk och de moderna, har nämligen inte bara att göra med grammatik och syntax utan hänger också samman med att vi nästan uteslutande måste arbeta med litterära texter. Vi vet inte mycket om det talade språket under Ciceros tid. Det som bevarats är sofistikerade texter, skrivna av ambitiösa och bildade författare i en litterär miljö, där det inte bara gällde att göra sig förstådd utan också göra det på ett estetiskt tilltalande sätt.

Ett annat problem är att dessa texter skrivits av under generationer av lärda eller olärda munkar under medeltiden. Skrivfel kunde nästla sig in

i en svårförståelig passage. Skrivaren kunde också helt enkelt hoppa över några ord eller göra dubbelskrivningar. Detta att etablera en text är därför problematiskt, och något som bereder stora problem för klassiska filologer. Det går således inte alltid att med säkerhet säga, vad en klassisk författare ursprungligen skrivit innan hans text under långa perioder fördes vidare till vår tid. Textkritik har sålunda blivit en viktig del av en klassikers vardagssysslor. Extra bekymmersamt blir det om vår kunskap om en författare endast är baserad på några få handskrifter. Tacitus är t.ex. en sådan författare, som endast med nöd och näppe överlevde senantiken. Det var då det viktiga urval gjordes av texter, som ansågs vara värdiga att föras vidare för att ingå i medeltidens traditions gods. Med all rätt har Egil Kraggerud (Klassisk Forum 1986:2) påpekat att Tacitus, *pace* Kielland, knappast kan ha varit någon speciellt populär

LABORA ASELLE QVOMODO EGO LABORAVI
ET PRODERIT TIBI

**LABORA, ASELLE, SICUTE GOLABORAVI, ET PRODERIT
TIBI**

Figur 1. Graffito från paedagogicum på Palatinen. Under teckningen av åsnan, som drar kvarnen, har ett skolbarn (?) skrivit: «Arbeta på, åsna lilla, alldeles som jag har arbetat, och det kommer du att ha nytta av.»

antik författare i Stavanger. Under medeltiden var han säkerligen helt okänd i de trakterna.

Klassiska filologer är således mer bundna till texter än moderna språkforskare. Problemet med att tillgodogöra sig dessa texter beror emellertid inte bara på att de är skrivna på ett främmande språk eller att de är förknippade med textkritiska problem. Det är nämligen också besvärligt att arbeta med översättningar till moderna språk av antika författare. Detta var något som jag personligen lärde mig att förstå när jag under en rad av år var antikhistoriker vid universitetet i Bergen. Då försökte jag att draga in antika källor så mycket jag kunde i undervisningen. Detta att lära studenterna att gå till källorna i stället för att bara läsa handböcker borde ju, tyckte jag, pigga upp en föreläsning. Snart insåg jag att det inte heller är lätt att arbeta med en översättning av Thukydides, Tacitus eller *Monumentum Ancyranum*. Filippus' fråga till den etiopiske hovmannen «Förstår du vad du läser» är således fortfarande relevant, även när skriften är översatt till ett begripligt språk. Man frestas alltför lätt att läsa en översatt text utan att ställa frågor. Det är nämligen en sak att förstå en text rent grammatikaliskt, en annan att sätta sig in i vad som egentligen står där och få den att säga något. Frågan «vad menar författaren» är faktiskt nästan svårare att få svar på om man arbetar med en översättning.

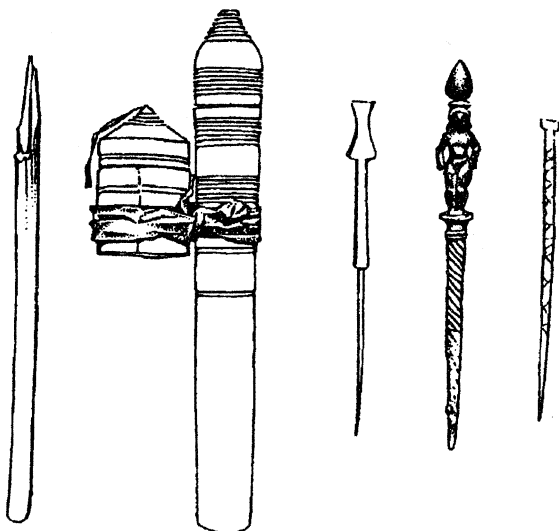
Alla antika texter måste ju, som de flesta moderna, analyseras. Thukydides' metodkapitel i första boken förmedlar ju inte några enkla sakupplysningar om hur han arbetade. I stället får vi författarens svårtolkade principuttalanden om vad historia egentligen är, allt serverat med medvetet dunkla språkliga vändningar. Vidare är det svårt för oss att sätta oss in i de materiella och kulturella förutsättningarna för en antik författares arbete. Texter måste således interpreteras för att de skall bli begripliga, även om man slipper det besvärliga arbetet med att slå i lexikon och grammatik. Vidare vet vi i många fall mycket litet om författarnas biografi och livsförhållanden. När Jacques Derridas vill

att litteraturvetaren skall koncentrera sig om texten, inte om författaren och hans sociohistoriska omgivning, borde hans ord egentligen falla i god jord hos en antikforskare.

En faktor som man alltid måste ta med vid behandlingen av en antik prosatext är vidare retoriken. Detta enkla ord sammanfattar inte bara en kunskap som gick ut på ett acceptabelt sätt att argumentera och tala (*scientia bene loquendi*). Retorik är något som också präglade ett helt uppfostringsprogram, där humanistiska värden var det väsentliga. Bara en lycklig minoritet hade tillräckligt med pengar för att ha kommit i åtnjutande av denna bildning, som formellt skulle förbereda dem till en karriär i domstolarnas eller politikens värld. I själva verket var denna retoriska utbildning nyckeln till ett oavhängigt och lyckligt liv. Om man snabbt ögnar igenom den imponerande retoriska handbok *Institutio oratoria*, som skrevs av Quintilianus (ca 30 – ca 100), förstår man vilken roll talarkonsten hade i bildade människors uppfostran och livsföring.

Figur 2. Bekvämt tillbaka lutad i sin stol har denne athenare just börjat läsa ett epos. Strecktegnning efter rödfigurig vas från ca 480 f.Kr.

Figur 3. Skrivredskap från det grekiskt-romerska Egypten.

Den antika prosan var således ett konstspråk, även om begriplighet och klarhet (*perspicuitas*) var egenskaper hos en talare som sattes högt. Självklart var reglerna ännu strängare för den som uttryckte sig i bunden form, dvs skrev vers. För gamla tiders elever på latinska skolan var inte alltid kontakten med den romerska poesin någon odelat positiv upplevelse. Hänsynen till versmått, till långa och korta stavelser osv, var något som gjorde att den antika skaldens språk självklart var svårt att förstå. Därför fabricerade mindre nogräknade latinstudenter så kallade *mojor*, upplösta texter med mycket ordagranna översättningar, som gjorde att man kunde klara också det mest invecklade ode av Horatius på nolltid. Resultatet är givetvis fruktansvärt, eftersom allt av poesi och skönhet i en text på det sättet spolades ned.

Låt oss ta 27. sången i Horatius' tredje samling Oden. Först den upplösta texten: «*Recinentis parrae omen et praegnans canis aut rava lupa, decurrens ab agro Lanuvino, et feta vulpes ducat impios (sc. euntes); et serpens rumpat istitutum iter, si similis sagittae per obliquum terruit mannos!*» Var detta svårt att förstå? Ingen panik, den förträffige utgivaren J. Dahlstein tog också med följande vackra översättning: «Den gällt ljudande ugglans (vipans) förebud, och dräktiga hyndan eller grågula varginnan, som nedlöper från Lanuvinska landet, och rävhonan, som nyss ynglat, må ledsaga de gudlösa (på deras färd).; må även ormen avbryta deras begynta resa, då han lik en pil snett över vägen skrämt hästarna.» Detta skulle lata skolbarn lära sig utantill för att sedan imponera på sin godtrogna latinlärare. Det känns nästan som

en befrielse att bläddra fram den riktiga texten i sin Horatius och läsa högt det han egentligen hade skrivit när han tar avsked av en vän, som skall ge sig ut på en farlig resa:

Impios parrae recinentis omen
ducat et praegnas canis aut ab agro
rava decurrens lupa Lanuvino
fetaque vulpes.

Var det då meningen att antika litterära texter skulle avnjutas i ett odrägligt långsamt tempo? Poesin tog nog tid att tillgodogöra sig, i varje fall om en stilistiskt medveten författare hade skrivit raderna. Vi vet också att Thukydidens beredde sina läsare stora problem också under antiken. Därför skrevs också så kallade *skolier*, kommentarer till litterära texter. Däremot är det otänkbart att rättegångstal, t.ex. av Demosthenes eller Cicero, skulle konsumeras med eftertanke eller framföras i långsamt tempo. Om publiken, som talet riktade sig till, var van vid retorik, får man räkna med att snabbheten tvärtom var en nödvändig dygd. Annars förelåg en uppenbar risk att åhörarna skulle uppfatta de logiska kullerbyttor, som också sådana vörda-de talare som Demosthenes och Cicero gjorde sig skyldiga till.

Man kunde emellertid lära sig retorik på ett annat sätt än genom att betala stora pengar till en lärare i vältalighet. Det fanns, speciellt i det demokratiska Athen, en billigare möjlighet att skaffa sig kunskap om talar Konstens elementa, nämligen genom att delta i politiska möten och i rättegångsförhandlingar. Fördelen med att vara medborgare (statsborger) var ju just att man, som Aristoteles påpekar i *Politeia*, i demokratiskt styrda stater därigenom var delaktig i politiska beslut och i fällandet av domar. Eftersom teaterbesök också ingick i de medborgarliga rättigheterna, för övrigt också i de religiösa skyldigheterna, blev athenarna även i det sammanhanget uppfostrade till att lyssna för att de skulle kunna följa med i det som sades på scenen. I tragedierna finns också partier, de så kallade *sticho-mythierna*, som måste ha spe-

lats i rasande hastigt tempo. De innehåller i allmänhet många spetsiga formuleringar och ironiska anspelningar, som annars skulle ha fallit platt till marken. Vi får också kasta loss från uppfattningen att den antika litteraturen var skriven för att läsas. Tvärtom vet vi att man skulle tillgodogöra sig den genom att lyssna. I några fall kanske själva författaren själv reciterade sitt verk för en utvald publik. Så skulle t.ex. Vergilius personligen ha föredragit delar av *Aeneiden* för Augustus och hans närmaste. I andra fall kanske det var en bildad slav som bedrev högläsning för sin ägare.

Därför borde huvudrubriken på denna lilla artikel, «Det långsamma läsandets konst», kanske ha kompletterats med ett andra led: «Det snabba uppfattandets konst». Det är när man börjar förstå det, som studiet av antikens besvärliga språk blir en både stimulerande och nyttig sysselsättning.

Figur 4. «Sappho». Pompeiansk väggmålning (4. stilen). Den författande unga damen har sin stylus i höger hand och ett tetrptychon (skrivtavla med vaxbeläggning) i den andra.

Hugo Montgomery

Internasjonal, nordisk og norsk nylatin

Kobberstikk fra 1587 av Hafnia (fra Braunius' atlas).

Organisert forskning innen nylatinsk litteratur, d.v.s. innen tekster skrevet på latin etter reformasjonen (siste gang omtalt her i *Klassisk Forum* 1990:1) er en heller ny gren innen klassisk filologi i Norge. Men at dette ikke er tilfallet i mange andre land, kom til uttrykk på den kongress som ble arrangert i København i dagene 12.-17. august 1991 av *The International Association for Neo-Latin Studies*. Organisasjonen ble stiftet i 1969 med prof. J. Ijse-

wijn, ved Universitetet i Løwen, som initiativtaker. Københavnerkongressen var dens 8. internasjonale kongress, og ca. 200 personer fra 20 land deltok. Blant dem var det forskere å finne fra Vest- og Østeuropa (Estland og Polen), fra Mexico, USA, Canada og helt fra New Zealand. Norge, med prof. Øivind Andersen, prof. Egil Kraggerud og undertegnede, var representert for første gang. Programmet med ca. 100 foredrag var allsidig og imponerende. Det

var foredrag i plenum og i 4-6 samtidige grupper innen bl. a. følgende emneområder:

Poesi i Italia fra 14.-16. århundre, pastoraldiktning, oversettelse fra gresk til latin, lærdomshistorie, mæsenvirksomhet i det 16. århundre, karakter og stil i det 16. århundre, retorikk, prosodi og ortografi, den nye verden, renessansebyen som ideal og virkelighet i kunst og litteratur, forholdet mellom tysk og nylatinsk litteratur, nylatin i meksikansk kultur, nederlandsk humanisme etter Erasmus (1550-1750), kosmopolitter i det 16. århundre, latin og morsmål, latin og nasjonalisme, skolastikken og humanisme i det 16. århundre, dialektikk, Erasmus om kvinner og barn, kvinner og poesi, ord og ideer, historiekritikk, kjærlighetspoesi, filosofi i det 15.-16. århundre, drama, syn på samtidens latin, kildetemaet i diktningen, *vita-activa/vita-contemplativa* i renessansehumanismen, Erasmus' håndskrifter i København, nylatinsk litteratur i våre dagers skole, tekst-kritikk i det 16. århundre, epigrammer, resepsjon av klassiske forfattere, Utopia og fantastiske reiser.

Ulempen ved et så gigantisk arrangement er naturligvis at det er en fysisk umulighet å overvære alle foredrag, men deltakerne fikk i forveien utlevert en katalog med resymé av hvert enkelt foredrag slik at det var mulig å danne seg et inntrykk og foreta et valg. Selvom seminarer og seksjoner med 2-3 foredrag foregikk uten pause, var det i praksis mulig å skifte til en annen seksjon fordi de fleste ordstyrere var flinke nok til å overholde den tilmålte tiden. Å avlegge en fullverdig rapport for hvert påhørt foredrag vil ikke føre noen vei. Men jeg har lyst til å fremheve et par forhold: Ikke bare summen av lærdom, også den enkeltes langvarige og dype engasjement innen nylatin var imponerende og høyst inspirerende for undertegnede som er den eneste heltidsansatte innenfor dette feltet i Norge. Selvom norsk nylatinsk materiale bare utgjør en liten del av vår felles europeiske kulturarv, så la det her være sagt at det materialet forplikter oss til å gjøre det kjent. Det kom også klart frem på kongressen helt fra første dag. I sin åpningstale uttrykte presidenten, prof. dr. Walter Ludvig ved Universitetet i Hamburg, en spesiell velkomst til land som var

representert for første gang. I dagene som kom, merket vi en uventet, men ekte, interesse for de nordiske land, og hvorfor det? Jo, nylatinsk litteratur nord for den dansk-tyske grense var ukjent for de fleste andre deltakere. Det beste bevis på det finner vi i selve prof. Ijsewijn's bok, *Companion to Neo-Latin Studies* (Amsterdam – New York – Oxford 1977, nytt opplag 1991), en litteraturhistorisk grunnbok som er enestående i sitt slag for nylatinske studier. Den omfatter 370 sider, men bare 13 (inkludert bibliografi) om de nordiske land tilsammen. Nesten halvparten av de linjer som direkte omhandler Norge opptas av Holbergs Niels Klim (10 linjer) ! Den samme prof. Ijsewijn som var tilstede på kongressen, tilbød av samme grunn å publisere evt. artikler av oss i sitt tidsskrift *Humanistica Lovaniensia*.

Tirsdag 13.8 holdt jeg mitt foredrag *Historiography in Norway, a nation under Danish sway, during the Renaissance and Reformation (1536-1614)* og det, samt sosialt samvær og korridorvirksomhet i pausene førte til at verdifulle kontakter med andre, spesielt tyske, forskere ble stiftet. Når hertil kommer at en tur til renessanseslottene Frederiksborg og Kronborg på Nordsjælland var innlagt som en kjærkommen pause for ørene, at kongressen også omfattet besøk på *Det kongelige bibliotek* med en ut-

stilling av et omhyggelig utvalg av nylatinske verker, og endelig at hele kongressen var vel organisert, hva mer kan man da forlange? Jo, kanskje at flere av foredragsholderne gjorde mer ut av avleveringen av sine foredrag. Det er for mange som taler for fort og utydelig når de leser etter manuskript, og det er ikke bare slitsomt i lengden for tilhørerne, men en stor skam når man tenker på hvor mange timers innsats det ligger bak et foredrag. Her burde foredragsholderne ha lært litt mer av antikkens retorer.

Den 9. internasjonale nylatinkongress holdes om 3 år i Bari, og den følgende i 1997 i Madrid. La oss håpe at det også der er norske representanter tilstede.

Kongressens slutt betød ikke turens slutt for flere av de nordiske deltakerne. Ett døgn var avsatt, på den dansk-norske institusjonen Schæffergården i utkanten av København, for et siste og avsluttende møte for deltakerne i det inter-nordiske nylatinprosjektet (omtalt i *Klassisk Forum* 1986:1, 1987:1 og 2, 1988:2 og 1990:1). Invitert var også flere av initiativtakerne til prosjektet, samt NOS-H's representant prof. Birger Munk Olsen fra Københavns Universitet og personer som tidligere hadde arbeidet på prosjektet. Den nordiske delen av det nylatinske prosjektet startet i 1986 med støtte fra NOS-H (Nordisk Samarbeidsnemnd for humanistisk forskning) og avsluttes 1.2.1992. Hensikten med møtet var å gjøre opp status samt legge planer for et videre samarbeid. Prosjektets koordinator, lektor dr. phil. Minna Skafta Jensen ved Københavns Universitet, kunne konstatere at samarbeidet var gått glatt og at alle planer og tidsfrister var blitt overholdt, et forhold som også NOS-H-representanten fremhevet i sin tale senere på dagen. Prosjektet som helhet har i de enkelte land avfødt en mengde foredrag, artikler, EDB-demonstrasjoner og omfattende bøker. I tillegg kommer følgende:

1. Den felles nordiske database.

Formålet med denne er å registrere det nordiske materiale av alle trykte nylatinske tekster. På nåværende tidspunkt inneholder databasen danske nylatinske tekster frem til ca. 1600, tekster fra Finland fra ca. 1640 til ca. 1700, et utvalg av tekster fra Island fra det 18. århundre, et utvalg av svenske nylatintekster fra det 16. og 17. århundre samt norske nylatinske tekster frem til 1614. Registreringen, som foregår på engelsk, er ment å skaffe et overblikk over den

enorme, men hittil diffuse tekstmengde og å lette adgangen til den for forskere med et begrenset kjennskap til latin. Databasesystemet som brukes i prosjektet er BRS/Search, et anerkjent system med fleksible søkemuligheter. Hvert verk er registrert for seg etter et skjema som består av 38 felter. Som et minimum gir en registrering de opplysninger som man finner i bibliografier eller bibliotekskataloger: forfatter, tittel, trykkested og -år. Men i de fleste tilfelle vil den være mer detaljert. Som et eksempel på det kan nevnes registreringen av Oslohumanisten Jens Nielssøns *Elegidion*:

DATE OF REGISTRATION: 1989-05-08 (IE)

COPY REGISTERED: UBO N.S. 1028 (4) (photocopy)

OTHER LIBRARIES: KBK LN 1188. UBO.

BOOK OF REFERENCE: BN, LN

AUTHOR: Nielssoen Jens; Johannes Nicolai.

DEDICATEE OF THE TEXT: Rasmus Hjort; Erasmus Cervinus, Norway.

BRIEF TITLE: ELEGIDION.

PLACE OF PUBLICATION: Rostock.

YEAR OF PUBLICATION: 1581.

PRINTER: Stephan Moellmann; Stephanus Myliander.

LIFE OF MAIN AUTHOR (OR EDITOR): 1538-1600, Norway.

FULL TEXT OF TITLE PAGE: ELEGIDION IN OBITVM FILIOLAE SVAE CATHARINAE, QVAE MORTALITATEM EXPLEVIT, AD COELITES MIGRANS pridie Nonas Augustas, Anno Christi Redemptoris M. D. LXXXI. SCRIPTVM A IOHANNE NICOLAI Dioecesium Asloënsis et Hammarensis in Noruegia Superintendente. ROSTOCHII Typis Myliandri.

LENGTH OF THE TEXT: 46 pages.

NUMBER OF BOOKS OR LINES IN POETRY: 884.

PARTS OF THE TEXT: 1. Ornatissimo viro, . . . DN. ERASMO CERVINO. 2. ELEGIA (main part).

KEYWORDS: Children, death, friends, funeral, grief, women. Dedication, panegyric, preface (part 1). Place-names, Catharina (daughter of Jens Nielssoen), theology, travels, (part 2).

LANGUAGE: Latin.

FORM (I.E. PROSE, POETRY, PROSIMETRUM): Prose (part 1), poetry (part 2).

METRE: Elegiac couplets (part 2).

INCIPIT (FIRST VERSE) OF POEMS: QVisquis amoena cupit bijugae viridaria rupis (part 2).

CONTEMPORARY (AFTER 1500) PERSONS MENTIONED: Poul Madsen. Frants Berg. Nicolaus Scavenius. Erasmus Laetus; Rasmus Glad. Gedesia; Giske (Rasmus Hjort's wife). Magdalena (Jens Nielssoen's wife) (part 1). Poul Nielssoen. Halvor Gunnarssoen. Frants Berg. Frederik 2 (part 2).

PREVIOUS PERSONS MENTIONED: Horace. Lucan (part 1).

BIBLIOGRAPHICAL REFERENCES: Y. Nielsen: Jens Nielssoens Visitatsboeger, Kristiania 1885.

Databasen har vakt forskeres interesse fra nær og fjern og ble utprøvet i praksis under kongressen. Den viser seg allerede på nåværende tidspunkt å være et godt verktøy, f. eks. hadde en av de hovedansvarlige i København utarbeidet sitt foredrag på kongressen på grunnlag av den. Man håper i de enkelte nordiske land på en eller annen måte å kunne skaffe økonomiske midler til å fortsette registreringen. For Norges vedkommende er det ingen uoverkommelig oppgave å registrere gjenstående verker idet vi allerede har en god oversikt over materialet. En assistent på heltid vil kunne fullføre registreringen på ca. 2 år.

2. Felles bok på engelsk om nordisk nylatinsk litteratur. Denne bok er ment som et supplement til ovennevnte bok av dr. Ijsewijn. Den faller i to hoveddeler:

a. En generell del som tar for seg litteraturhistorien til hvert enkelt nordisk land fra reformasjonen og til ut på 1800-tallet da bruk av latin som vitenskapsspråk dør ut.

b. En spesiell del der hvert land bidrar med innlegg fra forskjellige forskere innen nylatin. Emnene varierer fra land til land. For Norges vedkommende er det beregnet 4 kapitler: 2 om Oslohumanistene Jens Nielsson og Halvard Gunnarsson, 1 om historieskrivning i Norge i det 16. århundre og 1 kapittel med statistikker og oversikter over vårt nylatinske materiale. Boken er nå under redigering av Minna Skafte Jensen.

Inger Ekrem

Tapt og gjenfunnet: Jens Nilssøns 'Sorg'

For dem som savner julenøtter i Klassisk Forum, kan det tilbys brukbar erstatning fra vårt nylatinske verksted. Tar man opp våre hjemlige latinske autores til nærmere granskning, støter man uvegerlig på finurlige problemer av det mest hårdknekkede slaget. Mens den antikkorienterte latinist overalt er omgitt av minst femten filologgenerasjoners veiledende omtanke, er neolatinisten mer eller mindre henvist til egne ressurser. Ta for eksempel et av de nylatinske klenodier i Norge, Jens Nilssøns *Elegidion* (presentert av Inger Ekrem på annet sted i dette heftet med de viktigste data). Her som ellers slår ens sedvanlige erfaring med de

nylatinske tekster til: 1) at litteraturen omkring skriftet makelig kan gjennomleses på under en time, 2) at en kommentar ikke finnes og 3) at oversettelsen, i fall den finnes, ikke løser noe problem.

Og om et slikt skal det i hovedsak dreie seg i denne artikkelen – om en trykkfeil. Trykkfeilene er som oftest lett gjennomskuelige, men iblant utspekulerte, for ikke å si djevelske. Den middelalderske skriver, som har fått så mange ukvemsord over sitt hode, var harmløs med sin iblant snublende calamus sammenlignet med trykkeren som avløste ham. Ethvert typogra-

fisk slumseri preger som kjent samtlige eksemplarer, med mindre det gripes inn under prosessen med korrektur. Og med denne var det så som så i typografiens barndom – og for den saks skyld også i dens mer fremskredne aldre. Er forfatterautografen dertil forsvunnet – og det er regelen for hine dager – kan diverse av trykkfeildjvelens skjendselsverk bli stående uoppdaget og uimotsagt like til tidenes ende.

Hermed et forsøk på å avlive én av disse altfor livskraftige smådjevler:

I innledningen til sitt dikt gjør Jens Nilssøn det klart at leseren ikke må vente seg noe i stil med de tradisjonelle kvad av episk-hyllende, didaktisk eller kjærlighetslegisk art: «*Jeg ytrer jammer blandet med vedholdende klager når jeg tenker på min lille datters hårde skjebne*», betoner han. Tre og et halvt år gammel var hun plutselig død, den 4. august 1581. Jens Nielsøn var ikke hos henne. Som biskop i Oslo og Hamar stift var han på vei hjem fra en visitasreise. Den var ikke av hans lange turer. Han var dratt fra Oslo 15. juli. Ti dager tidligere hadde hans hustru Magdalena født ham en sønn, Evert. Etter visitas bl.a. i Numedal og Telemark var biskopen på tilbakereisen kommet til Sande i Vestfold, på den samme 4. august. Der fikk han den etterfølgende dag melding om lille Karens bortgang. Karen, eller Catharina som hun heter i diktet, var hans og Magdalene Frantsdatters 7. barn. Av de 6 tidligere var fire døde, alle bare noen uker eller måneder gamle. Forholdet til faren var utvilsomt et annet og dypere i lille Karens tilfelle.

I Sande hadde Jens Nilssøn planlagt noe i retning av et humanisttreff. Blant andre var Halvard Gunnarssøn kommet fra Oslo, og Rasmus Hjort hadde etter invitasjon tilsagt sitt nærvær fra Tønsberg. Det hyggelige samvær ble det naturligvis ikke noe av. 'Gleden' (læticia) ble på et øyeblikk forvandlet til bitter smerte, som Jens Nilssøn uttrykker det. Han dro så raskt han kunne til Oslo. I løpet av de

følgende måneder forfattet han sitt sørgedikt i ledige stunder.

Etter de siterte linjer følger disse:

«His etenim vehemens imis succensa medullis,
Huc patrij patrium pectus amoris agit.
Impellitque ut ei, quæ primo intercidit ævo,
Flebilibus faciat iusta suprema, sonis.
Præsertim pietas cum id Relligiosa fidesque/
Postulet, humanam quæ dolet usque vicem.»
Poenget her er tydelig nok at det er sorgen over barnets død som har fått ham til å skrive sitt elegiske dikt. Men hvordan kommer dette egentlig til uttrykk mer ordrett og grammatisk?

Jeg har skrevet ut linjene slik de finnes i førsteutgaven (bortsett fra uthevelsen av selve problemlinjen). Man skal ikke la seg narre av de rikelige punktumer og kommaer som strøs ut over sidene i en 1500-talls utgave. I virkeligheten dreier det seg på vårt sted om én periode.

Men det er verre ting å bale med enn en irrasjonell tegnsætning. De to første linjene kan umulig henge riktig i hop. For hva er subjektet i den styrende hovedsetning? Vi har ikke noe «han», «hun», «den/det» å hente fra det foregående til *agit* og *impellit*, og heller ikke *pectus* er å tenke på som subjekt. For da ville vi få et perf. part. fem. (*succensa*) hengende i luften. Samtidig har vi ordene *patrii* . . . *amoris* som, slik teksten står, ikke lar seg forstå som annet enn en beskrivende genitiv til *pectus*. Spørsmålsteget er alt iferd med å bli mange, og det begynner samtidig å ane oss hvilken diabolsk makt som står bak dette urede. Men har heldigvis ikke kunnet slette sine spor helt, enda han så visst ikke er uten kunnskaper i latin. *Succensa* gir oss et viktig holdepunkt: Det manglende subjekt må være et hunkjønnssubstantiv i singularis. Og hvor kan så dette i så fall ha stått? Kan noe ha falt ut? En nærliggende tanke er riktignok at to linjer kan ha blitt borte, men ser man nærmere på innholdet, er det ikke rom for noen større lakune. De to predikaten (*agit* og *impellit*)

krever et agens i nærheten når samtidig *vehemens* og *succensa* skal henges på. Et nytt blikk på det trykte vekker en til visshet grensende mistanke: det dobbelte *patrius* synes i seg selv dårlig motivert. De s.k. repetisjonsfeil hjem søker notorisk trette kopister og settere fra tid til annen. Vi setter dermed i vår tekst i første omgang korstegn foran og etter *patrij*. Da har vi alt tatt et viktig skritt i retning av den kirurgiske behandling. Men før vi skjærer ut det syke organ og håper på full legedom, bør vi ha noe å sette i stedet? Et godt signalement er i så fall halve løsningen: Et hunkjønnsstaktiv. Ja, vel. Men dette må selvsagt kunne passes inn metrisk. Det må med andre ord ha en rytmisk form som ekvivalerer med den det syke ord har, hvilket in casu vil si at det må være spondeisk eller anapestisk for å komme i betraktning (- - el. ~ ~ -). Dermed utelukkes, som man ser, hele gruppen av feminina etter 1. deklinasjon. Med sin *a* faller de bokstavelig talt ynkelig til kort. Vi må søke blant dem av 3. og 5. dekl. Går man gjennom en ordbok med dette for øye, vil en del titalls substantiver kunne noteres. Men det bryet kan vi kanskje spare oss. For først bør vi legge inn i søkeprogrammet også en semantisk faktor: Substantivet må passe innholdsmessig til *amoris*, *vehemens* og *succensa* samt naturligvis til konteksten i sin alminnelighet. M.a.o. : Hva er det som på samme tid kan knyttes til Jens Nilssøns 1) «kjærlighet» til datteren, 2) som er «voldsomt», «heftig» (*vehemens*), 3) som er «tent i hans innerste marg» (*imis succensa medullis*) og 4) som «driver og tilskynder det faderlige bryst/ hjerte til å bringe den døde en siste ære i form av elegiske klagevers»? Svaret gir seg i grunnen av seg selv. Det må dreie seg om noe innen den følelsesmessige sfære og, i lys av konteksten, neppe om noe annet enn et ord for «sorg», «fortvilelse», «savn». Men intet av de vanlige og gangbare ord på dette området synes å føre frem (f. eks. *dolor*, *luctus*, *mæror*,

desiderium). Fortvil ikke. Det tok meg selv en god stund før jeg fikk fatt i ordet: *tabes*. Den vanlige ordbok (selv den nye Oxford Latin Dictionary) gir ikke den umiddelbare aha-opplevelse. Likevel er det all grunn til å tro at vi har truffet blink, at Jens Nilssøn har hatt ordet *tabes* i sitt vokabular i betydningen «(fortærende) kummer», «sorg», «fortvilelse». Bekreftelsen på at vi her har «le mot juste» kommer fra ingen annen enn (og her trenger leseren ikke å holde seg fast) Vergil og da med en av sine mer berømte linjer i 6. bok av Aeneiden, kjent av alle elever ved Oslo Skole. Vi kan bare lete frem det parti som innleder møtet mellom Aeneas og Dido i Underverden. For de treffes denne siste gang i en egn hvor de som døde av ulykkelig kjærlighet holder til, eller for å bruke Vergils egne ord: quos durus *amor crudeli tabe peredit* (6, 442) «som den hårde kjærlighet har fortært med sin grusomme kvide». Her er de to begreper forent som vi forutsetter for den ødelagte linjen: *amor* og *tabes*. «Kjærlighetskummer», «kjærlighetsvê», vakt til live av datterens plutselige død, var det altså som fikk Jens Nilssøn til å skrive sitt dikt:

His etenim vehemens imis succensa medullis

Huc tabes patrium pectus amoris agit
etc.

«For som følge av den (dvs. min datters bitre skjebne) er en voldsom kjærlighetskvide tent dypt i min marg; den driver og tvinger mitt faderhjerte til å vise henne som falt fra i sin tidligste alder, den siste ære gjennom klagende toner, så meget mer som dette kreves av den kristne fromhet og tro som alltid føler smerte over menneskets lodd.»

Egil Kraggerud

1 Evt. patrium tabes.

Rapport fra internasjonal konferanse for skolelærere i gresk og latin i Sønderborg

Conventus Docendi Praeceptorum er navnet på en internasjonal klassikerorganisasjon som har til hensikt å drøfte greskens og latinens stilling som skolefag i dagens Europa. I dagene 4.-7.april møttes i den anledning omkring 30 lærere fra Danmark, Sverige, Storbritannia, Tyskland, Nederland, Belgia, Tsjekkoslovakia og Norge. Møtestedet var det idylliske kursstedet Sandbjerg Slot ved Sønderborg i Danmark. Som eneste norske representant var jeg så heldig å få delta i denne konferansen. Undertegnede hører neppe blant de mest utpregete slips- og jakkefantom i hverdagslivet, men for sikkerhets skyld hadde jeg pakket litt pent tøy i kofferten. Hvis jeg på forhånd hadde fryktet at jeg skulle skille meg ut uten jakke og slips, tok jeg grundig feil. Noen prøvde seg med slips de første timene, men de fant raskt ut at dette ikke var noe passende plagg i en slik munter forsamling. Men konferansen var et godt bevis på at det går an – selv blant gresk- og latinlærere – å diskutere seriøse ting i en avslappet og humoristisk atmosfære.

Konferansen kom til å dreie seg om to hovedpunkter, for det første å utveksle ideer om hvordan klassiske fag kan undervises i skolen, for det andre å orientere hverandre om disse fagernes stilling i de enkelte lands skoler.

Danmark står i en særstilling i Norden når det gjelder de klassiske fagernes stilling i skolen. Alle som går gymnasetts språklinje må ta et begynnerkurs i latin som har tre uketimer i ett år. Det gjør ca. 5000 elever årlig. Omkring 250

fortsetter med faget i 2. og 3. klasse på et høyere nivå, med forskjellige timevarianter. Et meget utbredt skolefag er dessuten Oldtidskundskab, som er en innføring i gresk kultur og litteratur. Den danske klassikerforening har utarbeidet en ny lærebok, «Rem tene», som vil bli presentert et annet sted her i bladet. Denne boka representerer et friskt pust når det gjelder begynnerbøker. «Rem tene» kan fåes på diskett, og våre danske venner er så rausere at de vil tillate kolleger å bearbeide manuskriptet på datamaskin, slik at hver lærer kan lage sin egen variant av dette lærestoffet. På konferansen fikk deltakerne også trening i bruk av data for å lage lærebøker tilpasset egne behov. Danskene ga også uttrykk for at det kunne være mulig å komme til vårt land for å gi norske kolleger en innføring i datateknikk med tanke på utarbeidelse av lærestoff i klassiske fag.

Anton van Hooff fra Nederland er en sentral skikkelse når det gjelder å utvikle læringsmetoder i klassiske fag. Han har selv med stort hell produsert et program om latinsk språk og kultur på nederlandsk fjernsyn, noe han viste klipp fra på konferansen. Han har dessuten gitt ut flere bøker om disse emnene, og har drevet en systematisk kartlegging av audio-visuelle hjelpemidler innen de klassiske fagene. Det er mulig å bestille en katalog over dette fra ham. Van Hooff driver en utstrakt reisevirksomhet til mange land for å stimulere til økt undervisning i gresk og latin i skolen. Spesielt har han vist interesse for Øst-Europa. Han vil også gjerne besøke Norge, og forhåpentligvis vil vi nyte godt av et besøk av ham i mars neste år.

Representanter fra Storbritannia og Nederland redegjorde for metoder de hadde tatt i bruk for å gjøre latinsk språk og kultur interessant for elever i barneskolen. Forøvrig var det flere som orienterte om de klassiske fagenes stilling i sine egne land, og i denne anledning holdt jeg selv et kortere innlegg. Spesielt var det interessant å treffe to lærere fra Tsjekkoslovakia. De kunne fortelle at latin hadde opplevd en oppblomstring i skolen etter den nyvunne friheten.

Mitt inntrykk er fremdeles at Norge inntar omtrent jumboplassen blant vestlige nasjoner hva angår de klassiske fagenes utbredelse i skolen. Det betyr likevel ikke at vi behøver å fortvile, for vi er iallfall kommet med i et internasjonalt samarbeid. Spesielt i Danmark er mange klassiskfilologer sterkt interessert i den utviklingen vi har i Norge, og mange hadde merket seg navnet Gudmund Hernes i norsk undervisningspolitikk.

Jeg sitter igjen med et inntrykk av at konferansens deltakere var gjennomsyret av en vilje til å gjøre de klassiske fagene interessante i skolen, enten det dreier seg om barnetrinnet eller gymnasiet. Det går ikke lenger å tre en klassisk dannelse ned over hodene på elevene. Pedagogisk nytenkning bør få innpass for å lage en mykere tilnærming til gresk og latin, men likevel slik at ikke fagene mister sin nerve. For eksempel kan et økt innslag av kulturhistorie motivere elever til det minimum av innsats som

er nødvendig for å tilegne seg grammatisk og språklig forståelse.

De dyktige danske arrangørene hadde også lagt opp til en omvisning i omegnen, blant annet til Dybbøl Skanse, kjent fra den dansk-tyske krigen i 1864. For en historielærer var det svært interessant å få nærmere innsikt i problemene omkring Slesvig-Holstein.

Neste Conventus skal finne sted i Bristol, England i april 1993, og aktuelle temaer kan bli:

- Undervisning i antikkens kultur og dagligliv.
- Utdanning av lærere i gresk og latin.
- Bruk av museer, bygninger og historiske monumenter fra nærmiljøet i undervisningen
- Informasjon om de klassiske fagene blant elever.

Forøvrig benyttet jeg Danmarksturen til å bli medlem av den danske klassikerforening, og det har jeg allerede nå hatt stor glede av. Denne foreningen utgir et stort utvalg av skrifter som vil glede enhver klassikerentusiast. Blant annet har Hugo Montgomery og Johan Henrik Schreiner gitt hvert sitt bidrag i form av emnehefter.

Takk til mine danske venner for et godt gjennomført kurs i meget trivelige omgivelser!

Einar Weidemann

Latintime for alle

Drammen gymnas – i byen fremdeles kalt Drammen Latinskole eller Latinskolen (fortrinnsvis med trykk på første stavelse) feiret sitt 175 årsjubileum midt i september. Som et ledd i markeringen underviste vi i latin i samtlige klasser og grupper i en og samme time jubileumsdagen. Jeg hadde utarbeidet et opplegg for timen som alle skolens nesten 800 elever fikk utdelt. I tillegg laget jeg en lærerveiledning med tips og oversettelser – de fleste av timens «latinlærere» hadde jo ikke vært borti språket før. Jeg fikk også gleden av å høre meg selv

snakke latin på Buskerud-Vestfoldsendingen samme ettermiddag. Med fare for å bli beskyldt for både *superbia*, *crassa Minerva* og andre usympatiske egenskaper, tillater jeg meg å sende elevdelen av timeopplegget til Klassisk Forum, i håp om at noen av leserne vil ha interesse av å se det.

Det vil være like mange meninger om hva som bør være med i et slikt opplegg, som det finnes lærere. *Quod scripsi, scripsi.*

Tone Steen

Drafniae, mense Septembri
anno MCMXCI post Christum natum

Principia Latina (begynnerlatin)

Magister/magistra: Salvete, vos omnes!

Discipuli/discipulae: Salve, magister/magistra!

I Latin er et dødt språk, siden det er over 1000 år siden noen hadde det som morsmål. Men ikke noe språk har hatt større verdenshistorisk betydning. Det var tale- og skriftspråk i Romerriket, som på det største strakk seg fra Irak til Nord-England, og bestod i over 1000 år. Latin fortsatte å være den katolske kirkes språk helt opp til våre dager. Det er grunnlaget for de romanske språk, som snakkes av ca. 500 mill. mennesker. Latin har også betydning som «långiverspråk» til mange vitenskaper – biologi, medisin, astronomi, kjemi. Copernicus, Newton og Linné skrev på latin.

Latinske ord uttales stort sett slik som de skrives. C uttales konsekvent som k. I flerstavellesord ligger trykket på nest siste eller tredjesiste stavelse.

Første gang vi hører at noe foregikk på latin i Norge, er året etter at Olav den hellige falt på Stiklestad. I Drammen har vi belegg for latinundervisning fra 1600-tallet. Da Drammens lærde Skole ble grunnlagt i 1816, var latin et hovedfag. Drammen Latinskole, eller Latinskolen, har også vært skolens vanlige navn her i byen, enda skolen aldri offisielt har hatt det navnet.

Spørsmål

- 1) Hvilke romanske språk vet du om?
- 2) Hvilket år foregikk noe på latin for første gang i Norge, etter det vi vet?
- 3) Kjenner du noen ord av latinsk opprinnelse innenfor det faget du *egentlig* skulle hatt denne timen?
- 4) Vet du hvilke navn skolen tidligere har hatt?

II Litt om språkets struktur.

Substantiver på latin deles inn i hankjønnsord, hunkjønnsord og intetkjønnsord. Videre har de seks kasus: nominativ, vokativ, akkusativ, genitiv, dativ og ablativ.

Slik bøyes et typisk hunkjønnsord på latin:
mensa, bord

	<u>entall</u>	<u>flertall</u>
nominativ	mensa	mensae
vokativ	mensa	mensae
akkusativ	mensam	mensas
genitiv	mensae	mensarum
dativ	mensae	mensis
ablativ	mensa	mensis

Mensa betyr både et bord og bordet, de har m. a. o. ingen artikler på latin.

– og et typisk hankjønnsord, *dominus, herre*:

	<u>entall</u>	<u>flertall</u>
nominativ	dominus	domini
vokativ	domine	domini
akkusativ	dominum	dominos
genitiv	domini	dominorum
dativ	domino	dominis
ablativ	domino	dominis

De fire kasus mange av dere kjenner fra tysk, brukes omtrent slik som i tysk. Vokativ er en tiltalekasus, og har bare egen form i noen relativt få substantiv. Domine betyr altså o, herre (f. eks. i en bønn). Ablativ brukes bl. a. etter mange preposisjoner, og om midlet man gjør noe med. Mensa kan bety «ved hjelp av et bord». Cum domino betyr sammen med herren.

Intetkjønnsbøyningen likner hankjønnsbøyningen. Det er derfor de bare har hankjønn og hunkjønn i romanske språk. Den viktigste forskjellen er at nominativ flertall ender på -a. Jfr. ord i norsk som fakta, fora, media – alle latinske intetkjønn flertallsformer.

Et typisk verb, *amare*, elske, i presens.

1. person	entall	amo
2. "	"	amas
3. "	"	amat
1. "	flertall	amamus
2. "	"	amatis
3. "	"	amant

Som dere ser, er endelsene forskjellig i alle person og tall. Derfor er det ikke nødvendig å ha med personlig pronomen, amo betyr *jeg* elsker, amas *du* elsker osv.

Altså betyr f. eks. *volvo* jeg ruller, *ludo* jeg spiller, *leker*, *veto* jeg forbyr, *credo* jeg tror, *tango* jeg berører, *salto* jeg danser. Jfr. praksis i spansk og italiensk.

Som i mange andre språk bøyes å være, *esse*, spesielt. Slik ser det ut i presens:

sum	jfr. fransk	suis
es		es
est		est
sumus		sommes
estis		êtes
sunt		sont

Alle pigger og lærer *esse* i presens i løpet av timen!

III Noen kjente sitater, ord og uttrykk, forkortelser etc. fra latin:

Veni, vidi, vici:	Cæsars melding til senatet i Roma om sine seire i Lilleasia.	Jeg kom, jeg så, jeg vant.
In fide et iustitia fortitudo:	Innskrift på Drammens byvåpen.	Styrke i troskap rettferdighet.
Vivat, crescat, floreat:	Innskrift på skolens nye fane.	Måtte den leve, vokse og blomstre
E pluribus unum:	Innskrift i USAS våpen.	En enhet av flere
Mensa rotunda:	Lille Marius' dødsreplikk i «Gift».	Et rundt bord/det runde bordet.
Ad undas:		Til bølgene, dvs. går tapt, faller fra hverandre.
Libertas:		Frihet.
Carpe Diem:	Fra dikt av Horats (65-8 f. Kr.)	Grip dagen.
Vademecum	Egtl. imperativ + prep.uttrykk.	Gå med meg!

e.g. = *exempli gratia* = for eksempel (i engelsk skriftspråk)

i.e. = *id est* = det er, det vil si

" " "

viz. = *videlicet* = nemlig

" " "

etc. = *et cetera* = og de øvrige (ting)

N.N. = *nomen nescio* = jeg vet ikke navnet

ad hoc = til dette, for et bestemt formål

Errare humanum est (Cicero) = å feile er menneskelig

IV Latin i skole/universitetssammenheng.

Examen artium — de (frie) kunstners eksamen — navn på avgangsprøven i gymnasiet t. o. m. 1982

Rektor — rector — leder, kaptein, styrer

Lektor — lector — lærer, foreleser

Adjunkt — av verbet adiungere — knytte til, egl. medhjelper

Ex. phil. — examen philosophicum — «forberedende»

Cand. philol. — candidatus philologiae

Cand. real. — candidatus realium

Cand. scient. — candidatus scientiarum

Cand. mag. — candidatus magisterii

Cand. jur. — Candidatus iuris

Cand. med. — candidatus medicinae

laud(abilis) — rosverdig

haud (illaudabilis) — ikke urosverdig

laudabilis prae ceteris — rosverdig foran de øvrige.

Russ — depositurus cornua — en som skal legge av seg hornene.

Ludus — skole, tidsfordriv, lek.

Schola — «videregående» skole.

Gymnasium (egtl. fra gresk) — øvelsesplass

V Latinske sanger — Carmina Latina.

Gaudeamus igitur. Studentsang fra 1700-tallet, på grunnlag av dikt fra 1300-tallet.

•/• Gaudeamus igitur, iuvenes dum sumus! •/•
Post iucundam iuventutem •/•
post molestam senectutem •/•
nos habebit humus. •/•

•/• Vivat academia, vivant professores, •/•
vivat membrum quodlibet,
vivat membra quaelibet,
•/• semper sint in flore! •/• .

Senex Noach

Senex Noach, senex Noach bonus vir fuit.
E'xiens ex arca
bonus patria'rcha
multum vini, multum vini humi co'luit.

Latinsk oversettelse av Bellmans sang.

Ranunculi

Ranunculi, ranunculi
quam sunt ridiculi
Ranunculi, ranunculi
quam sunt ridiculi

Ranunculi, ranunculi
non caudas habent hi.
Ranunculi, ranunculi
non caudas habent hi.

//: Ranunculi, ranunculi
sub aqua -qua -qua -qua;
Ranunculi, ranunculi
sub aqua -qua -qua -qua.
Ranunculi, ranunculi

Ranunculi = småfroskene.

Kode AF 2653
10. juni

LATIN

Oslo Katedralskole (4-5-5)

Eksamenstid: 5 timar/5 timer

Oppgåva har 2
tekstsider./
Oppgaven har 2
tekstsider.

Hjelpemiddel:
Latinsk-norsk ordbok

OPPGÅVE 1/OPPGAVE 1

Set den latinske teksta om til norsk:/ Oversett den latinske teksten til norsk:

(Under Caesars ekspedisjon til Britannia vart den romerske flåten øydelagt av springflo (*aestus maritimus*), eit naturfenomen som var ukjend for romarane.)

(Under Caesars ekspedisjon til Britannia ble den romerske flåten ødelagt av springflo (*aestus maritimus*), et naturfenomen som var ukjent for romerne.)

Classis Romana fluctibus et ventis deletur.

Britannis proelio victis Romani castra prope litus posuerunt. Postero die ad Caesarem venerunt principes Britannorum qui pacem peterent. Caesar diu cum iis collocutus eosque ad pacem cohortatus est. Postquam sua sponte polliciti sunt, se omnia facturos esse, quae eis imperavisset, condiciones pacis conveniebant.

Paucis diebus post forte luna plena erat, quo die maritimus aestus esse solet. Quae res Romanis erat incognita. Ita naves a Romanis subductae (quo facto Romani naves tutas esse arbitrabantur) aestu maritimo completae sunt; aliae, quae ad ancoras erant deligatae, impetu maris ad litus iactae et deletae sunt. Qui auxiliari conabantur, magnitudine et vi fluctuum impediabantur.

Postquam magna pars classis Romanae ita deleta est, Caesar periculum magnum esse existimans

milites convocavit et haec fere verba locutus est: «Nolite, milites, in rebus adversis spem amittere. Quamquam plurimas naves amisimus, non diutius his locis versabimur. Naves novas aedificabimus et eas quae detrimentum parvum ceperunt, reficiemus. Polliceor vobis exercitum Romanum mox in Galliam a nobis pacatam rediturum ibique hiberna castra positurum esse.»

Haec locutus Caesar cunctos ad laborandum et proeliandum hortatus est.

OPPGÅVE 2/OPPGAVE 2

Nynorsk tekst:

A. ORDKUNNSKAP:

- Gi minst tre døme på ord i moderne språk som er danna på grunnlag av det latinske verbet *agere-ago-egi-actum* (handle). Bruk helst ulike prefiks og suffiks, og forklar korleis desse orda er bygde opp med grunnlag i latin.
- Før desse orda tilbake til latin, og forklar korleis dei latinske orda er bygde opp: *apposisjon, inkognito, administrator*.

B. KULTURHISTORIE:

Grei ut om ulike slag bustadhus i Roma.

C. LITTERATUR:

Fortel om dikteren Q. Horatius Flaccus' liv og verk.

Bokmålstekst:

A. ORDKUNNSKAP:

- Gi minst tre eksempler på ord i moderne språk som er avledet av det latinske verbet *agere-ago-egi-actum* (handle). Bruk helst ulike prefikser og suffikser, og forklar ordenes oppbygning ut fra latin.
- Før disse ordene tilbake til latin, og forklar hvordan de latinske ordene er bygd opp: *apposisjon, inkognito, administrator*.

B. KULTURHISTORIE:

Gjør rede for forskjellige typer bolighus i Roma.

C. LITTERATUR:

Fortell om dikteren Q. Horatius Flaccus' liv og verk.

Om å lære antikkens språk der de ble talt

På årsmøtet sist høst fremkom det forslag om ikke NKF burde påta seg å arrangere sommerkurs i gresk/latin på klassisk grunn, som del av et treårig undervisningsprogram. I likhet med de allerede eksisterende populære temareisene for kunst- og kulturhistorisk interesserte ville kanskje slike språkreiser imøtekomme et udekket behov i vårt land. Vi vet at man i England har hatt suksess med et slikt tiltak hvor man har kommet i kontakt med nye målgrupper som av ulike grunner, f.eks. bosteds- og arbeidsmessige, ikke har anledning til å følge ordinære semesterforelesninger ved universitetene.

Styret ser på dette som et spennende og utfordrende prosjekt – kanskje en ny provins til vår viten lagt? – og har arbeidet videre med saken etter høstens årsmøte. Vi har vært i kontakt med en seriøs turoperatør, STARTOUR, som i utgangspunktet stiller seg svært positiv til et mulig samarbeid om slike studiereiser.

Men før vi går videre i vårt planleggingsarbeid, vil vi gjerne på denne måten sondere terrenget for språklige sommerkurs i vår regi. Kan vi regne med stor nok oppslutning (f.eks. min. 20 deltagere) og hvem vil være med? Videre ønsker vi synspunkter på selve kursopplegget. I håp om å få i gang en fruktbar diskusjon, vil vi i styret gjøre rede for de tanker vi har tenkt så langt. Når vi ber om respons, skulle det være overflødig å si at vi selvsagt er åpne for alternative forslag og konstruktive motforestillinger.

Vi kan altså tenke oss følgende kursmodell med start sommeren 1992.

1. I samarbeid med STARTOUR inviterer vi til en 14 dagers studietur til et klassisk reisemål, hvor STARTOUR som turoperatør er ansvarlig for det ytre praktiske opplegget reise/opphold/service, mens NKF sammen med de klassiske instituttene sørger for det indre faglige opplegget: lærere/forelesninger/ekskursjoner.

2. Deltagerne forplikter seg til å følge og delta aktivt i det oppsatte kursprogrammet. Kursbevis vil bli utstedt. De som er villige til å være med på sommersamlinger over en treårsperiode, vil få tilbud om å avlegge en kompetanse-givende eksamen (f.eks. delfag) såfremt de oppfyller universitetenes immatrikuleringskrav.

3. Styret mener at mye taler for at første språkkurs bør gjelde gresk. Der finnes det en spennende begynnerbok, som skulle egne seg godt som første lærebok, evt. påplussset noen nytestamentlige tekster. Aktuelle reisemål over en treårsperiode kunne være: Tyrkia/Ionia, en gresk øy og naturligvis Athen (se forøvrig pkt. 4).

4. For gruppereiser gjelder det rabattordninger ved min. 20 deltagere. Vi regner da med at med utgangspunkt i normal pris vil deltagerne gjennom gruppeprisreduksjonen kunne finansiere reise- og oppholdsutgifter og forelesningshonorar til lærerne.

Eksempler på 1991-priser for 14 dagers opphold med innkvartering i dobbeltrom m/halvpensjon, avreise Oslo i skoleferien:

- Marmaris/Tyrkia: ca. kr. 5.700,-
- en av øyene Kreta/Santorini/Mitilini/Samos/Patmos: ca. kr. 5.500,-
- Vouliagmeni/Athen: ca. kr. 6.300,-

Hertil kommer ferieskatt kr. 300,- og ekskursjonsutgifter ca. kr. 200,-

Med tanke på rimelig progresjon i språkførelsesningene, særlig hvis undervisningen skal

føre frem til en eksamen, burde man vel forplikte deltagerne til å være med på flere sommer-samlinger. Men er det realistisk?

Dermed er hansken kastet. Skriv til Klassisk Forum om hva du synes om dette forslaget. Vi håper at mange vil engasjere seg. Lykke til!

For styret,

Jan Songstad

Nå er den kommet:

KONGEHYLLEST

i serien

OSLO-HUMANISTENE SKRIFTER I UTVALG

utgitt av

SEMINARIUM LATINUM OSLOENSE
(under red. av Egil Kraggerud)

Pris: 250,-

UNIVERSITETET I BERGEN
KLASSISK INSTITUTT
Sydnesplass 9
5007 Bergen
tel.(05)212291

6.05.91

Publikasjon nr. 1 i Athen-instituttets internasjonale skriftserie, *Papers from the Norwegian Institute at Athens*, er nå kommet ut:

THE NORWEGIAN INSTITUTE AT ATHENS. THE FIRST FIVE LECTURES. Edited by Øivind Andersen and Helène Whittaker. Athens 1991. 86 p. 55 ill. ISBN 960-85145-0-9.

Innhold:

ØIVIND ANDERSEN: The Norwegian Institute at Athens for Classical Studies, Archaeology, and Cultural History. An Introduction

HJALMAR TORP: The Date of the Conversion of the Rotunda at Thessaloniki into a Church

SYNNØVE DES BOUVRIE: Helen of Troy: A Symbol of Greek Culture

ERIK ØSTBY: The Temples of Pallantion: Archaeological Collaboration in Arcadia

KNUT KLEVE: Phoenix from the Ashes: Lucretius and Ennius in Herculaneum

PER JONAS NORDHAGEN: Byzantine Art and the west: The Legacy of Otto Demus

Boken er rikt illustrert, koster 50 kroner og kan bestilles fra Klassisk institutt, Universitetet i Bergen:

Sett inn beløpet (kr. 50,- for ett eksemplar, kr. 100,- porto, etc.) på *postgirokonto 4 49 12 96* (Klassisk institutt, Publiseringsevne, Sydnesplass 9, N-5007 Bergen). Da vil boken/bøkene bli sendt *portofritt*. Skriv «Lectures» og antall eksemplarer på talongen, samt tydelig navn og adresse!

PS: Bind 1 i Athen-instituttets norske skriftserie, *Dionysos og Apollon*, er nå dessverre utsolgt. Men vi minner om at det ennå er mulig å bestille eksemplarer av bind 2:

Hellas og Norge. Kontakt, komparasjon, kontrast. En artikkelsamling redigert av Øivind Andersen og Tomas Hägg (Bergen 1990, ISBN 82-991411-3-3). Pris kr. 150,-. Skriv «Hellas og Norge» og antall eksemplarer på postgirotalongen.

Bokanmeldelser

Bryld, Clara Elisabet: Euripides (= Klassikerforeningens oversigter), Hjørring: Fagligt udvalg i græsk & oldtidskundskab/Klassikerforeningens kildehefter 1991, ISBN 87-89504-06-2, iv+26 s., heftet.

Montgomery, Hugo: Thukydides (= Klassikerforeningens oversigter), Hjørring: Fagligt udvalg i græsk & oldtidskundskab/Klassikerforeningens kildehefter 1991, ISBN 87-89504-07-0, iv+28 s., heftet, svensk tekst.

Schreiner, Johan: Herodot (= Klassikerforeningens oversigter), Hjørring: Fagligt udvalg i græsk & oldtidskundskab/Klassikerforeningens kildehefter 1991, ISBN 87-89504-08-9, iv+28 s., heftet, norsk tekst.

De fire første heftene i denne serien anmeldte jeg i *Klassisk Forum* 1990:2 s. 71-73. De tre nye heftene i serien er utstyrt med et nytt forord felles for alle tre. Også disse tre heftene er utstyrt med tildels kommenterte bibliografier.

At Euripides ofte oppfattes som aktuell, må ikke forlede til en overfladisk oppfatning av ham, advarer Bryld innledningsvis og peker også på hvor forskjellig man tolker ham både i vår egen samtid og opp gjennom historien. Heftet er rettet mot de problemer dette reiser for Euripides-gjennomgåelsen (særlig eksemplifisert ved *Medea*) i faget *oldtidskundskab*. Etter å ha pekt på de problemer såvel overleveringen av den greske tekst som bruk av oversettelser i undervisningen reiser, drøfter Bryld synet på Euripides gjennom tidene: hans samtids, og da særlig Aristofanes', kritikk av at tragediene ikke er enhetlige hverken i innhold eller form, og den moderne forsknings uenhetlige tolkninger slik de kommer til uttrykk gjennom de viktigste representanter for Euripides-forskningens hovedretninger, henholdsvis tysk strukturanalyse, engelsk-fransk psykologisering og historisme samt amerikansk-fransk-italiensk strukturalisme.

Montgomery kommer først inn på hvilken betydning Thukydides har hatt for senere histo-

riografi og hvilke problemer hans formodentlig uferdige verk reiser. Så presenteres vi kort for Thukydides' språk samt hans egen person og metode slik han selv beskriver dem. I de følgende kapitler drøftes kort: hva Thukydides forteller/opplyser oss om og hva han tar for gitt at leseren vet; hvor autentiske de innlagte taler er og hvilken funksjon de har m.h.t. å vise overlegningene bak begivenhetene (med tips om hvilke som særlig egner seg for dramatisering i klasseromssituasjonen); Thukydides' oppfatning av hvordan menneskenaturen dels er årsak til begivenhetene og dels formes av dem, og hvordan menneskenaturens konstanthet gjør at man kan lære av historien; avslutningsvis drøftes innflytelsen fra Homer, Herodot, Hellenikos og sofistene på Thukydides og hans fellestrekk med Euripides.

Schreiner splitter sin framstilling av Herodot i fortelleren og historikeren. Herodots fortelling begynner med mytisk tid og avbrytes i 478; fortellerteknisk mesterlig og historisk tvisomt synes konklusjonen å være. En rask gjennomgang av verket følger med vektlegging av tilbakevendende temaer og eventyrlige episoder. Herodot står mellom muntlighet og skriftlighet, mellom logografi og historiografi. Hans verk kan betraktes utfra både litterære og fi-

losofiske kriterier. Schreiner gir så eksempler på *saftige og sprudlende historier* hos Herodot. Disse har sammen med det ukunstlede språket bidratt til hans popularitet. Der nest drøftes Herodots (mangel på) pålitelighet. I kapitlet *Kilder* er det særlig D. Fehlings bok *Die Quellenangaben bei Herodot* som legges til grunn. Fehling mener bl.a. at Herodot kanskje aldri har forlatt Hellas og at det at Herodot alltid påberoper seg de beste kildene, er suspekt. Avslutningsvis drøfter Schreiner hvordan historikerne kan bruke Herodot som kilde og anbefaler sunn skepsis.

Mens det er felles for alle heftene at de presenterer forskningshistorien og særlig nyere ba-

nebrytende forskning, er det bare Bryld som har seriens andre hovedsiktemål, å inspirere undervisningen i *oldtidskundskab*, for øyet. Mens man hos Montgomery dog finner spredte pedagogiske tips, mangler de hos Schreiner, hvilket imidlertid ikke skulle ha så mye å si for et norsk publikum.

Om man vil ha heftene, kan man prøve å skrive til: Klassikerforeningens kildehefter, Kildebo 19, DK-9800 HJØRRING.

Kyrre Vatsend

Eide, Tormod: Retorisk leksikon, Oslo: Universitetsforlaget 1990, ISBN 82-00-21105-3, 130 s., innb.

Dette er et leksikon over den greske og romerske retorikkens termini *technici*. Oppslagsord er de latinske og greske begrepene tildels i fornorskert form. Krysshenvisninger gjør det lett å finne fram til oppslagsordet selv om man bare skulle kjenne dets form på ett av språkene. Ordene forklares først etymologisk før deres betydning som retorisk terme defineres. Der nest følger eventuelle henvisninger til faglitteraturen og eksempler stort sett fra norsk litteratur, presse og talekunst. Forfatteren er raus med henvisninger til beslektede og motsatte begreper. Boka avsluttes med en bibliografi over såvel antikke som moderne teoretiske verk innen emnet.

Jeg vet ikke i hvilken grad det ville være mulig eller formålstjenlig å utstyre boka med et analytisk register som gjorde det mulig å gå fra fenomenet til dets terminus *technicus*. Særlig for tropene og figurene kunne dette kanskje ha sin nytte.

Uansett har vi med dette leksikonet fått et viktig hjelpemiddel som kan gi den økende interessen for retorikk i alminnelighet og også for dens gresk-romerske opprinnelse et ytterligere puff framover.

Kyrre Vatsend

Publius Ovidius Naso, *Brev frå Svarta Havet – Epistulae ex Ponto*, tolkade och kommenterade av John W. Köhler, Göteborg: Paul Åströms förlag 1991, ISBN 91 7081 0141, pris sv. kr. 91,- (vid beställning från förlaget).

En romersk skald, som genom århundradena lyckats bevara sin aktualitet och friskhet, är utan tvivel Publius Ovidius Naso, född 43 f.Kr. i Sulmo uppe i Abruzzerbergen, och död någon gång efter 17 e.Kr. långt bort i förvisningen, i

Tomi vid Svarta Havets kust. För dagens skandinaver är det rumänska Constanza, som Tomi numera heter, ett andra klassens ferieparadis. Detta skulle nog ha förvånat Ovidius, som såg på denna sin förvisningsort med ett hjälplöst,

desperat hat. Han hade ju lyckats stöta sig med kejsar Augustus, på vilket sätt är fortfarande osäkert, och blev som straff deporterad till Tomi 8 e.Kr. Han fick aldrig sedan återvända till sitt älskade Rom, utan tillbrakte sina sista glädjelösa år vid Svarta Havets ogästvänliga och farliga kust. Han hade emellertid kvar en hel del vänner, några av dem i inflytelserik ställning, i Romarrikets huvudstad, och för dem utgjöt han sin nöd, både i diktcykeln *Tristia* (namnet behöver väl inte översättas), och i litterära brev, *Epistulae ex Ponto*, som var ordnade i fyra böcker.

John W. Köhler har tidigare översatt *Tristia*, som onekligen är en gripande läsning. Gammaldags antikforskare kunde nog tycka att Ovidius' elegier, med all vecklagan över ett eländigt liv i förvisningen, både var oheroiska och kverulantiska. I Köhlers översättning kommer det mänskliga i detta diktverk fram med all önskvärd tydlighet. Vi får också se Augustus och hans styrelseform ur ett mer skrämmande perspektiv än vid genomläsningen av t.ex. Vergilius' *Aeneiden*. Ovidius försöker beveka sin hårde härskare och hans efterträdare Tiberius med genant ödmjuka böner om att få komma hem men utan framgång. Gripande är också det parti i *Tristia* (III.1) där skalden skildrar hur fruktansvärt det var att tvingas lämna hus och hem (och nöjen) i Rom på makthavarens order. Den sista nattens vända, innan den sista resan anträdde, åskådliggör han på ett allmänmänskligt och dramatiskt sätt.

Nu har J.W Köhler i Paul Åströms ambitiösa bokförlag översatt, på klingande elegiskt versmått, Ovidius' *Epistulae ex Ponto*, dessa klagande brev till vänner och anförvanter i Rom. Han har också kommenterat dikterna. Som man kan vänta av en skald, som bland annat författat *Metamorfoserna*, är Ovidius' framställning fylld med mytologiska anspelningar, som i brev 1:4 till hustrun. Ovidius börjar med att beskriva hur mycket han åldrats under förvisningen. Därefter låter han Jason

och hans gruvliga seglats till Kolchis vid en annan del av Svarta Havskusten vara en mytisk parallell till det olycksöde han själv råkat ut för. Jason fick emellertid komma hem, något Ovidius inte kunde vänta sig att göra:

Altså har jag en långt svårare lott, min trofasta maka,
än den där uppgiften var Jason blev ålagd en gång.
Troligen har också du, som så ung lämnats kvar när jag för
från

Rom, genom kvalen vi led börjat se äldre ut nu.
Ack om gudarna styrde om att jag fick se dig sådan,
fick ge ditt åldrande här kyssar som aldrig tar slut,
slå mina armar kring din kropp som jag märker har
magrat,

ångerfullt mumla att det vållats av oro för mig,
under bägges tårar berätta om allt vad jag lidit,
njuta av samtal som jag inte hoppats på ens,
offra med tacksam hand åt Caesars hus och hans maka,
värdig honom sann gud, rökelse så som sig bör.
Hoppas att Memnons mor, sedan fursten blickats, vill
väcka

upp med rosenröd mun den dagen snarast åt oss.

Den rosenfingrade Eos, morgonrodnadens gudinna, lät emellertid aldrig hemkomstens dag upprinna för den stackars skalden, trots att han talade så vackert om det offer han skulle ge sin gudomliga härskare och dennes gemål Livia. Det är för övrigt inte bara i detta sammanhang som Ovidius talar om offer till kejsaren och andra religiösa handlingar. Även ur religionshistorisk synpunkt är därför Ovidius' dikter en viktig källa. Man är vidare tacksam över de hänvisningar den förvisade skalden ger om vardagslivet i Rom eller förhållandena i det ack så barbariska Tomi.

Ibland kan J.W. Köhlers översättning, aldeles som i citatet ovanför, göra ett kantigt intryck, något som hänger samman med att han skriver i bunden form. Det man enbart är lycklig över är att den latinska texten står på ena sidan, och översättningen på den andra. Det är så stimulerande att man på det sättet kan kontrollera i originaltexten, när man stöter på något som är oklart eller grumligt. Man behöver inte heller

kunna speciellt mycket latin för att leta sig fram i de pontiska breven. Speciellt viktigt är det att ha den latinska versionen när det som här är fråga om poesi, som ju är hopplöst svårt att översätta. Ovidius skriver på ett vårdat och vackert latin, han dansar fram på eleganta versfötter och hans strofer är konstrukt sammanflätade. Vidare har Köhler sist i boken på ett förtjänstfullt sätt kommenterat varje dikt. De många anspelningar till romersk politik och till mytologiska finesser, som Ovidius ofta gör

i dessa sina litterära brev, skulle annars vara mycket svåra att förstå för en oförberedd läsare.

Denna fina översättning av Ovidius borde därför pryda sin plats i bokhyllan hemma hos vem som helst av Klassisk Forums läsare. Boken kan beställas direkt från förlaget: Paul Åströms förlag, William Gibsons väg 11, S-433 76 Partille, Sverige, svenskt postgiro 632195-4.

Hugo Montgomery

Jerker Blomqvist & Poul Ole Jastrup, *Grekisk grammatik / Græsk grammatik*, Odense: Akademisk forlag 1991, ISBN 87-500-2970-3, 350 d.kr.

I mer än 55 år har Severin Solders *Grekisk skolgrammatik* använts inte bara vid svenska gymnasier utan också vid norska universitet. S. Solders, rektor för den ärevördiga Beskowska skolan i Stockholm, gav ut sin grammatik sommaren 1935, och boken trycks redan från början ha blivit uppskattad. Det tummade och utlästa exemplar, som recensenten har liggande framför sig, är en tredje upplaga från 1948. Solders beklagar där att han inte tagit med «en önskvärd uppställning av verbet «thereuo» i alla tempora ... till ett överskådligt schema». Han tillägger rätt torrt och med omotiverad optimism: «Ett sådant böra eleverna själva kunna utföra under ferierna och fästa innanför pärmen.» Självklart letar jag förgäves efter ett sådant schema i min grammatik, ferierna var väl för korta och dyrbara för att användas till sådant trist skrivbordsarbete!

Det har inte alltid varit så lyckat att använda Solders grammatik i undervisningen vid ett universitet. På många sätt har den blivit föråldrad, eftersom också utforskandet av grekiska språket gått framåt en hel del sedan 30-talet. Vidare är den på en del punkter alltför kortfattad. Därför måste man med glädje hälsa den svensk-danska grammatik, som Jerker Blomqvist och Poul Ole Jastrup arbetat med

under en längre tid och som nu kommit i handeln. För norska läsare borde det vara en fördel att den skrivits omväxlande både på svenska och danska, eftersom såpass många grammatikaliska norska termer hämtats från det senare språket. Innehållet är också föredömligt klart och tydligt disponerat. Författarparet har också lyckats med det som rektor Solders inte klarat av, nämligen att taga med fullständiga böjningsmönster, om inte precis för «thereuo», så likväl för «paideuo» och «lambano»!

Grammatiken inleds, som sig bör, med en kortfattad översikt över det grekiska språkets historia, från bronsåldern till Nya Testamentets *koine*. Det långa avsnittet om grekiskans ljudlära och ljudhistoria är klart och pedagogiskt skrivet. Författarna undviker termer som «fonem», eller längre fram i formläran «morfem», men deras framställning ger ändå ett relativt avancerat intryck. I slutet av boken har författarna placerat ett parti på nästan 100 s. om «Den homeriske dialekt» och «Herodots sprog». Här är det således P.O. Jastrup som för pennen, och han gör det på ett elegant och instruktivt sätt. Eftersom Homeros och Herodotos intar så viktiga platser vid vårt grekstudium, måste både lärare och elever välkomna de partierna av boken.

Mellan dessa språkhistoriska partier har således placerats både formläran, på ca 125 sidor, och syntaxen, som omfattar drygt 100 sidor. Inte minst vill jag berömma framställningen i syntax-avsnittet, som är välgörande sakligt skrivet samtidigt som författarna lyckats göra sitt komplicerade stoff både intressant och spännande. De tar också med några sidor om «orddannelse». Boken är också försedd med ordlistor över «uregelmässige substantiver, adjektiver og verber», som givetvis är legio. Sist i boken står indices över grammatiska termer och grekiska ord.

Författarparet Blomqvist & Jastrup har utan tvivel gjort ett gott arbete med sitt sant skandinaviska projekt, och man hoppas att deras bok

får uppleva lika många decennier som rektor Solders' *opus*. Det skulle dock vara en fördel om deras bok snart kunde komma ut i en ny upplaga. Förstaupplagan är nämligen vanprydd av alldeles för många tryckfel och andra oegentligheter. Några viktiga verb har sålunda lyckats ramla ut ur sitt sammanhang. Vidare har det gemensamma skandinaviska språket också vållat en hel del missförstånd i texten. Errata-listorna är sålunda välfyllda, och de flitiga läsarna får nog ägna några dagar av sommarferien till att föra in korrekationer och tillägg både här och var i boken. Helhetsintrycket av grammatiken är dock gott, också rent trycktekniskt. För att vara en grammatik är den därför välgörande lättläst.

Hugo Montgomery

Ved begravelsen til en prominent person i Kyme var det en som spurte de sørgende hvem den døde var. Den nærmeste snudde seg, pekte over skulderen med tomelen og sa: «Det er han der, han på likvognen».

En fremmed spurte en butikkeier i Kyme om han visste hvor advokaten Drakontides bodde. «Jeg er dessverre alene akkurat nå», beklaget han, «men hvis du ville være snill og passe butikken her imens, skal jeg med glede vise deg huset hans».

Philogelos

(Antikkens «molbo» var gjerne fra Abdera eller Kyme).

Res coquinaria

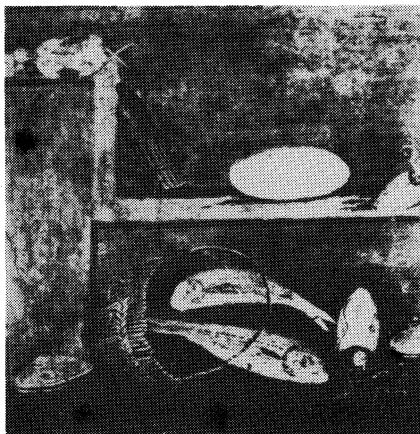
Etter en vellykket Sicilia-tur (som dere kan lese mer om annetsteds i bladet) med mye god sjømat, har jeg funnet fram til en god, men framfor alt lettvinnt fiskeoppskrift fra Apicius. Den har jeg så eksperimentert litt med, og presenterer den herved for leserne i en litt forfalsket versjon som

Ørret med sur-søt saus

Kilden er Apicius, men jeg har fusket både med det ene og det andre – først og fremst med selve fiskeslaget. Apicius bruker *mullus*, som var en populær og skattet fisk i antikken. Vi oversetter det gjerne med mulle – det er en middelhavsfisk som italienerne kjenner som *triglia*, og den er stadig på menyen i fiskerestauranter her nede. Populariteten har altså holdt seg opp gjennom århundrene. Siden vi i Norge ikke har tilgang på mulle, har jeg erstattet den med ørret.

Til 4 personer trenger vi 4 passe store ørretfileter, eller 4 «porsjons»ørreter. Eller man kan velge en stor ørret og steke den i ovn. Fisken saltes og pepres og stekes, enten i stekepanne eller i ovnen. Imens lages sausen, som jo egentlig er det som gjør retten vår «apiciansk»:

- 2 ss finhakkede selleriblader
- 2 ss honning
- 3 ss vineddik
- 1/2 dl pinjenøtter
- 4 ss liquamen (NB! mer fusk – se nedenfor)
- 4 ss olivenolje
- 1/2 dl vin (jeg har brukt hvit, men rød går også godt)
- Litt pepper

To «muller».

Pinjenøttene (som jeg håper er å få i Norge – prøv helsekost butikker eller velassorterte matvarebutikker. Hvis ikke *kan* kanskje valnøtter brukes) støtes i morter og has i en kasserolle sammen med de andre ingrediensene. Når det gjelder liquamen, så har jeg jukset her også. Jeg har i stedet brukt 2 ansjosfileter, 2 ts oregano og 3 ss vann. Da mangler bare innslaget av druesirup, men i denne sausen gjør ikke det noe, for honningen er tilstrekkelig til å ivareta den «søte» smaken i liquamen. Sett alt over varmen, og la det surre i 5 minutter.

Server den stekte ørreten med sausen over, og dere er garantert en annerledes og pikant smaksopplevelse!

Gunn Haaland

Sendt av:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Postboks 1026 Blindern
0315 OSLO